สาส์นสมเด็จ

เล่ม ๑

ลายพระหัตถ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑

ลายพระหัตถ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๓,๐๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๐๕

องค์การค้าของคุรุสภา

ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

จัดพิมพ์จำหน่าย

1701

คำนำ

เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๘๖ ประเทศไทยได้ศูนย์เสียบุคคลสำคัญของชาติไป ๑ ท่าน คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การศูนย์เสียครั้งนี้ นับว่าเป็นการศูนย์เสียครั้งสำคัญยิ่งครั้งหนึ่งของประชาชาติไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นพระบรมวงศ์ที่ทรงบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองเป็นอเนกประการ พระกรณียกิจที่เด่นก็คือ ทรงริเริ่มให้กำเนิดกระทรวงศึกษาธิการ ทรงปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น และทรงเป็นปรมาจารย์ในทางประวัติศาสตร์ไทยและโบราณคดี ได้ทรงนิพนธ์หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา และชีวประวัติบุคคลสำคัญ ๆ ไว้เป็นจำนวนมากยิ่งกว่าบุคคลอื่น ๆ พระนิพนธ์ในทางประวัติศาสตร์ยังคงเป็นที่เชื่อถือและค้นคว้าของนักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไทยทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ จนทรงได้รับพระสมญานามว่า "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย"

ในปัจฉิมวัย ซึ่งเป็นวัยที่บุคคลส่วนมากจะหยุดพักผ่อนหาความสุขสบายตามอัตภาพ แต่สมเด็จกรมพระยาพระองค์นั้น

หาได้ทรงพักผ่อนเช่นนั้นไม่ หากได้ทรงใช้เวลาที่ว่างทรงมีลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงโต้ตอบวิจารณ์ ประทานคำอธิบายในระหว่างสมเด็จทั้งสองพระองค์ เกี่ยวกับวิทยาการต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดี ศิลป และอักษรศาสตร์ เป็นต้น เริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จออกไปประทับอยู่ ณ เกาะปีนัง จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ซึ่งเป็นปีเสด็จกลับมาประทับในประเทศไทย ลายพระหัตถ์ที่ทรงมีโต้ตอบระหว่างสมเด็จทั้งสองพระองค์นั้น จึงมีคุณค่าต่อนักศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วเป็นอย่างมาก ลายพระหัตถ์ดังกล่าวนี้ทายาทของสมเด็จกรมพระยาทั้งสองพระองค์ ได้ประทานให้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติ และกรมศิลปากรได้อนุญาตให้เอกชนจัดพิมพ์ขึ้นบางภาคแล้วโดยให้ชื่อว่า "สาส์นสมเด็จ"

ในโอกาสจะครบรอบวันประสูติ ปีที่ ๑๐๐ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๐๕ นี้ ทายาทของสมเด็จกรมพระยาพระองค์นั้นได้ทรงมอบหนังสือ "สาส์นสมเด็จ" ให้แก่คุรุสภาจัดพิมพ์โดยแสดงพระประสงค์ว่าถ้าหากมีผลประโยชน์เกิดจากการพิมพ์

หนังสือชุดนี้บ้างแล้ว ก็จะได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิเพื่อช่วยเหลือนักศึกษาที่ขาดแคลนทุนและอุปกรณ์ในการศึกษาเล่าเรียนในชั้นอุดมศึกษา

คุรุสภาได้พิจารณาเห็นว่าหนังสือ "สาส์นสมเด็จ" นี้ ถ้าหากได้รวบรวมไว้เป็นชุดพอจะหาซื้อได้สะดวกและในราคาพอสมควรแล้ว จะมีคุณค่าแก่วงการศึกษาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วกว้างขวางออกไปอีกเป็นอันมาก จึงได้รับสนองตามพระประสงค์ของทายาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น โดยจัดพิมพ์ลายพระหัตถ์ "สาส์นสมเด็จ" นี้ไว้ในหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภาชุดที่ ๑๗ และจัดรวมเล่มใหม่ตามมาตรฐานของหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา และเมื่อจัดพิมพ์จำหน่ายแล้วก็จะได้มอบค่าลิขสิทธิ์ถวายทายาทเพื่อนำไปจัดตามพระประสงค์ต่อไป

อนึ่งในการรวบรวมลายพระหัตถ์ "สาส์นสมเด็จ" เพื่อให้คุรุสภาจัดพิมพ์คราวนี้ ทายาทได้ทรงพบว่า ยังมีลายพระหัตถ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ทั้งสองพระองค์อยู่ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ อีก คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้นำมารวบรวมไว้เป็นชุดเดียวกัน จึงได้ทรงมอบให้คุรุสภาจัดพิมพ์ ตั้งแต่เริ่มมีมาทั้งหมด.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สาส์นสมเด็จ

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ที่ทรงแสดงความรำลึกถึงแม่ ด้วยความเศร้าสลดพระทัย ไปโดยทางโทรเลขเมื่อวันที่ ๒๔ คราวนี้เป็นครั้งที่สุด ที่เกล้ากระหม่อมจะพึงฉลองพระเดชพระคุณแม่ ขอประทานพระเมตตาบารมีเป็นที่พึ่ง ขอมอบธุระในการสร้างหนังสือแจกงานเมรุถวายเสียแต่บัดนี้ เพื่อจะได้มีเวลาทรงเลือกหนังสือและทรงแต่งคำนำให้เหมาะเจาะทั้งทรงอำนวยการตีพิมพ์ให้เป็นไปอย่างดีด้วยท้องเรื่องนั้น ขอประทานให้เป็นเรื่องดีมีประโยชน์ จับใจคนพอใจอ่านไม่ทิ้ง

เสียเปล่า ไม่ต้องทรงเป็นกังวลด้วยเรื่องกำหนดทุนรอน หวังว่า คงจะทรงเต็มพระทัยช่วย ให้การเป็นไปสำเร็จสมประสงค์.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๕๗

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ตามที่ต้องพระประสงค์ วันเกิดวันตายของแม่ เพื่อจะทรงแต่งประวัติลงหน้าหนังสือตีพิมพ์นั้น ได้คัดใบคำนวณของพระยาโหราถวายมานี้แล้ว ส่วนรูปถ่ายนั้นจะส่งมาถวายบัดนี้ก็เห็นจะเป็นป่วยการลำบากเปล่า เพราะจะยังทรงทำอะไรไม่ได้ ต่อเสด็จกลับแล้วจึงจะส่งถวาย ถ้าหากจะต้องพระประสงค์สิ่งใดอีก โปรดมีรับสั่งไปให้ทราบ จะได้ค้นคว้าหามาถวายต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๕ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานคำนวณพระชนมพรรษา พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณรายนั้น นับจำเดิมตั้งแต่วันประสูติเป็นต้นมาจนถึงวันสิ้นพระชนม์ ทูลเกล้า ฯ ถวายโดยทางสุริยคติกาล และจันทรคติวารดฤถี ตามคำภีร์ฎีกาโหราศาสตร์นิยม

ประสูติวันที่ ๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๕๗ พระพุทธศักราช ๒๓๘๑ ตรงกับ ณ วัน ๔ ฯ ๖ ค่ำ ปีจอ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ จนถึงวันสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ ตรงกับ ณ วัน ๒ ฯ ๗ ค่ำ ปีขาลฉศก จุลศักราช ๑๒๗๖ เวลา ๘ ทุ่มกับ ๓๐ นาที พระชนมพรรษาทรงพระเจริญมาได้ ๒๗๘๐๒ วัน หรือ ๙๔๑ เดือน หรือ ๗๖ พรรษากับ ๒ ชั่วโมงกับ ๓๐ นาที เมื่อเวลานั้น

ควรมิควรขอพระบารมีปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาโหราธิบดี

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๙ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

หม่อมฉันมารู้สึกว่า ใจคอของลูกคนเดียวนี้ ไม่ผิดกัน ตั้งแต่ได้ข่าวว่าท่านแม่สิ้นพระชนม์ หม่อมฉันก็พลอยเกิดความไม่สบายใจ ส่วนข้างแม่ก็ได้ความว่าเกิดไม่สบาย จนไปสรงน้ำพระศพท่านแม่ไม่ได้ในวันนั้น หม่อมฉันต้องไปรับออกมาอยู่นครปฐมด้วยกันในเวลานี้ ดูจึงค่อยสบายขึ้น แต่ใจหม่อมฉัน ทูลโดยความจริง ยังรำลึกและพลอยเศร้าโศกด้วยกับท่านอยู่ทุกวันไม่ขาด ข้อนี้แลเป็นเหตุให้คิดหาอะไรพอจะช่วยเปลื้องปลดความเศร้าโศกถวายบ้าง พอมาประจวบเขาพิมพ์หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับใหม่แล้ว จึงให้เย็บส่งมาถวายเล่ม ๑ เวลาว่าง ๆ จะได้ทรง บางทีจะพาพระทัยให้เพลิดเพลินเห็นห่างความเศร้าโศกไปได้บ้างชั่วขณะ หนังสือเรื่องนี้จะทรงเห็นได้ในคำนำว่า พระยาเจริญราชธนเขาลงทุนพิมพ์ จะแจกในงานศพอ่อมมารดาของเขา ซึ่งจะเลื่อนไปทำต่อเดือน ๔ เพราะฉะนั้นหม่อมฉันได้ให้เย็บแต่เพียง ๓ เล่ม คือทูลเกล้า ฯ ถวายพระเจ้าอยู่หัวเล่ม ๑ ถวายท่านเล่ม ๑ กับ

เอาไว้อ่านเองเล่ม ๑ โดยถือใจว่าเป็นฉบับสำหรับสมาชิกโบราณคดีตรวจสอบ ไม่ได้เปิดให้แพร่หลายผิดเจตนาของเขา

เรื่องหนังสือที่จะพิมพ์แจกในงานพระศพท่านแม่นั้น ดูไว้ ๒ เรื่อง คือ เรื่อง ๑ เป็นเรื่องพระอุบาฬีออกไปประดิษ-ฐานพระสงฆ์สยามนิกายที่สิงหฬทวีป หนังสือเรื่องนี้ได้จดหมายเหตุลังกาและหนังสืออื่นมาประกอบกันหลายเรื่อง อาจจะเป็นเรื่องแปลกซึ่งใครยังไม่เคยได้ทราบความ ว่าความจริงเป็นอย่างไร แต่หม่อมฉันจะต้องแปลและแต่งเองมาก แต่ก็นึกว่าเป็นการลงแรงสนองพระเดชพระคุณท่านแม่ดีอยู่ แต่นึกเกรงอย่างเดียว ที่ผู้อ่านโดยมาก นอกจากผู้พอใจในโบราณคดี จะเห็นว่าเป็นเรื่อง "อิน" เกินไป

อีกเรื่อง ๑ นั้น อาศัยเหตุที่ได้ยินเสียงคนพูดเกือบจะเป็นเสียงเดียวกันว่า บรรดาหนังสือที่แจกในงานพระเมรุงานวัดราชาธิวาศคราวแล้ว ชอบหนังสือพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากกว่าเรื่องอื่น ๆ พระราชนิพนธ์ยังมีอีกถ้าจะรวบรวมเป็นหนังสือแจกในงานพระศพท่านแม่พอจะได้ ขอให้ทรงพระดำริดู จะโปรดเรื่องใด

อีกประการ ๑ เรื่องที่จะแต่งคำนำนั้น ผู้อ่านมักจะชอบให้มีประวัติ ถ้าจะทำอย่างที่เขาชอบกันในคราวแล้ว ขอได้โปรดทรงจดประวัติท่านแม่ประทานมาด้วย

หวังใจว่าความเศร้าโศกที่ได้ทรงรับถึงสาหัสคราวนี้ จะทรงผ่อนผันให้บรรเทาลงได้ด้วยวิปัสสนาญาณ ไม่เป็นเหตุให้โรคภัยกำเริบหรือทรุดโทรมลงเกินไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๑๐ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ได้รับลายพระหัตถ์ประทานประวัติของท่านแม่มานั้น ข้อความที่ยังอยากจะทราบเรื่องนี้ นอกจากที่ประทานมา คือ

๑. สมเด็จพระมาตามหัยยิกาสิ้นพระชนม์ปีไร

๒. ตามความที่ได้ทราบจากกระแสรับสั่งของสมเด็จ ทธเจ้าหลวงนั้น เมื่อสมเด็จพระมาตามหัยยิกาสิ้นพระชนม์

บรรดาพระธิดายังทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเข้าไปไว้ในพระบรมมหาราชวัง พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแย่งกันรับไปอุปการะ ยกตัวอย่างดัง สมเด็จพระเทพศิรินทร์ กรมหลวงวรเสรฐสุดารับไปอุปการะ เป็นต้น ส่วนท่านแม่นั้น ได้ยินกระแสรับสั่งแต่ว่ายังทรงพระเยาว์มาก และทรงกรรแสงยิ่งกว่าพระองค์อื่น จึงได้เรียกพระนามว่า แน่ ด้วยเหตุนั้น แต่อยู่กับทูลกระหม่อมปราสาท หรือพระองค์ใด หม่อมฉันยังไม่ทราบ

๓. พระนามพรรณราย เข้าใจว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานจะถูกหรือไม่

๔. กรมขุนขัตติยกัลยาสิ้นพระชนม์ปีไร

เรื่อง ปี เดือน วัน คืน หม่อมฉันเหลวแหลก ไม่มีอุปนิสัย ขอให้ช่วยโปรดสืบจดประทานตามข้อที่ถามมาด้วย

เรื่องพระรูปนั้น รอไว้เสด็จกลับจึงประทานก็ได้

ตั้งแต่ได้รับลายพระหัตถ์ ได้ค้นเรื่องพิมพ์หนังสือแจกในงานพระศพท่านแม่มาจนทุกวันนี้ ในเวลาว่างเกือบจะไม่ได้ทำการอื่น นอกจากตรวจค้นหนังสือที่จะพิมพ์และนึกสำเนาเรื่องจะแต่งคำนำ ด้วยเห็นด้วยดังลายพระหัตถ์ที่ทรงมาฉบับแรกว่า เป็นครั้งที่สุดที่จะได้สนองพระคุณท่านแม่ ซึ่งหม่อมฉันรู้สึกว่า ได้รั

พระคุณมาโดยเฉพาะตั้งแต่ยังเล็ก และได้ทรงพระกรุณามา
อย่างสนิทชนตลอดพระชนมายุของท่าน เป็นหน้าที่ของ
หม่อมฉันโดยแท้ ที่จะต้องสนองพระคุณท่านแม่โดยส่วน
พระองค์อีกโสด ๑ นอกจากช่วยพระองค์ท่านโดยฐานที่เป็น
ญาติและเป็นมิตรกันมาอย่างสนิทสนม จึงเต็มใจจริง ๆ ที่จะทำ
การเรื่องนี้ถวายให้สมพระประสงค์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๕๗

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๙ ฉบับหนึ่ง วันที่ ๑๐ ฉบับหนึ่ง
ได้รับทราบความทุกประการแล้ว

ข้อความในลายพระหัตถ์ฉบับแรก ซึ่งทรงแสดงน้ำ
พระทัยในความรู้สึกถึงลูกคนเดียวเป็นที่จับใจอย่างยิ่ง ด้วย
ความจริงเป็นอยู่อย่างนั้น นอกจากฝ่าพระบาทแล้วที่จะรู้สึกความ

จริงได้เช่นนั้นเป็นอันยาก แต่ความเศร้าโศกอาลัยนั้น แม้ถึงจะมีมากแสนสาหัสก็จริง แต่ก็ตัดใจได้ว่าแม่ได้มีอายุยืนยาวเป็นอย่างพอใจทีเดียว อีกประการหนึ่งก็เป็นการสมใจ ด้วยเกล้ากระหม่อมมีโรคภัยเบียดเบียน กลัวจะตายเสียก่อนแม่ถ้าเป็นดังนั้นแล้วแม่จะได้ความทุกข์สักเท่าไร เหลือที่จะประมาณถึง เกล้ากระหม่อมยอมรับความทุกข์นั้นแทนแม่ด้วยความเต็มใจ

หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าที่ประทานไปนั้น สนุกเจียบวดดีจริง ๆ ได้อ่านยาว ๆ ไปจบแล้ว ทำให้เพลิดเพลินคลายใจมากดังพระประสงค์ ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก มีแห่งที่ข้องใจอยู่หลายแห่ง นี่จะลงมืออ่านย้อนต้นใหม่ ทีนี้จะได้ตริตรองเห็นจะมีความเห็นแตกต่างไปจากที่ทรงเดาไว้หลายแห่ง ทีแรกพออ่านคำนำแล้วก็โจมไปดูที่กล่าวถึงปราสาท พออ่านแล้วก็ฉุน ด้วยหวังว่าจะได้ความรู้อะไรขึ้นดีกว่านั้น เพราะเห็นในฉบับที่หมอสมิทตีพิมพ์กล่าวกึกก้องมาก แต่ไม่ได้ความเข้าใจ สังเกตได้ว่าถูกแทรกจึงหวังว่าจะได้รู้ที่จริงที่แทรกคราวนี้ ที่แท้กลายเป็นตากุหลาบซี้หกเอาไหมทั้งสนซรวจริง ๆ

เรื่องที่จะลงพิมพ์ซึ่งทรงกะประทานมานั้น พระราชนิพนธ์ก็ดีอยู่ดอก แต่เห็นว่าเป็นอย่างเทศนาปกิรณกะ ถ้าจะให้เป็

หลักฐานก็ต้องเรื่องพระอุบาฬีไปลังกาค่อยเป็นเรื่องเป็นราว และจะเป็นประโยชน์มากกว่า ทั้งนิสัยใจคอเกล้ากระหม่อมชอบโบราณคดีด้วย จึงตกลงใจขอประทานเรื่องพระอุบาฬี มีตีพิมพ์อยู่ข้างในหนังสือวชิรญาณรายเดือนหรืออะไร จำไม่ได้ถนัด หวังว่าจะทรงเก็บมารวบรวมลงไว้ในที่เดียวกันนั้นทั้งเก่าใหม่ คงจะเป็นความลำบากแก่ฝ่าพระบาทมาก แต่ถ้าทรงตั้งพระทัยแล้วที่จะช่วย จึงเป็นความยินดีขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ในเรื่องแต่งประวัติ ตามข้อต้องพระประสงค์ในลายพระหัตถ์ฉบับหลังนั้น ได้ค้นคว้ามาทูลให้ทรงทราบต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระบรมไปยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ สิ้นพระชนม์ วัน ๗ ฯ ๗ ค่ำ ปีกุนเอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ ตรงกับสุริยคติ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ (ร.ศ. ๕๘) แม่เกิดได้ชี้เดียวยังไม่ถ้วนดี

๒. ตามที่ทรงทราบในเรื่องพระราชทานพระธิดาสมเด็จพระบรมไปยกาไปให้เจ้านายเลี้ยงนั้นถูกต้องแล้ว แม่นั้นอยู่ที่ตำหนักสมเด็จกรมพระยาสุดารัตนตลอดมาเห็นจะจนมีครรภ์จึงได้แยกเรือนออกต่างหาก

๓. เรื่องพระราชทานซ้อนนั้น เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าพระราชทานพระองค์เดียว แต่สมเด็จพระเทพศิรินทร์

เอาเรื่องถวายอยู่งานพัดเป็นหลัก นอกจากสมเด็จพระเทพศิรินทร์ เข้าใจว่าทูลกระหม่อมพระราชทานพระนามสมเด็จพระเทพศิรินทร์ จึงไม่เข้ากลอนกับคนอื่น แต่ยังไม่แน่ใจ จะสืบสวนให้แน่กราบทูลมาภายหลัง

๔. เจ้าฟ้ากรมขุนขัติยกัลยาสิ้นพระชนม์ วัน ๔ ๆ ๗ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับสุริยคติวันที่ ๓๑ พฤษภาคม (31 st may) พ.ศ. ๒๔๒๕ (ร.ศ. ๑๐๑) พระชนมพรรษานับอย่างหยาบอย่างเข้า ๒๘ เป็นการประหลาดถึง ๒ ประการดังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงทรงถือหนัก

ถ้าต้องพระประสงค์สิ่งใดอีกก็จะสืบมาถวาย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พ.ร.ส.

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เรื่องพระราชทานชื่อนั้นได้สอบสวนผู้หลักผู้ใหญ่ดูแล้ว ได้ความว่าพระโอรสธิดาในสมเด็จพระบรมไปยกานั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าพระราชทานทุกองค์ถูกต้องตามที่ฝ่าพระบาทเข้าพระทัย เว้นแต่หม่อมเจ้าสารพัดเพชรว่าไม่ใช่ชื่อพระราชทาน ใครเป็นผู้ตั้งถามก็ไม่ได้ความ แต่ก็ไม่เป็นปัญหาที่ต้องการ คิดจะเป็นนิกเนม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ได้รับลายพระหัตถ์วันที่ ๑๗ เดือนนี้ ได้นึกคาดอยู่ก่อนแล้ว ว่าจะพอพระทัยเรื่องพระอุบาฬีไปลังกา ถึงได้

พยายามอ่านพงศาวดารลังกาหาหลักความรู้ทุกวันมากกว่า๗วัน พอรู้ว่าพอพระทัยเรื่องนั้นก็พอดี จะพยายามทำถวายต่อไป แต่ต้องขอทูลล่วงหน้าว่า เมื่อพิมพ์หนังสือเรื่องนี้แล้ว จะเห็นว่าลังกาเลวกว่าที่พวกพระเรานับถือมาก เป็นต้นว่าพระเจ้าเกียรติ-ศิริที่ให้มาขอพระอุบาลีไปนั้น ไม่ใช่ลังกาด้วยซ้ำไป ได้ความว่าพระเจ้ากรุงลังกาก่อนนั้นได้เชื้อพระวงศ์พระเจ้าทุระในกาลิงคราฐ เป็นอัครมเหสี เมื่อพระเจ้ากรุงสิงหฬพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์หมดผู้ที่จะสืบวงศ์ เสนาอำมาตย์จึงเชิญพระเจ้าเกียรติ-ศิริผู้เป็นน้องพระอัครมเหสี ขึ้นครองราชสมบัติดังนี้เป็นต้น แต่หนังสือเรื่องนี้เห็นจะสัญญาได้ว่าจะเป็นที่พอใจของผู้ที่ศึกษาโบราณคดีทั่วไป

ประวัติของท่านแม่นั้น ยังไม่มีข้อความที่ต้องการ นอกจากที่ประทานมาแล้ว ถ้าปรากฏความต้องการอีก จึงจะทูลมา

ป.ล. ลายพระหัตถ์วันที่ ๑๘ รับแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

วันที่ ๑๖ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศ ฯ

หนังสือเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป คัดแล้ว ๒ ตอน ได้ส่งมาถวายทรงตรวจพร้อมด้วยจดหมายฉบับนี้

ที่จริงยังขาดความอยู่ทั้ง ๒ ตอน คือ ในคำนำขาดพระประวัติของท่านแม่ ซึ่งร่างแล้วยังกำลังตรวจแก้ไขอยู่ ตอนตำนานลังกาทวีปยังขาดบัญชีพระเจ้าแผ่นดินลังกา แต่หม่อมฉันอยากจะให้ทอดพระเนตรรูปเรื่องที่เรียงเสียก่อน จึงรีบส่งมาถวาย ถ้าทรงพระดำริเห็นควรจะแก้ไขอย่างไรบ้างขอทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

วันที่ ๒๑ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

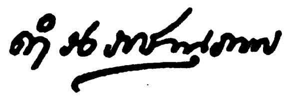
ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

หม่อมฉันได้ส่งหนังสือเนื่องด้วยเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป มาถวายอีก ๒ ตอน คือ พระประวัติ

ของท่านแม่ ตอน ๑ ตัวเรื่องตอนตำนานพระพุทธศาสนาก่อนไปประดิษฐานในลังกาทวีปอีก ตอน ๑

พระประวัติของท่านแม่มีช่องที่จะต้องกรอกวันและอื่น ๆ หลายแห่ง ขอช่วยทรงกรอกด้วย ส่วนความที่เรียงนั้นทำอยู่ถึง ๔ รอบ จึงได้รูปอย่างพอใจหม่อมฉันดังถวายมา ถ้าไม่พอพระทัยในที่ใด จะให้แก้ไขก็ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๒๑ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

หม่อมฉันได้ส่งหนังสือเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีปมากับจดหมายฉบับนี้อีก ๒ ตอน คือ ตอนว่าด้วยพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในลังกาทวีป ตอน ๑ ตอนว่าด้วยพระสงฆ์สิงหฬเกิดแตกนิกายกัน ตอน ๑ ยังมีตอนอื่นที่ยังกำลังคัดอยู่ คัดแล้วจะส่งถวายต่อไป

เวลานี้กำลังทำตอนระยะทางราชทูตลังกาเข้ามากรุงศรีอยุธยา มีความลำบากข้อสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ—

ประการที่ ๑ ตาทูตที่แต่งระยะทางนี้ ตั้งใจจะพรรณนาอะไรต่ออะไรที่ได้เห็นให้ละเอียด แกมาอยู่เร็วนัก ความรู้ไม่พอกับความประสงค์ จึงแต่งพรรณนาพลาดไปต่าง ๆ ยังมีหนำซ้ำหนังสือที่ราชทูตแต่งไว้เป็นภาษาสิงหฬนั้น มีตาลังกาโซดอะไรเอามาแปลกลับเป็นภาษาอังกฤษเสียอีกซ้ำ ๑ จะเอามาทำความแปลออกเป็นภาษาไทยให้ถูกต้อง สนิทสนมได้โดยยาก ถ้าจะถือความอิสระในการแปลเกินไป ก็เกรงจะเป็น "ก" จะข้ามเสียก็ไม่ได้ ด้วยบางแห่งมีเรื่องดี ๆ ที่น่ารู้ ต้องคลำแปลไป รู้สึกว่าเหมือนอย่างเป็นทายของตาทูตลังกาคนนี้ ต้องคอยเอาใจแกอยู่เสมอ แต่คงจะพยายามทำถวายโดยเต็มกำลัง ถ้าพ้นตอนนี้ไปแล้ว เข้าเขตหนังสือไทยไม่ยาก เป็นแต่จะต้องแต่งเชื่อมหัวต่อ

ความลำบากอีกประการ ๑ นั้น ด้วยเวลานี้ หม่อมฉันกำลังเป็นเวลาทุพลภาพ หนังสือที่ทำอยู่ก็เพียง ๒ เรื่อง คือเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามนิกายในลังกาทวีป กับพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ทำให้สำหรับงาน

ศพคุณแข็วอีกเรื่อง ๑ ได้ลองแบ่งเวลาทำพระราชพงศาวดาร
ตอนเช้าก่อนเวลาราชการ กลับจากราชการแล้วทำเรื่องลังกา
มารู้สึกใน ๒—๓ วันว่าท่านองกำลังจะทนไม่ไหว สังเกตดู
เดี๋ยวนี้ ตั้งแต่พระอาทิตย์ตกไปแล้ว เกือบจะทำการงานอะไร
ไม่ได้ นอกจากหาหนังสือเรื่องอะไร ๆ ที่อ่านโดยไม่ต้องใช้
ปัญญาความคิดมาอ่านแก้รำคาญ หรือนั่งคุยเล่นกับลูกไปจน
ถึงเวลานอน สังขารมันเป็นเช่นนี้ แต่ขออย่าได้ทรงพระวิตก
อย่างไร ๆ คงจะทำหนังสือเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์
ในลังกาทวีปถวายให้สำเร็จจงได้ เว้นเสียแต่ตายเสียก่อนและ
เป็นจนอยู่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๒๖ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

หม่อมฉันได้ส่งร่างหนังสือเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์
สยามวงศ์ในลังกาทวีป มาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ อีก

๒ ตอน คือ ว่าด้วยเรื่องรวมนิกายสงฆ์ในลังกาทวีป ตอน ๑ ว่าด้วยความวิบัติแห่งสมณะวงศ์ในลังกาทวีป ตอน ๑ ต่อนั้นถึงระยะทางราชทูตลังกาเข้ามากรุงศรีอยุธยา ซึ่งยังกำลังพยายามแปลอยู่จวนจะแล้ว ต่อไปถึงจดหมายเหตุที่เป็นภาษาไทย การที่ทำแต่ต้องเชื่อมหัวต่อจะเบาแรงลงมาก หม่อมฉันคิดว่า ถ้าทรงเห็นชอบด้วยแล้ว จะให้เขาลงมือพิมพ์ทีเดียว ด้วยการพิมพ์กินเวลามากอยู่ ถ้าต้องทำเร่งนัก จะไม่ดีได้ดังพระประสงค์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

ได้ฟังรับสั่งเรื่องโมงลังกา มีความติดใจสงสัย ได้มาค้นแบบมาตรานับเวลาเพื่อจะได้ลองเทียบทายกันเข้าดู ได้ดังนี้

ทางบาลี

๑๐ อัจฉรา (ลัดนิ้ว) = ๑ ขณะ

๑๐ ขณะ = ๑ ลยะ

๑๐ ลยะ = ๑ ขณะลยะ

๑๐ ขณะลยะ = ๑ มุหุตตะ (๔๘ นาที)

๑๐ มุหุตตะ = ๑ ขณะมุหุตตะ ฯ (๘ ชั่วโมง)

Williams ทางพราหมณ์

๑๘ นิมิษะ (พริบตา) = ๑ กาษฐา

๓๐ กาษฐา = กลา (๘ วินาที)

๓๐ กลา = กษณ (๔ นาที)

๖ กษณะ = ฑัณฑะหรือฆฏิกา (๒๔ นาทีหรือ ๑/๖๐ วัน)

๒ ฑัณฑะหรือฆฏิกา = มุหูรตะ (๔๘ นาทีหรือ ๑/๓๐ วัน)

๓๐ มุหูรตะ = อโหราตระ (วัน ๑)

๑๕ อโหราตระ = ปักษะ

โมงลังกา น่าจะเป็นมุหูรตะ มีในกลางวัน ๑๕ กลางคืน ๑๕ ถ้าในหนังสือกล่าวมีจำนวนมากกว่านั้น จะลงกับฑัณฑะหรือฆฏิกาได้กระมัง ทางบาลีเกะกะ เห็นจะใช้ไม่ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

แทนโน๊ตที่ ๙หน้า๔

โมงยามที่กล่าวในจดหมายเหตุระยะทางของทูตลังกา เป็นวิธีอย่างลังกาไม่ตรงกับของไทย ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าวิธีของเขาจะเป็นอย่างไร ได้ทูลปรารภความข้อนี้ แก่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงพระอุสาหะค้นวิธีที่ปรากฏในหนังสือของอาจารย์ ชิล เดอร์ และ อาจารย์วิลเลียม ส่งมาประทานดังต่อไปนี้

ชิลเดอ		ทางบาลี
๑๐ อัจฉรา (ลัดนิ้ว)	=	๑ ขณะ
๑๐ ขณะ	=	๑ ลยะ
๑๐ ลยะ	=	๑ ขณะลยะ
๑๐ ขณะลยะ	=	๑ มุหุตตะ (๔๘ นาที)
๑๐ มุหุตตะ	=	๑ ขณะมุหุตตะ (๘ ชั่วโมง)

วิลเลียม		ทางพราหมณ์
๑๘ นิมิยะ (พริบตา)	=	๑ กายษฐา
๓๐ กายษฐา	=	กลา (๘ วินาที)
๓๐ กลา	=	กษณะ (๔ นาที)

กษณะ = ทัณฑะหรือฆฏิกา (๒๔ นาทีหรือ๑/๖๐ วัน)

๒ ทัณฑะหรือฆฎิกา = มุหูรตะ (๔๘ นาทีหรือ ๑/๓๐ วัน

๓๐ มุหูรตะ = อโหราตระ (วัน ๑)

๑๕ อโหราตระ = ปักษะ

โมงลังกา น่าจะเป็นมุหูรตะ มีในกลางวัน ๑๕ กลางคืน ๑๕ ถ้าในหนังสือกล่าวมีจำนวนมากกว่านั้น จะลงกับทัณฑะหรือฆฎิกาได้กระมัง

ตำหนักวรดิศ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ด้วยตั้งแต่กรมพระสมมตฯ ยังมีพระชนม์อยู่ เห็นจะราว ๒ ปีมาแล้ว ได้ปรารภกันว่าจะพิมพ์กาพย์เห่เรือขึ้นใหม่อีกสักครั้ง ๑ กรมพระสมมต ฯ ทรงพระดำริว่า กาพย์เห่เรือที่เคยพิมพ์ มีแต่ตอนพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ กับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่สมเด็จพระ-พุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอน ๑ ขึ้นว่า "ยลภักตรภักตรผ่องผุด" เป็นต้น ตอนนี้ยังไม่ได้เคยพิมพ์ ควรจะเอามารวมพิมพ์รักษาไว้เสียด้วย แต่ครั้นมาหาฉบับ หาไม่ได้ จะหาใครที่จำได้จบก็ไม่พบ จนกรมพระสมมตฯ สิ้นพระชนม์ไป

หม่อมฉันสืบแสวงต่อมา พึ่งมาได้พระราชนิพนธ์บริบูรณ์จากคุณท้าวพันธสารเมื่อในเดือนมิถุนายนนี้ เป็นอันได้ฉบับพร้อมที่จะพิมพ์ได้ จึงเรียกเห่เรือของเดิมมาอ่านตรวจดูอีกครั้ง ๑ มาเกิดข้อฉงนสนเท่ห์หลายอย่าง ได้เรียกขุนกล่อมโกศลศัพท์ (จร) มาถาม ก็ตอบไม่ได้ บอกแต่ว่าเรื่องเห่เรือ ได้ศึกษามาจากท่านพระองค์เดียว เมื่อได้ยินออกพระนามหม่อมฉันก็นึกขึ้นได้ว่าเป็นความจริงแท้ ที่มีอยู่แต่ท่านพระองค์เดียว ที่หม่อมฉันจะทูลหารือได้ จึงจดหมายฉบับนี้มาทูลหารือข้อความที่จะกล่าวต่อไปนี้คือ :—

ข้อ ๑. ในต้นฉบับจดบอกวิธีเห่ มีเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. ช้าละวะเห่

๒. มูลเห่

๓. สะวะเห่ (คือตอน เห่โหว เห่โหว)

ทำนองเห่ ที่เราเคยได้ยินมาก็เป็น ๓ คือ :—

๑. อย่างเห่เอ๋ยพระเสด็จ

๒. อย่างลูกคู่รับช้าไช้

๓. อย่างเห่โหว เห่โหว

ไหนจะตรงกับไหน หรือว่าจะเป็นอย่างอื่นทีเดียว ข้อนี้ขอทูลหารือข้อ ๑

ข้อ ๒. บทเห่โหว เห่โหว ที่มีอยู่ในฉบับของหอพระสมุดฯ คืออยู่อย่าง ๑ ที่เขาเขียนไว้ก่อนตอนเห่ว่าด้วยของกิน ทำให้เข้าใจว่า เห่เรือที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์แต่ง มาจบเพียงนั้น ตั้งแต่ว่าด้วยของกิน เป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ตัวบท เห่โหว เห่โหว มันเป็นภาษาที่แปลได้บ้าง แปลไม่ได้บ้าง อีกประการ ๑ ไม่บอกไว้ว่าตรงไหนต้นบทร้องตรงไหนลูกคู่รับ ที่สุดที่จดไว้นั้น จะถูกกับที่ร้องกันอยู่หรือไม่ หม่อมฉันตัดสินไม่ได้ ได้คัดถวายมากับจดหมายฉบับนี้ ถ้าโปรดทรงตรวจแก้ให้ตรงตามที่ร้องกันอยู่ และหมายตอนต้นบทร้อง ตอนลูกคู่ร้องให้ปรากฏด้วย จะขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก

ข้อ ๓. คราวนี้จะทูลต่อไปถึงความฉงนสนเท่ห์ข้อใหญ่ ซึ่งยังอ้วนบ่วนใจวินิจฉัยไม่ออก คือ เห่เรือนี้ ตามที่เราได้รู้เห็นกันอยู่ ที่ใช้ในราชการก็ ๓ อย่าง คือ เห่ในเรือพระที่นั่งเมื่อเสด็จกระบวนพยุหยาตรา อย่าง ๑ เห่ในเรือทรงผ้าไตรพระกฐิน อย่าง ๑ กับเห่ในเรือไชย ในงานลอยพระประทีปเดือน ๑๒ อย่าง ๑ แต่เมื่อมาพิเคราะห์ดูความตามที่ปรากฏในเห่ เห็นว่าไม่ใช่แต่งสำหรับการทั้ง ๓ อย่างนั้นเป็นแน่ หมวด ๑ คือ ตอนชมเรือกระบวนก็ดี ชมปลาก็ดี ชมไม้ก็ดี ชมนก (ในเวลาเย็น) ก็ดี สังเกตโดยความ เป็นการเสด็จโดย

กระบวนจากพระนคร ระยะทางวัน ๑ ผู้แต่งไปตามเสด็จแต่ตัว มีความอาลัยคิดถึงเมียที่ไม่ได้ไปด้วย รูปความหมวดนี้ ที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์แต่ง สมแต่งสำหรับเห่เรือของพระองค์เอง เวลาไปตามเสด็จพระพุทธบาท หรือพระนอนป่าโมกข์ ซึ่งระยะทางวันเดียว ไม่ใช่แต่งถวายสำหรับเห่เรือพระที่นั่ง

ข้อ ๔. ความต่อนั้นมาอีกหมวด ๑ เป็นทางสังวาส ขึ้นด้วยเรื่องพระยาครุฑลักกากี และความซึ่งเกี่ยวแก่การของผู้แต่งเองซึ่งออกแสลง ๆ เช่นว่า "สาวหยุดพุดจีบจีน เจ้ามีศีลพิมศักดิ์ ทั้งวังเขาชังเจ้านัก แต่พี่รักเจ้าคนเดียว" ความที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ทรงพระนิพนธ์ตอนนี้ ถ้าจะเอาพงศาวดารเป็นหลัก ดูมันยิ่งไปถึงเรื่องเป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาลย์ อันเป็นเหตุให้ต้องรับพระราชอาญาจนสิ้นพระชนม์ ดูไม่น่าจะเอามาเห่เล่น ท่านได้เคยทรงปรารภอย่างนี้บ้างหรือไม่ ขอหารือพระดำริอีกสักข้อ ๑

ข้อ ๕. เห่เรือตอนที่ว่าด้วยชมปลา มีจดไว้ในต้นฉบับว่าทรงแก้แห่ง ๑ อีกแห่ง ๑ ว่าทรงเติม ๕ บท ใครทรงเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงแก้และทรงเติม จะถูกหรือไม่

ข้อ ๖. เห่เรือตั้งแต่ว่าด้วยของกินลงมา ที่ว่าเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ด้วยได้ยินคำบอกเล่าของคนชั้นก่อนประการ ๑ และที่เอาเห่โหว เห่โหว เขียนคั่นไว้ในต้นฉบับดังทูลมาแล้วอีกประการ ๑ แต่เมื่อพิจารณาความไปจนตลอดก็เกิดฉงนสงสัย ด้วยความสังวาสที่กล่าวในตอนนี้ เอาเรื่องที่จริงมากล่าวถึงการลักลอบรักใคร่อยู่กับนารีผู้ ๑ ซึ่งมีคุณสมบัติต่างๆ อันพรรณนาตลอดเห่เรือตอนนี้ ถ้าเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดูทำนองน่าจะทรงแต่งเมื่อในรัชกาลที่ ๑ แต่ก็มีข้อสงสัย ที่กล่าวตอนเดือน ๖ ว่า "คำนึงถึงเดือน ๖ ทั่วทายกตามโคมเคย งามสุดนุชพี่เอย ได้เห็นกันวันบูชา" ดังนี้ตามความที่ปรากฏถึงได้พบตัวพระราชกำหนดเอง ที่เมืองนครศรีธรรมราช การพระราชพิธีวิสาขะบูชา พึ่งมาทำเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ครั้งกรุงเก่า ดูในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ก็ไม่มีพิธีวิสาขะ-บูชา เพราะฉะนั้น นอกจากจะเชื่อคำบอกเล่ากับถือเอาการที่เขียนโอเห่คั่นไว้ในต้นฉบับเป็นหลักแล้ว ไม่มีหลักอื่นที่จะยืนยันว่า ตอนหลังนี้เป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกข้อ ๑ ที่ขอทูลหารือ

หม่อมฉันได้ให้คัดเห่เรือ ตามต้นฉบับที่มีอยู่ ถวายมาเพื่อทรงทอดพระเนตร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ท่าพระ กรุงเทพฯ

วันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

ได้บันทึกฝีมือช่างรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ มาถวายบัดนี้ ตามพระประสงค์ ขอประทานโทษที่ช้าไป เพราะนึกไม่ใคร่ออก ยังมีอีกมากที่จำไม่ได้แม่น จะไปตรวจสอบอีก ก็จะเสียเวลามากไปอีก เท่านี้ก็เห็นจะพอแล้ว เพราะพระประสงค์จะอ้างเป็นตัวอย่างเท่านั้น แต่เพียงเท่านี้ก็เกรงว่า ผู้ที่ไม่รักการช่างจะอ่านเบื่อเต็มทีแล้ว ถ้าทรงพระดำริเห็นว่ายาวเกินต้องการ หรือพูดเกะกะไป ก็ทรงตัดทอนเอาแต่เพียงพอพระทัยเถิด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

การก่อสร้างซึ่งเป็นฝีมือช่างในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่มีอยู่ แต่ได้ซ่อมแปลงเปลี่ยนรูปไปเสียแล้วมาก ที่ยังคงเหลือแบบอย่างของเดิมปรากฏอยู่น้อย และที่เหลืออยู่นั้นดีบ้างไม่สู้ดีบ้าง จะกล่าวถึงแต่ที่ดีพึงชมหรือที่ควรกำหนดให้รู้ไว้ ฝีมือช่างในรัชกาลที่ ๑ มีอยู่ดังนี้

ที่ ๑. พระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง ไม่เห็นมีองค์ไหนซึ่งคงเป็นฝีมือในรัชกาลที่ ๑ นอกไปจากพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ ถึงกระนั้นรูปนอกก็เป็นแบบรัชกาลที่ ๓ คงได้ซ่อมแปลงในรัชกาลนั้น เหลือแต่พนักสลักลาย กับเสาไม้ในประธานยังคงเป็นฝีมือในรัชกาลที่ ๑ แต่มิได้เป็นฝีมือวิจิตรพึงชม

ที่ ๒. วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีสิ่งที่เป็นฝีมือในรัชกาลที่ ๑ คือ

ก. พระอุโบสถ รูปทรงเป็นอย่างรัชกาลที่ ๑ แต่ลวดลายนั้นปะปนกัน เป็นอันได้ซ่อมแปลงหลายคราว ลวดลายชั้นรัชกาลที่ ๑ ซึ่งยังปรากฏอยู่ก็คือ:—

๑. ลายฐานบัทม์ ทำแต่พอดูได้

๒. ซุ้มทวารและบัญชร ทำทรงงาม แต่ลวดลายนั้นพอประมาณ (ลายขาดในช่องนั้นทำเติมในรัชกาลที่ ๔)

๓. บานทวารประดับมุกข์ เป็นฝีมือที่น่าชมอย่างยิ่ง เห็นว่าตั้งใจทำแข่งขันกับบานที่ทำครั้งแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งอยู่ที่วิหารยอดในวัดนี้เองคู่ ๑ อยู่ที่วัดพระมหาธาตุเมืองพิษณุโลกอีกคู่ ๑

๔. ฐานชุกชีพนักทองคำ ทำแต่พอดูได้

๕. บุษบกทองคำทรงพระแก้วมรกต ทำด้วยความตั้งใจ เป็นทรงงามที่ ๑ ซึ่งเห็นในกรุงรัตนโกสินทร์

ข. พระมณฑป เป็นสิ่งที่ตั้งใจทำอย่างดีที่สุดควรชมทุกอย่าง ทั้งฝีมือก็ยังมีคงอยู่มาก คือ

๑. นาคพลสิงห์กะได เป็นแบบเก่าที่สุด

๒. ยักษ์ยืนปลายพลสิงห์ งามที่สุด

๓. ฐานปัทม์ ตลอดถึงผนัง ลายงามที่สุด

๔. ซุ้มทวาร งามพอตัว

๕. บานทวารประดับมุกด์ ดีเสมอกับพระอุโบสถ

๖. ตู้พระไตรปิฎก ทรงมณฑปประดับมุกด์ งามอย่างยิ่ง

ค. หอพระมณเฑียรธรรม ไม่ได้ตั้งใจทำอย่างประณีต แต่กระนั้นรูปทรงก็งามอย่างยิ่ง สิ่งซึ่งอยู่ในนั้นมีดีหลายอย่าง คือ :—

๑. ตู้พระไตรปิฎกประดับมุกดคู่ ๑ งามหนักหนา เห็นว่าจะไม่ได้ทำสำหรับตั้งในหอนั้น เดิมจะอยู่ที่อื่น

๒. พระแท่นที่บรรทมประดับมุกด์ ลวดลายอย่างพระแท่นเสวตฉัตร ซึ่งตั้งอยู่ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแต่ก่อน เดิมจะใช้ตั้งในพระที่นั่งแห่งใดแห่งหนึ่งงามมากอยู่

๓. ตู้พระไตรปิฎกลายทองใบใหญ่ ๆ นั้นทำสำหรับหอแน่ งามมากทีเดียว

ที่ ๓. วัดมหาธาตุ ได้ทำในรัชกาลที่ ๑ เหมือนกัน แต่ได้ซ่อมแปลงเสียใหม่ เป็นฝีมือช่างในรัชกาลที่ ๓ ไปหมดแล้ว แต่ควรกำหนดใจได้อย่างหนึ่ง ว่าพระอุโบสถเป็นทรงโรงมีระเบียงรอบผนังอยู่นอกเช่นนี้ เป็นแบบโบราณ มีพระอุโบสถวัดชนะสงครามอีกหลังหนึ่งเป็นแบบเดียวกัน ต่อมาชั้นหลังไม่ได้ทำอีกเลย

ที่ ๔. พระที่นั่งในพระราชวังบวร มีหลายองค์ที่เห็นปรากฏว่าทำในรัชกาลที่ ๑ คือ:—

ก. พระวิมานสามหลัง นั้นเป็นเก่าที่สุด แต่ฝีมือทำไม่ประณีต มีแต่หน้าบันแลเป็นงามมาก แต่น่าดูที่ทำเป็นแบบกรุงเก่าทุกสิ่งทุกอย่าง

ข. พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ดูท่วงทีไม่เป็นฝีมือในรัชกาลที่ ๑ เสียเลย เพราะมีเสาระเบียงสี่เหลี่ยมโตๆ ก่ออิฐทึบหลังบนตะพานไม้ไว้คอสองที่หลังคาต่อ ช่างเหมือนวัดบวรสถานเสียจริงๆ แต่ปรากฏฝีมือแน่อยู่ที่เขียนข้างใน เป็นฝีมือช่างรัชกาลที่ ๑ แท้ แลเป็นฝีมืออย่างเอก น่าชมอย่างยิ่ง (มีซ่อมใหม่เสียแล้วหลายห้อง แต่ผู้ซ่อมก็เป็นช่างฝีมือดีๆ พอดูได้) ถ้าไม่มีรูปเขียนข้างในนั้นเป็นพยานอยู่แล้ว อยากจะค้านว่าทำรัชกาลที่ ๓ ถ้าจะมีใครมาบอกว่า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทรงทำระเบียงต่อออกมาแล้ว จะต้องร้องเออยาวทีเดียวด้วยความโล่งใจ

ค. พระที่นั่งศิวโมกข์ ว่าทำในรัชกาลที่ ๑ เรียกพระที่นั่งทรงปืน เอาอย่างกรุงเก่า แต่เห็นวิธีทำเป็นอย่างรัชกาลที่ ๓ เสียอีก รูปร่างก็เลวเต็มที คงจะได้ทำเสียใหม่แล้วในรัชกาลที่ ๓

ที่ ๕. วัดราชบุรณะ พระอุโบสถมีหนังสือเขียนไว้ที่ตัวไม้เหนือเพดาน บอกปีสร้าง บอกนามผู้เป็นแม่การ คือกรมหลวงเทพหริรักษ์ รูปทรงก็เป็นโรงกลายแบบรัชกาลที่ ๑ งามพอดูได้ ข้างในผนังและหนังบานเขียนภาพเรื่องทั้งนั้น เป็นฝีมือช่างรัชกาลที่ ๑ มีหนังสือจดชื่อคนเขียนและปีเขียนทุกห้อง ดู

เหมือนจะประกวดประชันฝีมือกันมาก น่าชมมาก แต่เป็นรองที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

ที่ ๖. วัดพระเชตุพน ยังมีสิ่งที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ เหลืออยู่ดูได้ คือ:—

ก. พระวิหารทิศทั้งสี่ มีลายหน้าบันเป็นเอก กับฐานพระพุทธรูปประจำพระวิหาร แต่ละทิศก็คิดทำอย่างงามประหลาดไม่มีเสมอสอง สมกับองค์พระพุทธรูปอันงาม ซึ่งเลือกคัดเชิญมาแต่หัวเมืองเหนือ แต่ก่อนรูปเขียนมารประจญในพระวิหารเบื้องบุรพทิศ เป็นฝีมือคล้าเลิศประเสริฐยิ่งกว่าที่ไหนหมดในพระราชอาณาจักร มีความเสียใจที่ไม่ได้รักษา ปล่อยให้หลังคารั่วจนฝนชะลอกเสียเป็นอันมาก เหลืออยู่ดูได้เป็นหย่อมๆ ครั้นซ่อมใหม่ก็เลยถูกลบซ้ำ ฝีมืออันประเสริฐนั้นก็สูญสิ้น น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง ผู้เขียนนั้นได้ทราบว่าชื่อพระอาจารย์นาค (ภิกษุ) ฝีมือยังมีอยู่อีกที่ด้านอุดหลังพระอุโบสถวัดราชบุรณะ และที่หอพระไตรปิฎกวัดระฆัง แต่ไม่ได้ตั้งใจทำจนสุดฝีมือเหมือนมารประจญที่นั่น

ข. พระวิหารคดทั้งสี่ ไม่ใช่สิ่งที่สำคัญ จึงมิได้ทำอย่างวิจิตรพิศดาร แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีแปลกประหลาดที่หน้าบัน ทำ

ทำเป็นภาพจับเรื่องรามเกียรติ์แกมกับลาย ซึ่งยังไม่เคยเห็นทำหน้าบันที่ไหนมาก่อนเลย

ค. พระระเบียง ดูประหนึ่งว่าเป็นฝีมือในรัชกาลที่ ๓ แต่เข้าใจว่าทำซ่อมแปลงตามทำนองเดิม ซึ่งทำไว้แต่รัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นความคิดอย่างวิเศษ เหตุว่าคิดวางท่าทางดี มีพระระเบียงใหญ่อยู่ชั้นในมีพระระเบียงเล็กซ้อนชั้นนอก แต่ไม่วงอ้อมไปรอบ เลี้ยวย่อเข้าหาพระระเบียงใหญ่เสียที่ใกล้มุม เมื่อดูภายนอก ทำให้เห็นมุมพระระเบียงชั้นนอกชั้นใน ผสมกันหลั่นลดเป็นไม้สิบสอง ไม่จืดตา แต่เมื่อดูภายในเป็นวงสี่เหลี่ยมเข้ากับพระอุโบสถไม่มีที่ไหนได้ทำเหมือนดังนี้ เป็นความคิดอันดีสมควรจะสรรเสริญยิ่งนัก

ที่ ๗. วัดระฆังโฆสิตาราม มีสิ่งซึ่งเป็นฝีมือช่างในรัชกาลที่ ๑ ทำปรากฏอยู่ คือ :—

ก. พระอุโบสถ เป็นทรงแบบรัชกาลที่ ๑ รูปงามดี แต่ไม่มีลวดลายที่ประณีต

ข. พระปรางค์ ทำอย่างถูกแบบแผน ซึ่งมีในเมืองเหนือและกรุงเก่าไม่มีพระปรางค์องค์อื่นในกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ทำถูกต้องเหมือนพระปรางค์องค์นี้เลย จึงเป็นที่สงสัยอยู่ว่าจะ

ทำในรัชกาลที่ ๑ หรือทำไว้แล้วแต่ครั้งกรุงเก่า เอาแน่ไม่ได้ เพราะไม่มีพระปรางค์ในกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งทำก่อนรัชกาลที่ ๓ จะดูเทียบเคียง ถ้าจะคาดดูตามฐานที่ น่าจะว่าทำครั้งกรุงเก่า เพราะเป็นของดีควรชม แต่ไปซุกอยู่ที่มุมไม่เป็นที่ชวนชม ซ้ำตรงหน้าโบสถ์เก่าด้วย เป็นทางนำไปให้เห็นว่าทำสำหรับมากับโบสถ์เก่า แต่ถ้าจะคิดไปอีกที โบสถ์เก่าซึ่งทำอย่างเลวตามธรรมดาวัดเล็กๆ แถวบ้านนอกจะมีพระปรางค์งามถึงบ้านนี้ดูก็มิควรกัน ต้องเป็นทำในรัชกาลที่ ๑ แต่อย่างไรก็ดี พระปรางค์องค์นั้นเป็นแบบอย่างอันดี ซึ่งมีจะดูได้ในกรุงรัตนโกสินทร์แต่องค์เดียว

ค. หอพระไตรปิฎก จับได้แน่ว่าทำในรัชกาลที่ ๑ ท่วงทีประหลาดกว่าหอไตรที่ไหนหมด เป็นหอฝากระดานมุงกระ-เบื้องสามหลังแฝดมีชานหน้า ปลูกอยู่กลางสระ ดูเหมือนหนึ่งว่าหลังซ้ายขวา จะเป็นที่ไว้คัมภีร์พระปริยัติธรรม หลังกลางจะเป็นที่บอกหนังสือ หรือดูหนังสือ ฝีมือที่ทำหอนั้นอย่างประณีตแบบกรุงเก่า มีสิ่งซึ่งควรชมอยู่หลายอย่าง คือ :-

๑. ชายคามีกระเบื้องกระจังเทพประนมอย่างกรุงเก่า ถ้าผู้ใดไม่เคยเห็นจะดูที่นี่ได้

๒. ประตูและซุ้มซึ่งจะเข้าในซาลา สลักลายอย่างเก่างามประหลาดตาทีเดียว

๓. ประตูหอกลางก็สลักงามอีก ต่างลายกับประตูนอก

๔. ฝาในหอกลางเขียนเรื่องรามเกียรติ์ ฝีมือพระอาจารย์นาคผู้ที่เขียนมารประจญในพระวิหารวัดพระเชตุพน ท่วงทีขึงขังนัก

๕. บานประตูหอขวาเขียนรดน้ำ ลายผูกโดยตั้งใจจะพลิกแพลงมาก แต่ดูหาสู้ดีไม่

๖. ฝาในหอขวา เขียนภาพเรื่อง เห็นจะเป็นชาดกฝีมือเรียบ ๆ

๗. ตู้สำหรับไว้พระไตรปิฎก ตั้งอยู่ในหอทั้งซ้ายขวามีมากมาย ใหญ่จนออกประตูไม่ได้ก็มี เขียนลายรดน้ำหลายฝีมือด้วยกันแต่ล้วนดี ๆ มีฝีมือคนที่ผูกลายบานมุกในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็หลายใบ ผู้ใดที่รักการช่างได้ไปชมที่นั่นแล้วจะไม่อยากกลับบ้าน เป็นเคราะห์ดีมากที่หอพระไตรปิฎกนี้ ยังอยู่ให้ดูได้ดี ๆ ไม่พังเสีย จะต้องขอบคุณความดีของพระครูวินัยธร (ชม) ซึ่งท่านอาศัยอยู่ในหอนั้น คงจะได้เอาใจใส่ระวังซ่อมแซมอยู่เสมอ

ที่ ๘. วัดดุสิดาราม ก็ยังคงปรากฏฝีมือช่างรัชกาลที่ ๑ อยู่เหมือนกัน คือทรงพระอุโบสถและรูปเขียนภายใน แต่เป็นฝีมือปานกลาง ทำแต่พอดูได้ ไม่สู้จะประณีต

ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ การก่อสร้างซึ่งประกอบด้วยฝีมือช่างอย่างวิจิตร อยู่ข้างจะมีน้อย ด้วยสิ่งใดซึ่งควรทำก็ได้ทำเสียเสร็จแล้วแต่รัชกาลก่อน ถึงกระนั้นสิ่งที่ดีก็ยังมีซ่ให้เห็นได้อยู่บ้าง ดังนี้

ที่ ๑. วัดอรุณราชวราราม มีสิ่งที่พึงสังเกตและพึงชมคือ :-

ก. พระอุโบสถ ทำทรงคล้ายรัชกาลที่ ๑ แต่แฉล้มขึ้นกว่าสักหน่อย ยังมีเหลืออยู่ดูได้แต่สิ่งที่ทำด้วยอิฐปูน เครื่องไม้นั้นเพลิงไหม้เสียหมดแล้ว

ข. พระประธานในพระอุโบสถ ลักษณะและทรวดทรงเป็นอย่างใหม่ ซึ่งพึงประดิษฐ์ขึ้นในรัชกาลที่ ๒ นั้นเองเป็นต้นมา

ค. พระระเบียง มีอยู่ให้ดูได้บริบูรณ์ ทรวดทรงงามกว่าพระระเบียงที่ไหนหมด เป็นศรีแห่งฝีมือในรัชกาลที่ ๒ ควรชมอย่างยิ่ง แต่ลายเขียนผนังนั้นเป็นฝีมือในรัชกาลที่ ๓ ทำเพิ่มเติม

ที่ ๒. บานทวารวิหารพระศรีสากยมุนี เป็นลายสลัก ซับซ้อนกันหลายชั้น งามวิจิตรน่าพิศวงอย่างยิ่ง เคยได้ยินพูดกัน ว่าเดิมได้มาแต่เมืองเหนือคู่หนึ่ง ต้องพระราชหฤทัยว่าเป็นของงาม จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ทำเติมขึ้นใหม่อีก ๒ คู่ ประดิษฐสถานขึ้นไว้ประจำพระวิหาร ภายหลังมาปรากฏขึ้นว่าทรงจำหลักด้วยฝีพระหัตถ์แห่งพระองค์เอง แจ้งอยู่ในพระราชวิจารณ์ เห็นจะพึงสันนิษฐานผสมกันได้ว่า เดิมได้มาแต่เหนือคู่หนึ่งจริง เพราะบานที่เรียกว่าแกะทำนองนี้ เห็นมีข้างเมืองเหนืออยู่บ้าง เช่นที่วิหารพระแท่นศิลาอาสน์แลเมืองฝางเป็นต้น ในยุคนั้นคงจะทำประกวดประชันกันมาก ที่เรียกว่าแกะนั้นก็เป็นคำควร เพราะคว้านปรุซับซ้อนกันลงไปหลายชั้น ซึ่งจะใช้สิ่วอย่างเดียวไม่ได้ ต้องอาศัยคมมีดมาก เมื่อได้ลายแกะอันงามมาเช่นนั้น เป็นเหตุเตือนพระราชหฤทัยให้ทรงแกะสู้ เพราะพระองค์ทรงชำนาญการแกะยิ่งนัก หน้าหุ่นซึ่งทรงแกะด้วยฝีพระหัตถ์ก็มีหน้าพระใหญ่กับพระน้อยอยู่คู่หนึ่ง เรียกกันว่าพระยารัก-ใหญ่ พระยารักน้อย (รักนั้นหมายความว่าแกะด้วยไม้รัก) งามไม่มีหน้าพระอื่นเสมอสอง ถ้าจะตามดูจะระวังสังเกตหน้าที่สวมชฎานั้นและเป็นฝีพระหัตถ์ บรรจุไว้สุงเดียวกันทั้งคู่ มีอยู่อีกคู่หนึ่งซึ่งสวมมงกุฎ นั้นไม่ใช่ฝีพระหัตถ์ พระองค์เจ้าสิงหนาท

ราชกรุงฤทธิ์ทรงจัดการให้ทำขึ้นใหม่ เพราะพระบาทสมเด็จ-พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดสวมชฎา ด้วยทรงพระราชดำริว่าเป็นพระยาราชา ควรจะทรงมงกุฎ

* * *

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๕๘

ทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ด้วยหม่อมฉันถูกพระวานแต่งตำนานวัดอรุณ ฯ ได้ค้นหนังสือและไปเดินดูท้องที่ตลอด มีความสงสัยเกิดขึ้น ๒ ข้อ ขอทูลหารือพระดำริด้วยจดหมายฉบับนี้ คือ :-

(๑) เรื่องประดับกระเบื้องที่ฝาผนังพระอุโบสถ และตอนมณฑปพระบาท ท่านก็ยหม่อมฉันเคยสันนิษฐานกันมาแต่ก่อนว่าทำครั้งรัชกาลที่ ๓ ไปเห็นฝาพระวิหาร หุ้มกระเบื้องลายทั้งแผ่นทับทั่วฝาทั้งหลัง จึงเกิดสงสัยว่าจะหุ้มกระเบื้องเมื่อใดด้วยไม่เหมือนอย่างทำที่พระอุโบสถ สิ่งที่หุ้มกระเบื้องทับทั้งแผ่นนึกได้แต่ พระพุทธ ปรางค์ ปราสาท เป็นของ ทำใน รัชกาลที่ ๔ นอกนั้นนึกว่าคราชบพิธมาทำในรัชกาลที่ ๕ จึงนึกสงสัยว่าหรือการ หุ้ม กระเบื้อง ทั้งแผ่นที่ พระวิหาร วัดอรุณ ฯ จะหุ้มในรัชกาลที่ ๔ ถ้าหุ้มในรัชกาลที่ ๓ ทำไมไม่หุ้มพระอุโบสถ

(๒) เรื่องโรงพระแก้ว เป็นที่เข้าใจกันว่า คือวิหารหลังข้างใต้ที่คู่กับโบสถ์เก่า มีเหตุที่เห็นสม ที่ข้างในบนฐานปูนมีรูปพระเจดีย์สร้างไว้ใหม่แทนพระแก้ว แต่มีเหตุที่สงสัยเหมือนกัน ด้วยโบสถ์และวิหารของเก่านี้ ทั้งรูปร่างและขนาดเท่ากัน พระปรางค์อยู่ข้างหลังก็ได้ศูนย์กลาง จดหมายเหตุกล่าวว่าพระปรางค์เดิมมีก่อนพระปรางค์ใหญ่นี้สวม แต่ข้อที่ทำให้ฉงนนักนั้น เหตุใดจึงเรียกว่าโรงพระแก้ว ไม่เรียกว่าวิหารพระแก้ว ข้อปัญหาที่จะทูลหารือนั้น คือวิหารนั้นเป็นโรงพระแก้วแน่แล้วหรือ หรือว่าโรงพระแก้วเป็นของปลูกชั่วคราวขึ้นในที่อื่น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรง ราชานุภาพ

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘

กราบทูล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทราบฝ่าพระบาท

ปัญหาวัดอรุณ ฯ ซึ่งรับสั่งปรึกษา ได้พิจารณาแล้ว ขอประทานพยากรณ์ถวายตามความเห็น จะผิดถูกประการใดก็แล้วแต่การ

ปัญหาข้อหนึ่ง ซึ่งว่าพระวิหารจะได้ประดับกระเบื้องผนังเวลาไรนั้น ได้ไปตรวจดูที่พระวิหาร เห็นกระเบื้องเป็นลายดอกไม้จีนผูกเป็นก้านแย่งขบวรไทย อันเป็นแฟชั่นที่กำลังเฟื่องฟุ้งในรัชกาลที่ ๓ ได้ชุดกันกับลายรดน้ำบานประตูด้วย แล้วได้ไปตรวจซ้ำที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เห็นกระเบื้องเคลือบลายสีที่ทำเป็นแผ่น มีประดับอยู่หลายชนิดหลายแห่ง คือ :-

๑. ที่เชิงผนังในพระอุโบสถ กับเชิงฐานนอกพระอุโบสถ และท้องกำแพงแก้วรอบพระอุโบสถเป็นกระเบื้องอย่างเดียวกัน เนื้ออย่างถ้วยใส่สลายนกไม้ขบวรจีน อย่างนี้เข้าใจว่าจีนทำใช้เองในเมืองจีน คงได้เข้ามาในรัชกาลที่ ๓ โดยทางที่ไปมาค้าขายกับเมืองจีน

๒. ที่เชิงเสาหน้าพระอุโบสถ เป็นกระเบื้องเนื้ออย่างกังไสเหมือนกัน แต่ลายผิดกันไปเป็นดอกไม้จีนแกมใบเทศผูกขบวรไทย เห็นได้ว่าให้อย่างสั่งไปในรัชกาลที่ ๓ เพราะโปรดตัวอย่างที่ได้มาแต่เมืองจีน

๓. ที่บัวแลเสากำแพงแก้วล้อมพระอุโบสถ เป็นกระเบื้องแผ่นลายอย่างไทย แต่เนื้อเป็นปังเคย คงมีเหตุขัดข้องที่จะสั่งเนื้อกังไสได้ยาก จึงสั่งเพียงกวางตุ้ง คงเป็นรัชกาลที่๓ เหมือนกัน เพราะกำแพงนั้นซ่อมแปลงแก้ไขในรัชกาลที่ ๓ เห็นได้ที่ผสมกับกระเบื้องลายจีน ซึ่งมาในรัชกาลนั้นด้วย

๔. ที่พระพุทธปรางค์ เป็นกระเบื้องแผ่นเนื้ออย่างปังเคยเหมือนกัน แต่หุ่นดินวัดพิมพ์ยกดอกนูนขึ้นมาอย่างสลัก ส่วนลายนั้นเป็นสองอย่าง ที่ท้องผนังเป็นลายทรงเข้าบิณฑ์ดอกไม้จีน แฟชั่นรัชกาลที่ ๓ เหมือนกับลายเขียนในพระอุโบสถวัดโมลีโลก แต่ลายขอบลายเสาหาร ลายฐานนั้น และลายยอดเป็นลายแบบอย่างไทยแท้ เห็นได้ว่าเป็นคิดคนละคราว สั่งคนละคราว พระพุทธปรางค์สร้างในรัชกาลที่ ๔ กระเบื้องที่สั่งคราวนั้นคงเป็นพวกลายแบบไทย ซึ่งมีอยู่ตั้งแต่ฐานตลอดจด เว้นแต่กระเบื้องท้องผนังพลัดเป็นลายดอกไม้จีนไป

หน้าที่กระเบื้องท้องผนังจะเป็นกระเบื้องส่งในรัชกาลที่ ๓ สำหรับประดับที่แห่งใดแห่งหนึ่ง แต่ไม่ได้ประดับเพราะเหตุใดเหตุหนึ่งตกค้างอยู่เปล่าจึงเอามาใช้เสีย ส่งแต่ขอบมาผสมเข้าจึงผิดเป็นคนละลาย

๕. ที่หอพระคันธารราษฎร์ เป็นกระเบื้องหน้ารายเคลือบสีเดียว กระเบื้องชนิดนี้ทำในเมืองไทย มีที่อื่นอีกเช่นวัดพระเชตุพนเป็นต้น เห็นจะทำขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เป็นผเดิม

ตามที่เห็นพยานปรากฏอยู่แล้วเช่นกล่าวมานี้ จึงเป็นอันสิ้นที่สงสัย ว่ากระเบื้องซึ่งประดับพระวิหารวัดอรุณ ฯ ไม่ใช่ประดับในรัชกาลอื่นนอกไปจากรัชกาลที่ ๓ ด้วยเห็นได้ที่ตัวพระวิหาร และยุคที่ใช้กระเบื้อง ก็ยังทั้งแฟชั่นลายด้วย ข้อที่ทรงสงสัยว่าถ้าประดับในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ทำไมจึงประดับพระวิหาร ไม่ประดับพระอุโบสถ ข้อนี้ขอทูลพยากรณ์ว่ากระเบื้อง นั้นก็ส่งมาด้วย ตั้งพระราช หฤทัยจะประดับ พระอุโบสถแต่ฝีมือทำไม่งามเหมือน ที่เคย ส่งมา ประดับ กำแพง แก้วในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงโปรดเกล้า ให้ส่งใหม่ กระเบื้องที่ส่งมาไม่ดีนั้น ให้รื้อไปประดับพระวิหาร กระเบื้องที่ส่งมาใหม่สำหรับพระอุโบสถนั้น คือที่ประดับท้องผนังพระพุทธปรางค์อยู่เดี๋ยวนี้ ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ปัญหาข้อสอง ซึ่งว่าโรงงานแก้วนั้น คือวิหารเก่าวัดอรุณ ฯ ตามที่เข้าใจกันนั้นหรือมิใช่ในข้อนี้พิจารณาเห็นดังนี้

๑. วิหารเก่าวัดอรุณ ฯ นั้น เป็นฝีมือทำครั้งกรุงเก่าพร้อมกับโบสถ์เก่า ไม่ใช่ฝีมือทำในแผ่นดินพระเจ้าตาก

๒. ในพระราชพงศาวดาร หน้า ๖๓๕ มีว่า "ครั้นมาถึงตำบลนางธรณี จึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปโดยทางชลมารค พร้อมด้วยขบวนพยุหแห่ลงมาตราบเท่าถึงพระนคร แล้วให้ปลูกโรงรับเสด็จพระพุทธปฏิมากรพระแก้วพระบางอัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ โรงริมพระอุโบสถวัดแจ้ง ภายในพระราชวัง" คำว่า "ปลูก" จำเป็นต้องเป็นโรงที่ทำขึ้นใหม่และต้องเป็นไม้ พระวิหารเป็นของเก่าและเป็นของก่อ จะเข้าในคำ "ปลูก" ไม่ได้เป็นอันขาด ถ้าตำแหน่งปลูกซึ่งระบุไว้ในนี้ถูก โรงนั้นจะต้องอยู่ข้างซ้ายโบสถ์เก่า

๓ ในพระราชวิจารณ์ ตอนต้นจดหมายเหตุหน้า ๑๒ ว่า "พยุหกระบวนเรือประทับท่าวัดแจ้ง เชิญพระแก้วขึ้นทรงพระยานุมาศ แห่มา ณ โรงพระแก้ว อยู่ที่ท้องสนาม" ทรงพระราชวิจารณ์ประกอบร่างหมายเก่าหน้า ๑๑๕ ว่า "พระแก้วยกมาขึ้นตะพานป้อมต้นโพธิ์ ปากคลองนครบาล คงจะอยู่

ขึ้นของหน้าพระอุโบสถเดียวนี้ สัสดีเกณฑ์ให้ตั้งราชวัติฉัตรเบญจรงค์ รายทางแลล้อมรอบโรงพระแก้วตั้งกระบวนแห่ม้าเครื่องสูงคู่แห่ ๔๐ แห่เข้าประตูรามสุนทรมาไว้ในโรง" ข้อความในพระราชวิจารณ์เช่นนี้ ไม่ใช่แต่ส่อให้เห็นว่าไม่ใช่พระวิหารเก่าวัดแจ้งเท่านั้น ยังส่อให้เห็นไกลไปจากวัดแจ้งเสียอีกด้วย ถ้าจะเดาให้ใกล้ ที่ตั้งโรงพระแก้วเห็นจะปลูกที่สนามในวังหลังวัดแจ้งอย่างสมโภชทั้งขึ้นโรงใน ในพระบรมมหาราชวังเรานี้

๔. พระเจดีย์ในวิหารเก่าวัดอรุณ ฯ นั้น เห็นเป็นพระเจดีย์เก่า ไม่ใช่ทำใหม่ เพราะสังเกตเห็นได้สองอย่าง คือเหนือบัลลังก์ขึ้นไป มีบัวที่เรียกว่าฝาละมี ซึ่งเดิมหมายเป็นใบฉัตรมีลูกมะหวดรับ เหมือนพระเจดีย์ในกรุงเก่าเช่นวัดสบสวรรคนั้นอย่างหนึ่ง ซึ่งผิดกับพระเจดีย์ชั้นหลังเปิกบัวฝาละมีพ้นบัลลังก์ขึ้นไปก็ถึงบัวกลุ่มทีเดียว กับฐานชั้นสองชั้นสามไม่มีหน้ากระดานรองสิงห์อีกอย่างหนึ่ง นี่ก็เป็นแบบเก่าเหมือนกัน พระเทพสุธี ว่าพระเจดีย์องค์นี้หล่อด้วยดีบุก ได้ยินว่าเดิมอยู่วัดราชคฤห์หรือวัดอะไรไม่แน่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ตรัสสั่งให้เชิญมาไว้ ดูที่ก็จะสมจริง เพราะมีรูป

จตุโลกบาลอยู่สี่ทิศ เป็นผู้มือในรัชกาลที่ ๔ เมื่อเช่นนั้น การที่วิหารนี้เคย ว่างไม่มีอะไรตั้ง อยู่คราว หนึ่ง ก็เป็น การแน่ ทำไมจึงว่าง เหตุนี้แลจึงไปให้เข้าใจกันว่าตั้งพระแก้วในนั้น หรือจะเป็นได้ดังนี้ คือสมโภชแล้วเชิญย้ายจากโรงมาไว้ในวิหาร

๕. แต่ในพระราชพงศาวดารหน้า ๖๗๕ กล่าวว่า "ครั้นถึงวันจันทร์เดือนสี่ขึ้นสิบสี่ค่ำ ทรงพระกรุณาให้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต จากโรงในวังเก่าฟากตะวันตก ลงทรงเรือพระที่นั่งกิ่ง มีเรือแห่เป็นขบวน ข้ามฟากมาเข้าพระราชวัง อัญเชิญขึ้นประดิษฐานในพระอุโบสถพระอารามใหม่" คงใช้คำว่า "โรง" อยู่กระนั้นเอง ส่องให้เห็นว่าพระแก้วคงอยู่โรงเดิม ไม่ได้ย้ายไปไหน

โดยหลักฐานทั้งปวงนี้ พอลงสันนิษฐานได้ ว่าวิหารเก่าไม่ใช่โรงพระแก้ว แลไม่ได้ไว้พระแก้ว เพราะไม่พบปรากฏในที่แห่งใด ว่าได้ย้าย เพราะต่อแต่นั้นไปก็ดูมีแต่เรื่องวุ่นวายไปด้วย อาการเสียพระสติแก่กล้า ไม่มีเวลาที่ประกอบการอันเป็นสารประโยชน์ ถ้าหากว่าได้ย้ายแล้ว ควรจะมีที่ไว้ให้ดีกว่าขอยืมเอาวิหารเก่า เพราะว่าพระแก้วมิใช่ของเลว อีก

ประการหนึ่งทำลายพระเก่าให้วิหารเอาที่ตั้งพระแก้ว กลัวจะไม่มีใครทำ ถ้ามิใครทำก็คงถูกติเตียนก้องมาจนถึงทุกวันนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๖ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

อรรถาธิบายเรื่องวัดอรุณ ฯ ที่ประทานมา แจ่มแจ้งดีมาก ขอขอบพระเดชพระคุณที่ทรงพระอุสาหะ ถึงเสด็จข้ามไปทอดพระเนตร และจดลายพระหัตถ์ทรงเรียงอธิบายประทาน

อยากจะขอทูลย้อนสักหน่อย คือ ที่ทรงวินิจฉัยว่าโรงพระแก้วที่พระเจ้ากรุงธนบุรีสร้าง ว่ามิใช่พระวิหารเก่านั้น ตรงตามความคิดหม่อมฉัน เห็นว่าโรงพระแก้วเป็นของสร้างชั่วคราวสำหรับการสมโภช อย่างสมโภชช้างเผือกโรงนอก

จึงเรียกว่าโรง แลเหตุใดจึงสร้างสมโภชชั่วคราว ก็พอเข้าใจได้ เพราะโบสถ์และวิหารวัดแจ้งเล็ก ไม่เป็นที่เปิดเผยให้มหาชนไปมานมัสการได้สะดวก จึงปลูกโรงสมโภช แต่มาคิดเห็นว่าเมื่อสมโภชแล้ว เห็นจะเชิญเข้าไปประดิษฐานไว้ในพระวิหาร เพราะ—

๑. โรงสมโภชเป็นที่จะพิทักษ์รักษาในเวลาปกติได้ดีเท่าในพระวิหาร แลเป็นโรงทำชั่วคราว คงจะกีดที่ หรือรักษาไว้ให้ดีอยู่เสมอไม่ได้

๒. ถ้าหากจะเชิญพระแก้วไปเก็บรักษาไว้ที่ใดให้ดีในเวลานั้น มีแต่พระวิหารแห่งเดียว ไม่มีที่อื่น

๓. โดยปกติ โบสถ์หรือวิหารต้องมีพระพุทธรูป ที่วิหารว่างพระพุทธรูป และปรากฏว่าพระเจดีย์มาแต่อื่นเมื่อภายหลัง ข้อนี้เป็นพยานว่าได้เคยเชิญพระพุทธรูปซึ่งเคยมีในพระวิหารนั้นออกจากวิหารคราว ๑ ไม่มีคราวใดที่จะควรเชิญพระเก่าออก นอกจากคราวจัดพระวิหารเป็นที่ตั้งพระแก้วมรกต ย้ายพระพุทธรูปเพื่อเอาที่ตั้งพระพุทธรูปเห็นจะไม่ถือว่าเป็นการบาป พระพุทธรูปอะไรบ้างที่เชิญไปจากวิหาร และเชิญเอาไปไว้ที่ไหน ข้อนี้พิจารณาเห็นได้ คือย้ายเอาไปไว้ในโบสถ์เก่า

นั้นเอง ด้วยมีพระพุทธรูปเก่า ๆ ตั้งโดยท่านองที่เห็นว่าเป็นของวัดใหม่หลายองค์ และซ้ำทำลับแลลูกฟักบังหน้าพระด้วย น่าจะทำในคราวเดียวกันนั้น

๔. ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าเมื่อพระยาสรรค์เอาพระเจ้ากรุงธนบุรีควบคุมขังไว้นั้น ว่าขังไว้ในพระอุโบสถวัดแจ้ง ถ้าพระวิหารว่างอยู่หรือแม้มีพระพุทธรูปสำคัญ น่าจะเอาไว้ในพระวิหาร จะเป็นด้วยพระวิหารเป็นที่ไว้พระแก้วมรกต จึงเอาพระเจ้ากรุงธนบุรีไปคุมไว้ในพระอุโบสถ

ด้วยข้อสันนิษฐานเหล่านี้ เห็นว่าความจริงจะยุติกันหมดคือ แรกพระแก้วมาถึงตั้งสมโภชที่โรงพระแก้ว เสร็จการสมโภชแล้วเชิญมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารวัดแจ้ง เหตุเป็นด้วยผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดาร เขียนหนังสือผิดไปคำเดียว ที่ว่า เชิญพระแก้วจากโรงพระแก้วข้ามมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถ้าว่าเชิญจากพระวิหารวัดแจ้งแล้วก็จะยุติกันทุกฝ่าย

ถ้าจะวินิจฉัยต่อไป อีกข้อ ๑ ว่าโรงพระแก้วปลูกที่ไหนในหนังสือเก่ามีแต่ว่า ปลูกที่สนามในกำแพงพระราชวัง คงจะเป็น พระราชวังชั้นนอก สันนิษฐานตามรูปแผนที่วัดอรุณ ฯ

โรงพระแก้วน่าจะอยู่ตรงพระอุโบสถที่สร้างใหม่นั้นเอง ต่อไป
ตอน พระ วิหารไว้ สนาม สำ หรับ เครื่อง มหรสพ หน้า พลับ พลา
หน่อย ๑ ตั้งพลับพลาราวตรงที่กุฎีพระเทพสุธี ดูเหมาะอย่างนั้น
ถ้าลงมาริมน้ำติดโบสถ์เก่าแลพระปรางค์ และจะใกล้กำแพงวัง
ข้างแม่น้ำนัก บางทีเมื่อกะที่สร้างพระอุโบสถใหม่ จะกะลง
ตรงนั้น ด้วยเป็นที่โรงพระแก้วมาแต่ก่อน ก็จะเป็นได้ดอก
กระมัง วินิจฉัยตอนนี้ โดยอัตโนมัติแท้

ที่ทรงวินิจฉัยเรื่องกระเบื้องเคลือบนั้น แจ่มแจ้งหมดข้อ
สงสัย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรง ราชานุภาพ

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘

กราบทูล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทราบฝ่าพระบาท

พระดำริเรื่องวิหารพระแก้ว ซึ่งรับส่งย้อนสั่งมา เป็นญัตติตกลง เกล้ากระหม่อมเห็นด้วยตามพระดำริแล้ว ข้อที่วิหารว่างอยู่เพราะเหตุใดนั้น เป็นข้อที่ขัดข้องใจ คิดไม่ออกจนเวลาที่ส่งหนังสือไปถวาย เกล้ากระหม่อมได้คิดแล้วเหมือนกัน ว่าฉลองแล้วจะย้ายเข้าไปไว้ในพระวิหาร จนได้เขียนลงแล้ว แต่กลับหวนไปยึดเอาพระราชพงศาวดารซึ่งกล่าวว่าเชิญพระแก้วจากโรงข้ามมานั้นอีก จึงคะเนหาเหตุประกอบที่ว่าอาจค้างอยู่โรงนั้นได้ ด้วยเหตุสัญญาวิปลาสหมกมุ่นไปในทางอื่น และคิดว่า ถ้าได้ย้ายจากโรงควรจะได้สร้างวิหารใหม่ให้ดีกว่านั้น พระที่ยัดเข้าใหม่ในโบสถ์เก่าตามรับสั่งนั้นก็เห็น แต่ไม่จับเอาเป็นพยาน ไปนึกเสียว่าคงมีพระประธานองค์ใหญ่เหมือนในโบสถ์ซึ่งจะยกไม่ได้ต้องรื้อทำลาย อันเป็นการยากที่จะทำได้ แต่ที่จริงจะไม่มีพระประธานองค์ใหญ่อยู่ก็ได้เหมือนกัน จะอย่างไรก็ดี ข้อที่วิหารว่างนั้นเป็นองค์พยานอันสำคัญยิ่งกว่า

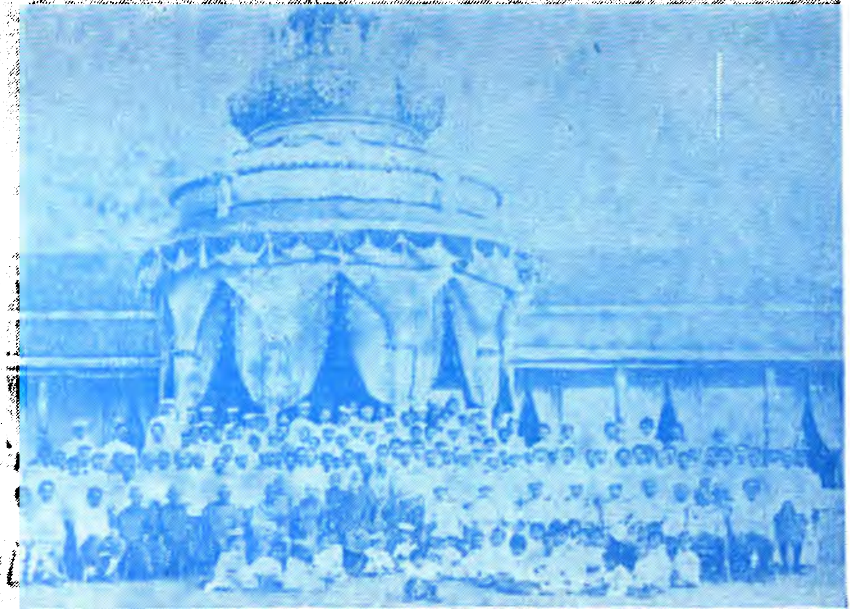
ถ้อยคำในหนังสือซึ่งแต่งภายหลัง ควรหรือไปเชื่อคำในหนังสือมากไปกว่าพยานที่ตาเห็น อยู่ข้างจะเสียใจ แต่ก่อนแต่ไรก็ไม่เคยเป็น พระดำริซึ่งทรงทักท้วงมานั้นเป็นถูกแท้แล้ว กั้นลับแลก็เป็นคราวนั้นเอง คงใช้โบสถ์เป็นหอพระ ประทับอยู่ที่นั้นโดยมาก ห้องในเป็นที่นมัสการ ห้องนอกเป็นที่ประทับเจริญพระกรรมฐาน การที่พระยาสรรคเชิญเสด็จไปคุมไว้ที่นั้น ดูก็เป็นความสะดวกกอปด้วยความเคารพ คือคุมไว้ ณ ที่ประทับนั้นเอง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

เรื่องแผนที่มีคสามสิบสองด้าน ยังศึกษาไม่พอ ทูลอะไรไม่ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

รูปหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ ฝ่ายหน้า ถ่ายเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เฉลิมพระชนมพรรษา ๔ รอบ ได้ ๔๘ ปี

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ทรงทราบ

มีเรื่องอึดอัดใจเกิดขึ้นอีกเรื่อง ๑ ต้องหาที่ปรึกษา ไม่เห็นใครจะช่วยเป็นที่ปรึกษาได้ นอกจากพระองค์ท่าน จึงจดหมายฉบับนี้มาทูลหารือ

ปัญหานั้น คือ เรื่องพิธีบรมราชาภิเษกครั้งรัชกาลที่ ๒ หม่อมฉันได้หนังสือมาสอบ ๔ เรื่อง คือ—

๑. ตำราราชาภิเษกครั้งกรุงเก่า กรรมการข้าราชการมีเจ้าพระยาเพชรพิไชยเป็นประธาน จดถวายเมื่อในรัชกาลที่ ๑

๒. รายการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ที่ทำเติมตำราในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีมะเส็งสัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗

๓. รายการบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๒ เป็นท่านองโปรแกรม เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช แต่ง

๔. รายการบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๒ ซึ่งปรากฏในโคลงยอพระเกียรติ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ " ไปนานกาคายพ้อง "

ความที่สอบได้เป็นยุติแล้วนั้น คือ การพระราชพิธีบรม-ราชาภิเษกรัชกาลที่ ๑ ครั้งปีมะเส็งสัปตศก เป็นต้นตำราที่ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลต่อ ๆ มา และเมื่อบรม-ราชาภิเษกรัชกาลที่ ๒ ต้องเปลี่ยนแปลงในข้อสำคัญอย่าง ๑ คือเรื่องสถานที่ ๆ ทำพิธีครั้งรัชกาลที่ ๑ ทำที่พระมหาปราสาท ครั้งรัชกาลที่ ๒ ต้องมาทำที่หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เพราะพระมหาปราสาทติดตั้งพระบรมศพ ที่มาจัดอย่างไร เมื่อทำพิธีบรมราชาภิเษกที่หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานครั้งแรกนี้ เป็นตัวปัญหา ด้วยในหมายเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช ไม่ได้บอกไว้ว่าสวดมนต์ที่ไหน มีรายการละเอียดอยู่แต่ในโคลงยอพระเกียรติต้องถอดความออกจากโคลง นี่ที่เป็นข้อลำบาก หม่อมฉันได้ตรวจโคลงยอพระเกียรติหลายทีหลายทวน ว่าด้วยเรื่องที่ทำการพิธีมีอยู่ในโคลงบทที่ ๒๘. ๓๙. ๔๐. ๔๒. ๕๐. ๕๓. ๕๔. หม่อมฉันได้ส่งสมุดโคลงถวายมาด้วยแล้ว

ความเข้าใจของหม่อมฉันเป็นดังนี้—

(๑) พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เรียกในโคลงบทที่ ๒๘ ว่าพระที่นั่งหน้าพระโรงใน ทางตะวันออกตั้งพระแท่นมณฑล กับพระที่นั่งอัฐทิศ ทางตะวันตกตั้งพระที่นั่งภัทรบิฐกับตู้เทียนไชย พระไม่ได้สวดมนต์ที่พระที่นั่งไพศาล

(๒) บนพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานหลังตะวันตก เรียกในโคลงบท ๔๐ ว่าพระที่นั่งทักษิณไพศาล ตั้งพระแท่นภาคเพดาน ในนั้นตั้งพระบรมธาตุกับพระห้ามสมุทรทองคำ และตั้งบาตรน้ำบาตรทราย พระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดมนต์ที่พระที่นั่งองค์นี้

(๓) ส่วนพระที่นั่งหลังตะวันออก บนพระแท่นบรรทมพระสงฆ์สมถะ ๕ องค์สวดจตุภาณวาร แบ่งสวดเป็น ๓ วัน เพราะสวดจตุภาณวารนี้เอง จึงเสด็จประทับสดับพระปริตในห้องพระบรรทม ความที่กล่าวถึงพระสวดมนต์ มีอยู่ในโคลงบท ๕๐. ๕๓. ๕๔. ๕๕.

ที่ความตามโคลงออกดังทูลมานี้ มันผิดไปกับแบบที่ทำทีหลัง แบบทีหลัง ที่รู้ได้เป็นแน่นั้น เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ทรงแก้ไข ให้ตั้งตู้เทียนไชยและเตียงพระสวดภาณวารที่พระที่นั่งอมรินทร สวดภาณวารทั้งกลางวันกลางคืนตลอดงาน และพระราชาคณะพวกนั่งปรกและสวดภาณวาร ออกไปนั่งสวดมนต์ที่พระที่นั่งอมรินทรอีกแห่ง ๑ ส่วนในที่พระบรรทมซึ่งเสด็จประทับสดับพระปริต พระธรรมยุติกาสวด ๗ ตำนานตามธรรมเนียมนี้ ที่รู้เป็นแน่ว่าแก้ในรัชกาลที่ ๔ คราวนี้ถึงพระสงฆ์หมู่ใหญ่

ถ้าหากว่าเข้าใจตามโคลงถูก ว่าเดิมสวดที่พระที่นั่งจักรพรรดิ-
พิมานหลังตะวันตก ก็มีเค้าอยู่บ้าง ที่ยังให้พระขึ้นไปฉันที่นั่น
เมื่อวันทำพิธีราชาภิเษก เพื่อจะไม่ให้ติดกับพิธีพราหมณ์ เดิม
จะเห็นติดกับพิธีพราหมณ์ จึงไปสวดมนต์เสียบนนั้น ต่อรัชกาล
ที่ ๔ มีพระราชประสงค์จะให้มีพิธีสงฆ์ทุกพระที่นั่ง จึงย้าย
พระสงฆ์หมู่ใหญ่มาสวดมนต์ที่พระที่นั่งไพศาล จะเป็นได้ดอก
กระมัง

ถ้าตีความตามโคลงอย่างทูลมาผิดไป ก็มีอีกอย่าง ๑ คือ
ที่เรียกว่าพระที่นั่งทักษิณไพศาลนั้น จะหมายความว่าพระที่นั่ง
ไพศาลทักษิณ ถ้าเช่นนั้น พระสงฆ์หมู่ใหญ่ก็สวดมนต์ที่พระ-
ที่นั่งไพศาลทักษิณ เหมือนกับชั้นหลัง เตียงตั้งพระบรมธาตุ
พระห้ามสมุทรตั้งหลังตู้เทียน ตรงข้ามกับพระแท่นมณฑล

ขอทูลหารือ ว่าอย่างไรจะถูกแน่ ขอได้โปรดทรงช่วย
พิเคราะห์ด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

.สด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลตะวันออก (ปราจีณบุรี) บ้านเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์
(ชุ่ม อภัยวงศ์)

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘

กราบทูล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทราบฝ่าพระบาท

ตามที่ได้กราบทูลถวายความเห็น ซึ่งติความในโคลงยอพระเกียรติ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่ทรงสงสัยแล้วนั้น ยังหาได้ระบุความตรงที่เป็นหลักให้เห็นถวายไม่ จึงได้ระบุถวายมาบัดนี้

พระที่นั่งหน้าพระโรงใน ซึ่งเรียกในโคลงบท ๒๘ ต้องเป็นพระที่นั่งไพศาลทักษิณเดี๋ยวนี้ เพราะอยู่หน้าพระโรงใน แต่ข้อที่เข้าพระทัยว่า พระแท่นมณฑลกับพระที่นั่งอรฐทิศอยู่ตะวันออก พระที่นั่งภัทรบิฐกับตู้เทียนไชยอยู่ตะวันตกนั้น เป็นการเกินกว่าคำที่ปรากฏในโคลง อาจจะตั้งอย่างอื่นก็ได้ เหมือนต่างว่าตั้งพระแท่นมณฑล กับตู้เทียนไชย ตรงกลาง ที่ตั้งพระสยามเทวาธิราชเดี๋ยวนี้ และตั้งพระที่นั่งอรฐทิศข้างตะวันออก พระที่นั่งภัทรบิฐข้างตะวันตก เช่นนี้ก็ไม่ผิดไปจากโคลง สังเกตในโคลงดูเป็นว่าตะลุยไปกระนั้นเอง อะไรสำคัญก็กล่าวก่อนที่ไม่สำคัญก็กล่าวทีหลัง เห็นได้เช่นเตียง (ซึ่งเดี๋ยวนี้เรีย

โต๊ะ) เครื่องนมัสการพระ ซึ่งควรจะอยู่กับพระแท่นมณฑล ก็หลุดไปอยู่กับพระที่นั่งภัทรบิฐ ที่เราจะกล่าวถึงไม่กำหนดที่ตั้งลงให้แน่เห็นจะดีกว่า

พระที่นั่งทักษิณไพศาล ไม่ใช่พระที่นั่งไพศาลเดียวนี้เป็นแน่ ถ้าหากเป็นหลังเดียวกับพระที่นั่งหน้าพระโรงใน มิจัดตั้งอะไรอีกก็ควรจะว่าต่อ ๆ ไป ไม่จำเป็นต้องออกชื่อพระที่นั่งเข้าไปคั่นกลางขวางอยู่ตรงโคลงบท ๔๐ อีกประการหนึ่งตั้งพระแท่นมณฑล ๒ พระแท่นในแห่งเดียวกันนั้นไม่มีธรรมเนียม อีกประการหนึ่งพระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดที่พระที่นั่งไพศาลเดียวนี้ที่นั่งก็ไม่พอ อีกประการหนึ่งในตอนเสด็จเข้าสู่พิธีก็กล่าวเป็น ๓ ระยะ ระยะแรกกล่าวในโคลงบท ๕๓ ว่าเสด็จ "ขึ้นสู่มนเทียร" "ทรงจุดธูปเทียนถวายอภิวาทพระ" ในที่นี้หมายถึงที่พระที่นั่งหน้าพระโรงใน ระยะที่สองและระยะหลังกล่าวต่อไปในโคลงบท ๕๔ ว่า "เสด็จดลทักษิณ น้อมสรรเพช ทรงรับเบญจศีลเสร็จไปยัง" นี้หมายถึงพระที่นั่งทักษิณไพศาล ถ้าเป็นพระที่นั่งองค์เดียวกับหน้าพระโรงใน ทำไมต้องกล่าวถึงเสด็จขึ้นพระที่นั่งซ้ำสองหน และทรงนมัสการพระสองหน "องค์รักษ์แห่แหนเสด็จ สู่ที่ประธม" นี้หมายถึงห้องพระบรรทม การพระราชพิธี

แต่งสามแห่ง ต้นปลายตรงกันดังนี้ จะเข้าใจเป็นสองแห่งอย่างไรได้ ส่วนข้อที่จะชี้ลงว่าพระที่นั่งทักษิณไพศาลคือองค์ไหนนั้น ก็ต้องเป็นพระที่นั่งซึ่งเดียวนี้เรียกจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันตก ตามที่ฝ่าพระบาททรงพระดำริ เพราะไม่มีที่อื่นอีกแล้ว และก็มีรอยอยู่ที่ยุคหลังพระที่ยังเลียงอยู่ที่นั่น ถ้าจะแปลว่าทำไมจึงชื่อทักษิณก็แปลได้ คือทักษิณแปลว่าขวา ทิศทักษิณก็แปลว่าทิศขวา เมื่อหมายบูรพาเป็นทิศหน้า ปรัศจิมเป็นทิศหลัง พระที่นั่งหมู่นี้เมื่อดูเข้าไป องค์ตะวันตกเป็นองค์ขวา จึงได้นามว่าทักษิณไพศาล ที่มาตกเป็นชื่อพระที่นั่งหลังหน้าพระโรงในเดียวนี้ ที่จะไม่มีมูล อนึ่งชื่อเดียวนี้เรียกพระที่นั่งสามองค์ข้างในว่าจักรพรรดิพิมานนั้นก็ผิดจากเดิม เดิมเรียกจักรพรรดิพิมานนั้นหมายเอาทั้งหมู่ ตั้งแต่พระที่นั่งอมรินทร์เข้าไปทีเดียว

การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระราชวินิจฉัยไว้ ฝ่าพระบาทจะได้ทรงทราบพระกระแสแล้วหรือยังไม่ทราบ คือทรงพระราชวินิจฉัยว่าการพิธีนั้น มีรดน้ำเป็นเบื้องต้น ขึ้นราชาอาสน์เป็นเบื้องปลาย วิธีที่เราทำอยู่นี้ซ้ำกัน ทรงมุรธาภิเษกกับขึ้นอัฐทิศนั้น เป็นรดน้ำอย่างเดียวกัน ขึ้นภัทรบิฐกับออกพระโรงนั้นเป็นเถลิงราชาอาสน์

อย่างเดียวกัน ชะรอยเราจะได้ตำรามาสองแบบ แบบหนึ่งขึ้นบุษยบกพระกายสนานเป็นการใหญ่แล้วออกพระโรงจริง ๆ อีกแบบหนึ่งรับน้ำขนอัฐทิศแล้วขึ้นภัทรบิฐ เป็นการทำพอเป็นสังเขป ตัดสินไม่ลงว่าจะเอาแบบไหน จึงเลยเอาเสียทั้งหมด โดยพระราชดำริเช่นนี้ เมื่อขึ้นพระที่นั่งสวนดุสิต จึงโปรดเกล้าให้ทำที่สรงเป็น ๘ เหลี่ยม สรงแล้วให้พราหมณ์ขึ้นถวายน้ำ ๘ ทิศ แล้วเสด็จขึ้นพระแท่นในพระโรงทีเดียว อันนี้ทูลมาเผื่อว่าความที่ตัดออก ๔๐ หน้าเศษไม่มีอะไรจะใช้เนื้อลงพอ จะทรงเก็บเอาพระราชดำรินี้ลงเป็นฟุตโน้ตไว้ด้วยก็ได้ ความจะได้ไม่สูญเสียเปล่า

ได้ถวายสมุดยอพระเกียรติคืนมาด้วยแล้วตามที่ทรงพระ-เมตตาจะโปรดให้เขาจัดตัวหนังสือเก่าเข้าเป็นหมวดอย่างของฝ่าพระบาทประทานนั้น หวังว่าจะไม่ทรงลืม.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรง ราชานุภาพ

วันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2458

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

บทดอกสร้อยที่กราบทูลไว้ว่าได้มานั้น ได้ตรวจดูถ้วนแล้ว เป็นบท "นอนเอยนอนวัน ไฝ่ฝันว่าได้พบศรี เจ้าสาวสวัสดิ์สตรี อยู่ที่หรือไข่เจ้าแน่งน้อย" ซึ่งมีในต้นโคลงกลบทดวยอยู่กับคำโคลง เรียกว่ากลโคลงบทดอกสร้อย หรืออะไรจำไม่ถนัด ในท้ายสมุดที่ได้มา บทส่งบอกว่าเป็นบทถอดออกจากโคลง ที่หอพระสมุดจะมีแล้วหรือยัง ถ้ายังไม่มีจะได้ส่งมาถวาย ถ้ามีแล้วไม่จำเป็นต้องส่ง เพราะเป็นฉบับไม่ดี เดิมเขียนด้วยดินสอแล้วลบเลือน ซ้ำ ผู้นที่หลัง คนเขียนไม่เข้าใจ เหลวไหลอยู่หลายแห่ง จะใช้เทียบทานสอบสวนก็ไม่เป็นประโยชน์ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๗ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ได้ส่งหนังสือสำหรับตู้ตำรา ซึ่งตัดออกจากหนังสือวชิรญาณ รวมเป็น ๓๓ เล่ม มาถวายพร้อมกับจดหมายนี้แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์โปรดส่งหนังสือสำหรับตู้ตำรามาประทาน ได้รับแล้วพร้อมทั้งหนังสือสองห่อ ขอบพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระเมตตาโปรดนั้นเป็นล้นเกล้า.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

บทดอกสร้อยนอนเอยนอนวันนั้น หอพระสมุดมีฉบับดีทีเดียว เข้าใจว่าเป็นฉบับหลวง แลดูเหมือนจะครบด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

• • •

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ด้วยจะพิมพ์หนังสือตำราสร้างพระพุทธรูป ซึ่งได้ต้นฉบับมาจากหม่อมเจ้าปิยภักดี ในหนังสือนั้นข้างต้นมีคำนมัสการแต่งเป็นฉันท์ บอกชื่อนายช่างเก่า ๆ ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าลงมาจนกรุงเทพ ฯ หลายคน บอกไว้ทั้งชื่อตั้งและชื่อตัว เข้าใจว่าท่านจะทรงรู้จักฝีมือช่างที่มีชื่ออยู่ในนั้นหลายคน หม่อมฉันจึงได้คัดคำนมัสการนั้นส่งมาถวาย พร้อมกับจดหมายนี้ ถ้าทรงทราบ

ว่าคนไหนได้ทำของสิ่งไรอันจะพึงเห็นฝีมือได้ หรือแม้จะเห็นไม่ได้ในเวลานี้ ขอได้ทรงโปรดจดฟุตโน้ตประทานมา และถ้ายิ่งทราบว่าเป็นช่างในรัชกาลไหนได้ด้วยยิ่งจะเป็นการดี ถ้าโปรดได้จะขอบพระทัยเป็นอันมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

แจ้งความมายัง เจ้าคุณโบราณราชธานินทร์

ด้วยจะพิมพ์หนังสือตำราสร้างพระพุทธรูป ซึ่งได้ต้นฉบับมาจากหม่อมเจ้าปิยภักดี ในหนังสือนั้นข้างต้นมีคำนมัสการแต่งเป็นฉันท์ บอกชื่อนายช่างเก่า ๆ ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าลงมาจนกรุงเทพ ฯ หลายคน ช่างกรุงเก่าบอกวัดที่อยู่ด้วย สงสัยชื่อวัดอยู่ ๒ วัด คือ วัดวิหารขาววัด ๑ วัดมัดหมะวัด ๑

๒ วัดนั้นอยู่ที่ไหน ขอเจ้าคุณรีบตอบ เพราะหนังสือกำลังจะลงมือพิมพ์

ได้คัดสำเนาคำนมัสการส่งมาด้วยแล้ว.

* * *

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

เรื่องเครื่องโต๊ะโรงพิมพ์เรียงมาถึงการตั้งโต๊ะแล้ว จวนจะถึงตอนที่ถวายทรงตรวจอยู่นั้น อนึ่งหม่อมฉันขอส่ง ตอนพระราชบัญญัติเครื่องโต๊ะมาถวายอีกตอน ๑.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

เรื่องว่าด้วยคุมเครื่องโต๊ะ และว่าด้วยกรรมการตรวจโต๊ะ ซึ่งประทานมาตรวจตอนนี้ มีแห่งที่จะพึงทักท้วงได้น้อยเต็มที ดังจะกราบทูลต่อไปนี้

หน้า ๔๕. คำแปล "หย่ง" ว่า "ม้ากลมขาคู่" นั้น ไม่ค่อยพอใจเลย ดูหน้าตามันไม่เหมาะที่จะเรียกม้า ม้านั้นควรแก่รูปเหลี่ยมมีขา ๔ สัณฐานดังม้าเป็น ๆ ใช้สำหรับแปล "กี๋" เป็นเหมาะทีเดียว สำหรับแปล "หย่ง" นึกคำถวายใหม่ไม่ออก สิ่งที่รูปคล้ายเช่นนั้นมีที่รองถาดล้างหน้าของโบราณ แต่เขาก็เรียกว่าหย่องหรือหย่งเสียเหมือนกัน คนทุกวันนี้ก็ไม่รู้จัก เพราะถาดล้างหน้าเดี๋ยวนี้ขามันติดในตัวเสียแล้ว ถ้าจะแปลหย่งเรียกว่าแป้นขาคู่ จะเป็นอย่างไร พึงถวายเผื่อเลือก

หน้า ๕๓. คุณไข่นั้นมันมีชื่อ ชื่อเชย แต่ไม่มีใครเรียกเลย ออกจะไม่มีใครรู้จักชื่อ บอกชื่อลงไว้ด้วยจะดีกระมัง

ว่าด้วยคุมโต๊ะ ขาดคำ "อึดทืด" อยู่คำหนึ่ง ยังไม่ได้ใช้ นึกได้จึงทูลมาตามพระประสงค์

อนึ่งการจัดโต๊ะนั้นก็เป็นข้อใหญ่ ซึ่งกินแต้มเจ้าของโต๊ะและกรรมการมากเหมือนกัน เช่นบรรจุผิดหรือเอาของสำหรับการอวมงคลมาใช้ในงานมงคลเป็นต้น ยังไม่ได้ทรงกล่าวถึงเลย จะทรงลืมหรือตั้งพระทัยจะกล่าวไว้ในตอนอื่นก็ไม่ทราบ ทูลทักไว้เผื่อทรงลืมจะได้ทรงเรียบเรียงเติมขึ้น เพราะเป็นประโยชน์ที่ควรรู้อย่างหนึ่งเหมือนกัน

ตอนพระราชบัญญัติซึ่ง โปรดประทาน มา ใหม่ ได้รับแล้ว จะตรวจส่งมาถวายต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

เรื่องเครื่องโต๊ะโรงพิมพ์เรียงมาใกล้จะถึงตอนพระราช-บัญญัติเครื่องโต๊ะ ซึ่งถวายทรงตรวจอยู่นั้น จึงทูลมาให้ทรงทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

จดหมายบันทึกความเห็น

ตำนานเครื่องโต๊ะและถ้วยชั้น ตอนพระราชบัญญัติ

พระราชบัญญัติบังคับการตัดสินเครื่องโต๊ะนั้น ได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว ว่าควรยกไปพิมพ์ข้างท้าย เพื่อประโยชน์เพียง

มิให้สูญเสีย ด้วยจะเอาไว้ในเนื้อตำนานกลัวจะทำให้คนอ่านเบื่อเลยงด พาเอาตำนานตอนหลังพระราชบัญญัตินั้นไร้คนอ่านไปเสียด้วย ที่จริงพระราชบัญญัติซึ่งมีอยู่ ๙ หมวดนั้น ไม่ใช่จะอ่านไม่สนุกทั้งหมด ตอนต้น ๓ หมวดอ่านสนุกไม่ออกเบื่อแต่ตอนปลายตั้งแต่หมวดที่ ๔ ไปนั้นและอ่านไม่สนุกอย่างเอกส่วนที่อ่านสนุกมีน้อยไม่สนุกมีมาก จึงจำเป็นต้องไล่ไปไว้ข้างหลัง เมื่อทำดังนั้นเป็นที่น่าเสียดายอยู่บ้าง ด้วยข้อความในพระราชบัญญัติ บางอย่างก็มีความพรรณนาไว้แล้วในท้องตำนานแต่บางอย่างไม่ได้พรรณนาเลย ถ้ายกพระราชบัญญัติไปไว้ท้ายสำหรับไม่อ่านข้อความที่น่าฟังไม่ได้พรรณนาก็พลอยสูญไปเสียด้วย ในที่จะแก้การอันนั้น ควรเก็บข้อความในพระราชบัญญัติส่วนที่น่าฟังยังไม่ได้พรรณนาในตำนาน แต่งบวกเข้าในตำนานเสียอีก ดังจะได้ระบุข้อพระราชบัญญัติตามที่แลเห็นต่อไปนี้

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยวิธีตั้งโต๊ะ มีกล่าวมาในท้องตำนานแล้ว ไม่ต้องเก็บเอาความอีก

หมวดที่ ๑ (ก) ว่าด้วยเครื่องตั้งโต๊ะ ความข้างต้นซึ่งกล่าวด้วยชื่น มีพออยู่แล้วในตำนานตอนคุมโต๊ะ แต่ความข้างปลายอันมีกล่าวด้วยการจัดผิด เช่นปักดอกไม้ในกระบอก

เป็นต้นนั้น ยังไม่ได้มีกล่าวในตำนานเลย ควรเก็บความกล่าวเป็นตอนแต่งตั้งโต๊ะขึ้นใหม่ บวกเข้าในตำนานอีกตอนหนึ่ง

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยวิธีตรวจตัดสินโต๊ะ ความในหมวดนี้ดูเหมือนจะได้กล่าวในตำนาน มีกระทบมาถึงแล้วอยู่หลายแห่ง แต่อย่างไรก็ดี ความในหมวดนี้เป็นแต่อธิบาย ไม่ใช่มูลความ ไม่ต้องเก็บก็ได้

หมวดที่ ๓ ข้อบังคับกรรมการ หมวดนี้เป็นสนุกกว่าหมวดไหนหมดที่ในพระราชบัญญัติ ฟุตโน้ตก็เก่งด้วย ตำนานตอนที่ว่าด้วยพิธีตรวจโต๊ะ ซึ่งแต่งต่อไว้ท้ายพระราชบัญญัติบัดนี้ ก็คือเป็นลูกความของพระราชบัญญัติหมวดนี้เอง เมื่อยกพระราชบัญญัติไปหลังเสียแล้ว ไม่รู้ความในข้อบังคับกรรมการข้างก่อน อ่านที่ว่าด้วยพิธีตรวจโต๊ะจะเข้าใจไม่ได้ดี จึงเป็นการจำเป็นต้องเก็บความที่น่ารู้ในพระราชบัญญัติหมวดนี้ ขึ้นแต่งต่อหน้าที่ว่าด้วยพิธีตรวจโต๊ะเป็นแม่ความเสียก่อน ยกฟุตโน้ตหมวดนั้นเข้าในนั้นด้วย

หมวดที่ ๔ ว่าด้วยพัดยศและพัดรอง สำหรับกรรมการ ความหมวดนี้วัตถารพ้นเฝือเหลือเกิน ควรเก็บเอาแต่จำนวนชั้นไปกล่าวในตอนว่าด้วยรางวัลในการตั้งโต๊ะ แทรกลงตรงที่

พรรณนาถึงรางวัลกรรมการ ในหน้า ๑๖๗ บรรทัดที่ ๕ พอให้อ่านเข้าใจด้วย ไม่ต้องดูพระราชบัญญัติ

หมวดที่ ๕ ว่าด้วยเข็มสำหรับติดอกเสื้อกรรมการ นี่ก็ย่อเอาความไปกล่าวในตอนว่าด้วยรางวัลเหมือนกัน แทรกลงในหน้า ๑๖๙ บรรทัดที่ ๖

หมวดที่ ๖ ว่าด้วยเครื่องหมายชั้นไหมทอง นี่ก็ละเอียดจนอ่านเบื่อเหมือนกัน ดูเหมือนจะได้อธิบายไว้ข้างในที่ใดที่หนึ่งมาก่อนแล้ว จำไม่ได้ถนัด ถ้าได้อธิบายแล้วก็ละเสียได้ ถ้ายังไม่ได้กล่าวควรพรรณนาเสียบ้าง จะเอาไว้ในตอนแต่งตั้งโต๊ะซึ่งเห็นควรว่าจะแต่งเติมขึ้นใหม่นั้นก็ได้

หมวดที่ ๗ ว่าด้วยรางวัลผ้าหน้าโต๊ะ ควรเก็บชั้นสีแพรไปบอกย่อ ๆ ในตอนรางวัลการตั้งโต๊ะ หน้า ๑๖๗ บรรทัดที่ ๔

หมวดที่ ๘ ว่าด้วยรางวัลโต๊ะ หมวดนี้มีว่าไว้ใหม่พอแล้ว ไม่ต้องทำอะไรอีก

หมวดที่ ๙ ว่าด้วยประกาศเก่า ไม่เป็นข้อจำต้องรู้ ไม่ต้องกล่าวถึงในตำนาน

สิ้นหมวดแห่งพระราชบัญญัติเพียงเท่านี้

ทีนี้จะกล่าวถึงส่วนซึ่งเรียบเรียงใหม่

หน้า ๖๖ คำนำกฎหมายการประกวดเครื่องโต๊ะ เมื่อตกลงยกกฎหมายไปไว้หลังแล้ว คำนำนั้นก็ต้องเรียงใหม่ให้เข้ารอยกัน

หน้า ๑๕๖ บรรทัดที่ ๑๓ เรียกว่ากระบอกผิด เพราะข้างต้นพูดถึงขวด ได้แก้เป็นขวดแล้ว

หน้า ๑๖๐ ลงสีของตรวจผิด ๒ แห่ง เป็นพื้นเขียวครีบแดงสำหรับ ๒ ชั้น ที่ถูกควรจะเป็นพื้นม่วงครีบเหลือง ได้แก้ลงแล้ว

หน้า ๑๖๖ ที่กล่าวด้วยวิธีนับแต้มชั้น บรรทัดที่ ๙—๑๐ ในคำที่ว่า "ตามวิธีแจ้งอยู่ในพระราชบัญญัติหมวดที่ ๘ ไม่ต้องอธิบายซ้ำตรงนี้ ควรแก้เป็น "ตามวิธีแจ้งอยู่ในพระ-ราชบัญญัติหมวดที่ ๘ อันมีอยู่ต่อไปในตอนหลัง

อนึ่งในบรรทัดที่ ๑๖ มีคำ "ใน" ติดกันฟังขัดหูอยู่หน่อย ควรแก้เป็น "ราว" เสียคำหนึ่งดังนี้ "มีจำนวนเป็ดเสร็จอยู่ราว ๑ ใน ๖" จะเกลี้ยงเกลาขึ้น

หน้า ๑๖๗ มีกล่าวด้วยรางวัลผ้าหน้าโต๊ะ ควรตัดคำว่า "ดังกล่าวไว้ในพระราชบัญญัติ" นั้นออกเสีย เอาคำเหล่านี้ใส่ลงแทน "คือรางวัลที่ ๑ สีเหลือง ที่ ๒ สีแดง ที่ ๓ สีชมพู ที่ ๔ สีเขียว ที่ ๕ สีม่วง ถ้าได้ที่ ๑ อยู่แล้วจะเติม

รางวัลที่ ๒ หรือที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ด้วยก็ได้ เพิ่มแพรสีตาชั้นรางวัลนั้นพ้นกัน" จะได้เข้าใจได้เสร็จ ไม่ต้องดูพระราช-บัญญัติ

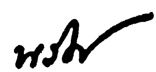
อนึ่งที่ว่าด้วยรางวัลกรรมการทรงพัดยศ โดยเหตุที่ยกพระราชบัญญัติไปไว้หลัง จึงเห็นควรเติมความต่อคำว่า "สิ่งสำคัญก็อยู่ที่พัดยศ" นั้นลงว่า "ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ทำขึ้นสำหรับพระราชทานกรรมการ เป็นเครื่องหมายที่ได้แต้มมากและน้อยเป็นอันดับกัน เป็นพัด ๓๑ เล่ม (มีพัดนายกกับผู้ชี้ขาดต่างหากอีก ๒ เล่ม) มีรูปพรรณและลวดลายต่าง ๆ กัน" แล้วถึงคำว่า "ซึ่ง" เติมคำว่า "มี" ลง แล้วถึงคำว่า "กล่าวไว้" เติมคำว่า "โดยละเอียด" ลง เชื่อมกับคำว่า "ในพระราชบัญญัติหมวดที่ ๔" สำหรับให้เข้าใจแจ่มขึ้น

หน้า ๑๖๙ ที่กล่าวด้วยโปเจียม ควรแทรกความลงต่อคำ "โปเจียม" ไปว่าดังนี้ "เป็นเข็มกลัดอก ทำด้วยทองนากเงินและงามุก แล้วด้วยอย่างเดียวบ้างสลับกันบ้าง ประกอบด้วยลงยาและฝังพลอยบ้าง มีลำดับเป็นชั้น ๆ รูปหลายอย่าง และมีแพรสีต่าง ๆ จับเป็นดอกไม้ร้อยโปรดเกล้า ฯ ให้ทำพระราชทานเป็นเครื่องหมายยศ แล้วถึงคำว่า "ที่" ฆ่าเสีย

เปลี่ยนความเป็นดังนี้ "มีความละเอียด" ไปต่อกับ "พรรณนา
ไว้ในพระราชบัญญัติหมวดที่ ๕" แล้วเติมความอีกว่า "โป-
เจียมหมายยศกรรมการนี้ ผิดกันกับพัดที่เวลาเปลี่ยนตำแหน่ง
ทุกคราวนั้น เปลี่ยนไปตามพัดแต่แพรสี ส่วนตัวเข็มนั้น ถ้า
ได้รับยศสูงขึ้นจึงเปลี่ยนเข็มสูงขึ้นตามตำแหน่ง ถ้าได้ยศลดลง
คงใช้เข็มเดิมไม่ต้องเปลี่ยน แต่ส่วนตำแหน่งสังฆราชซึ่งเป็น
ตำแหน่งสูงสุดนั้น ได้บุญวิเศษ คือถ้าได้รับตำแหน่งซ้ำอีกแล้ว
ก็ได้เปลี่ยนเข็ม เพราะไม่มีตำแหน่งจะเลื่อนขึ้นได้อีก"

ตอนที่เรียงใหม่เห็นขุยสลายยกพร่องแต่เพียงเท่านี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐

บันทึกความเห็นเรื่องตั้งโต๊ะเครื่องบูชา

หน้า ๒. "ตรงกลางตั้งกระถางเผา" คนไม่รู้จักเล่นโต๊ะจะเข้าใจไปว่าตั้งตรงกลางโต๊ะก็ได้ ควรใช้คำว่า "ระหว่างกลางตั้งกระถางเผา"

หน้า ๔. ตรงที่แก้ลงไว้ว่า "เป็นของต่าง ๆ" นั้นซ้ำคำกับวรรคหน้า เมื่อสิ้นคำว่า "แล้วแต่จะเห็นว่าอะไรดีงาม" แล้วฆ่า ข้ามไปต่อ "ที่สุดจนตุ๊กตา" ก็พอทีเดียว

หน้า ๑๗. ซึ่งว่าด้วยตั้งโต๊ะกิมตึ๋ง อย่างซึ่งคนนั้นสงสัยอยู่ เอาขวดซัดแทรกเข้าอีกชั้นหนึ่ง หรือเอาขึ้นแทนขวดปักดอกไม้ ความตามที่พิมพ์ไว้เดิมดูเป็นเอาขึ้นแทนขวดปักดอกไม้ แต่ตกแก้ดูเป็นเพิ่มขวดซัดขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ทำไมจึงต้องเพิ่มแถวหลังเป็น ๖ ชั้น จะไม่แน่นไปหรือ หรือตั้งเป็นง่ายอย่างไรก็ควรจะว่าเสียให้ชัดหน่อยดี เกล้ากระหม่อมรู้ไม่พอ ทอดพระเนตรตรวจตรงนี้อีกสักทีจะดี

หน้า ๒๕. บัญชีชื่อเจ้าของโต๊ะ ชื่อเดิมพระยาสุนทรพิมลขีดไว้ เข้าใจว่ายังสืบไม่ได้ ทูลได้ว่าชื่อเผล่

หน้า ๓๔. "เคียร" นั้นลึกซึ้ง ที่ทรงเดาไว้ว่าเห็นจะเป็น "เยลี่" นั้น ก็ไม่ใคร่เห็นตาม ขนมอะไรใครใส่เยลี่ เอาไปตั้งแรไว้วันยังค่ำคืนยังรุ่ง มันจะไม่ไหลเปรอะปฏิกูลไปหรือ หรือจะเป็น "เคียรติ" หมายความว่าของกินดี ๆ เกลื่อนกลาด เดาถวายมาเผื่อเลือกอีกอย่างหนึ่ง

หน้า ๓๕. "เทพปรู" คำนี้ติดอีก ไม่ทราบว่าหมายความอะไร เพลงยาวโต้ผกผันเต็มทน กลอนก็เลวเขลา เข้าใจก็ยาก ค่อนข้างจะเปลืองกระดาษพิมพ์ เข้าทีอยู่นิดเดียวที่เป็นพูดล้อ ๆ ทำให้มีสนุกอยู่บ้าง ถ้าหาไม่แล้วจะถวายความเห็นให้ตัดออกเสียทีเดียว

หน้า ๔๓. บัญชีรายชื่อกรรมการ มีพระยาวุฒิ พระยาสวัสดิ์ พระบริบูรณ ซึ่งควรจะมีหมายต่อในวงเล็บ ว่าเจ้าพระยาวิชิต พระยาโชฎึกพึ่ก พระยาโชฎึกฮวด กันเข้าใจไขว่เขว

หน้า ๔๘. ที่อ้างว่า "เป็นหอพระสมุดวชิรญาณอยู่ทุกวันนี้" เป็นคำที่เกินเวลาไปเสียแล้ว

บัญชีการงานต่าง ๆ ที่ได้ตั้งโต๊ะนั้น ถ้าคนที่ไม่ใช่นักเลงเล่นโต๊ะอ่านจะมีคมนอนธการนักในชื่อชนิดโต๊ะ ที่เรียก

โต๊ะใหญ่ โต๊ะกลาง โต๊ะเล็ก โต๊ะโขก โต๊ะยักษ์ ฯลฯ
เห็นว่าทำคำแปลชื่อชนิดโต๊ะเสียด้วยระดี ขออาราธนาฝ่า-
พระบาททรงแต่งเติมอีกท่อนหนึ่ง แทรกลงระหว่างหลังท่อน
ที่กล่าวถึงการตั้งโต๊ะแรก ก่อนถึงบัญชีงานตั้งโต๊ะ กล่าวถึง
ชนิดโต๊ะที่ได้จัดตั้งต่อมา ชั้นแรกเป็นโต๊ะสองตัว คือสี่เหลี่ยม
มีขวางหลัง เรียกว่าโต๊ะใหญ่ เพราะเหตุใหญ่กว่าโต๊ะตัวเดียว
ที่ตั้งเครื่องบูชาตามธรรมดาที่โรงเจ๊กเช่นกล่าวแล้วข้างต้น ครั้น
ถึงงานเล็กน้อยไม่ควรแก่ที่จะตั้งโต๊ะใหญ่หรือที่ไม่พอจึงจัดตั้ง
โต๊ะตัวเดียวซึ่งควรจะเรียกว่าโต๊ะเล็ก แต่ไม่เรียกเช่นนั้น
เพราะทรงเลือกชิ้นเล็ก ๆ ทำโต๊ะมิเนียเชอขึ้นตั้งงานข้างใน
เรียกว่าโต๊ะเล็กมีเสียแล้ว จึงเรียกว่าโต๊ะโขก อาศัยเหตุ
ตามที่พระญวนสวดกงเต๊กแกโขกเปรี้ยง ๆ เห็นอยู่ด้วยกัน
เล่าแปลไปตามทำนองนี้ดูก็จะสนุกดี ถึงโต๊ะยักษ์ยังมีวิธีเล่น
ออกชื่นประกอบเข้าไปได้อีกด้วย วิธีจัดตั้งชนิดไรเกิดขึ้นปีใด
มีด้วยเสร็จ ก็เป็นจดหมายเหตุอย่างดีท่อนหนึ่งเหมือนกัน
แล้วจึงถึงบัญชีงานตั้งโต๊ะ ผู้อ่านก็เห็นที่เข้าใจไสวสว่างดีได้

บันทึกความเห็นในภาคลักษณะการเล่นโต๊ะ

หน้า ๕ ตามสำเนาความซึ่งกล่าวยืนยันว่าญี่ปุ่นปลอมของจีนนั้น เกล้ากระหม่อมไม่เต็มใจด้วยเลย เพราะไม่ค่อยเชื่อว่าจะเป็นเช่นนั้น จีนมันก็ญี่ปุ่น ญี่ปุ่นมันก็จีน จะว่าเป็นชาติเดียวกันก็เกือบจะว่าได้ อะไรมันก็เหมือนกันทั้งนั้น แต่ที่จริงนั้นผิดกันอยู่บ้างพอสังเกตได้ เช่นมังกรจีนเขียน ๔ เล็บ ๕ เล็บ มังกรญี่ปุ่นเขียน ๓ เล็บ เป็นต้น เป็นแบบของเขาดังนั้น ไม่ใช่ตั้งใจปลอม ชิ้นที่ลายแปลกตาจากของจีนไปบ้าง แต่มียี่ห้อไต้เหม็งนั้น อาจจะเป็นของจีนจริง ๆ ไม่ใช่ญี่ปุ่นปลอมก็เป็นได้ ธรรมดาฝีมือเขียนเก่าใหม่มันเดินเปลี่ยนแปลก ถ้าได้ศึกษามีความรู้พอแล้ว อาจจะรู้ได้จริง ๆ ว่าชาติใดเขียน และบอกได้ด้วยอีกว่าอายุประมาณเท่าใด มีอีกประการหนึ่ง แม้ถึงชาติเดียวกัน แต่บ้านเมืองอยู่ห่างไกลกัน ฝีมือก็ยังต่างกันได้ เช่นว่าเก๋งจีนหรือถะเป็นต้น ที่ทำทางปักกิ่งกับทางกวางตุ้งมันเหมือนกันเมื่อไร เห็นว่าโลกของกรรมการเล่นลายครามนั้นแคบนัก มีแต่กังไสกับญี่ปุ่นสองเมืองเท่านั้น ภายหลังค่อย

ฉลาดขึ้นอีกหน่อย มีเกาหลีเข้ามาเติมอีกเมืองหนึ่ง แต่อย่างไร
ก็ดี ถึงชนที่แปลกตาแล้วเถียงกันแทบตายไม่ตกลงทุกที นั่น
เป็นสักขีปรากฏให้เห็นได้ว่าความรู้ไม่พอ เมื่อความรู้ไม่พอ
มันก็เป็นยังโง่อยู่เท่านั้น ก็ควรและ หรือที่จะกล่าวยืนยัน ไปตาม
ความโง่ จะเอาความจำเริญมาแต่ไหน เพราะเหตุเช่นนี้จึง
ไม่เต็มใจให้กล่าวยืนยันเป็นมั่นคง อยากให้ทรงแก้ความตอน
นั้นเสียหน่อยหนึ่ง ให้เป็นว่าพวกเล่นลายครามซึ่งเป็นกรรมการ
ถือกันว่าเป็นเช่นนั้น อย่าให้ปรากฏเป็นกล่าวด้วยความรู้ความ
เห็นแห่งพระองค์เองจะเป็นการดี เห็นดังนี้แล้วแต่จะโปรด

หน้า ๑๗ ลายที่ ๑๑ ความยังว่างค้างตรอก ทูล
กันลืมเลย

หน้า ๒๙ สงสัยเครื่องขาว มีเรียกแง่เต๋งอีกอย่างหนึ่ง
สงเคราะห์เข้าในแปะเต๋ง หรือแยกอีกประเภทหนึ่งแต่ทรงลืม
ข้ามไปเสียก็ไม่ทราบแน่

หน้า ๓๓ ซึ่งว่าด้วยขนาดชนิดโต๊ะ ว่าตลอดลงไป
จนถึงจัดสำรับเลี้ยงพระ ก็ดูเป็นขาดจัดช่องหน้าต่างไปเสีย
อย่างหนึ่ง เคยมีที่วัดเบญจมบพิตร ตรวจผูกผ้าแดงกันด้วย

เห็นมีขุยสลายอยู่เพียงเท่านี้ ที่พิมพ์อักษรผิดนั้นได้แก้มาในต้นร่าง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือเรื่องเครื่องโต๊ะ ตอนพิธีตรวจโต๊ะ ซึ่งทรงเรียบเรียงขึ้นใหม่ โปรดประทานมาให้ตรวจนั้นได้อ่านตรวจดูแล้ว ตอนนี้เป็นสนุกมากทีเดียว พบที่วิรุธยกพร่องอยู่แต่ ๓ แห่งเท่านั้น คือ:—

๑) ในหน้า ๒๑ เวรขวาบอกพัด ลกที่ ๓ นายกว่าไม่ถูก เวรบอกแก้เป็น พัดลกที่ ๔ นายกก็ว่าไม่ถูกอีก เวรลาทีนั้นนายกให้เวรซ้ายบอก ก็บอกว่าพัดลกที่ ๔ ยืนอยู่นั่นเอง แต่ว่าเป็นถูกได้แต้ม เห็นว่ามีผิดอยู่ในนี้ พระประสงค์จะให้เวรซ้าย

บอกว่าพักตลกที่ ๕ แต่เสมียนพิมพ์เลขผิดไป หรือพระประสงค์จะให้บอกเป็นอย่างไร ทอดพระเนตรตรงนั้นเสียอีกสักที

๒) ในหน้า ๒๑ นั้นเอง เวรบอกเซียงซ้อไม่บอกสี ถูกทักแล้วก็ถูกปรับ เห็นความขาดไปหน่อย ได้เขียนเติมลงไปให้เวรบอกว่าเซียงซ้อแดงเสียก่อน แล้วจึงปรับ

๓) ในหน้า ๒๔ ที่กรรมการพูดกันเสีย เรียกอะไรไม่รู้แล้วบอกพุ่งว่าตลับเนื้อไม้นั้น เป็นพุ่งมากเกินไป เพราะในโต๊ะนั้นว่ากันมาแล้วด้วยจานเนื้อไม้ จึงแก้ให้พุ่งเป็นจานเนื้อไม้ต่างว่าตั้งต้นคุยกันเผลอไป ตั้งแต่ยังว่ากันด้วยจานเนื้อไม้ไม่รู้สึกตัวว่าเรียกชามหน้า เห็นว่าพอควร

นอกว่านี้มีแต่พิมพ์ผิดตัวหนังสือ ได้แก้มาแล้ว ได้ถวายต้นร่างคืนมานี้แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ

เรื่องเครื่องโต๊ะตอนท้ายซึ่งทรงปรุงใหม่ ประทานมาตรวจนั้นได้รับแล้ว จะได้ตรวจจดบันทึกความเห็นมาถวายวันหน้า

เกล้า ฯ มีความผิดเสียอย่างหนึ่งแล้ว คือในตอนที่ตรวจถวายมาก่อน ในคำฉันท์จุดเทียนไชย บาทที่ไหว้พระสงฆ์ มีคำว่า "เนาว์" เกล้า ฯ ขีดฆ่าตัว ว์ ออกเสีย ด้วยเข้าใจว่าเกินไป แต่ภายหลังได้มาเห็นหนังสือเขมรเขาเขียน "โนว" รู้สึกตัวทันทีว่าเขลา แก้ผิดไปเสียแล้ว ได้โปรดมีรับสั่งให้กลับเอาตัว ว์ ใส่ลงอย่างเดิมด้วย ถ้าหากว่ายังแก้ทัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ด้วยหนังสือตำนานเครื่องโต๊ะตอนหลังที่สุด ที่รับสั่งว่าประทานคืนไปแล้วนั้น หอพระสมุด ฯ ยังไม่ได้รับ บางทีผู้นำส่งจะพลาดไปเสียทางอื่นอย่างไร ขอได้ทรงช่วยสืบผู้นำสักที เพราะโรงพิมพ์เขาพิมพ์มาถึงแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ

หนังสือเรื่องเครื่องโต๊ะตอนที่สุด ซึ่งส่งไปถวายแต่ยังไม่ได้ทรงรับนั้น ได้ชำระข่าวแล้ว ได้ความมั่นคงว่าได้ส่งแล้ว

และได้ให้ไปสอบถามเสมียนผู้รับที่หอพระสมุดก็รับรองว่าได้รับแล้ว แต่ว่าไม่ได้จดลงบัญชี และไม่เห็นอะไรกันต่าง ๆ แต่รับว่าจะสืบสวนดู

ถ้าหาไม่ได้จะเขียนความเห็นดุปลิเคตส่งไปถวาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

หนังสือที่ถวายไปนั้น ลงวันที่ ๒๑ เดือนก่อน

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้เขียนหนังสือกราบทูลความเห็นด้วยข้อความในเรื่องเครื่องโต๊ะตอนท้ายซึ่งทรงปรุงใหม่ถวายไปพร้อมกับต้นร่างที่ประทานมาให้ตรวจ ตั้งแต่วันที่ ๒๑ เดือนก่อน แต่หนังสือนั้นพลัดไปเสีย ให้ไปฟังข่าววันนี้ก็ว่ายังตามไม่พบ จึงได้เขียนหนังสือฉบับนี้มาถวาย มีข้อความเหมือนกับฉบับก่อนเป็นอะไหล่

เรื่องเครื่องโต๊ะตอนท้าย ซึ่งทรงปรุงใหม่ประทานมาให้ตรวจนั้น เห็นว่าดีบริบูรณ์แล้วในท้องความ มีแต่สงสัยคำว่าจะผิดและยกพร่องอยู่บ้างสักสี่ห้าแห่ง ดังจะจดหมายถวายต่อไปนี้

หน้า ๑ คำที่จำไว้ว่า "บัญชีเหรียญรางวัลโต๊ะ" นั้น ขวางเชิงอยู่ เข้าใจว่าไม่ได้ตั้งพระทัยจะให้เขียนคำนั้นลง ทรงเรียงความข้างต้นแล้ว ประทานบัญชีให้เสมียน รับสั่งให้เอาต่อเข้า เสมียนไม่มีกัลยาณ์พอ พิมพ์ลงไปจนหมดทั้งจ่าหน้าด้วย จึงขวางกับความ เห็นว่าควรเอาออกจึงได้วงเสียแล้วในร่างนั้น

หน้า ๓ และหน้า ๔ เหรียญที่ ๑๔ และที่ ๑๙ ใช้คำ "ลูกเธอ" เห็นว่าควรจะมี "ยา" ด้วย ได้ตกแทรกลงไว้แล้วในร่างนั้น

หน้า ๔ เหรียญที่ ๑๘ บอกชื่อเหรียญ "พระชนมายุสมงคล" ให้สงสัยไปว่าจะตกตัว ม เสียตัวหนึ่ง มั่นใจว่าใช้ "พระชนมายุสมมงคล" โปรดให้สอบหลักฐานดูเสียให้แน่ด้วย บางทีหนังสือในเหรียญก็อาจจะตกได้ เพราะช่างเขียนเขาเขียน จำได้ว่าหนังสือในเหรียญอันนั้นมีผิดแห่งใดแห่งหนึ่ง

หน้า ๗. รางวัลเลขที่ ๑๖ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประทานในงานอะไร ยังว่างค้างไว้ โปรดให้ใครตรวจสืบตรอกลงเสีย อย่าให้ลืมเลยว่างไป

หน้า ๑๑ เป็นต้นไป ซึ่งว่าด้วยการทำกฐิน มีคำ "อุปโลก" อยู่หลายแห่ง สำคัญในใจดูเหมือนจะผิดตีน' เกินไป ที่ถูกดูเหมือน "อปโลก" จะสอบถวายให้แน่ ตำรับตำราก็ไม่มีที่บ้านปลายเนิน โปรดรับสั่งสอบถามขาเรียนที่ในหอพระสมุด ฯ

หน้า ๑๒ โคเตชั่นคำยกที่ ๒ ออกพระนามสมเด็จเจ้าฟ้า "กรมพระยา" นั้น ควรจะเขียน "กรมพระ" เพราะเวลานั้นยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมพระ

หน้า ๒๒ ที่กล่าวถึงแพรประกอบไปเจียม ว่าสีตรงตามพัด ที่ไม่มีพัดไม่มีผ้าตรงนั้นมีความสงสัยมาก ด้วยนึกออกว่ามีผ้าสีฟ้า ผ้าสีน้ำตาล ขวาง ๆ อยู่ไม่เข้าแบบอีกหลายอย่าง แต่สีอะไรสำหรับพวกไหน เคลือบเคลิ้มหลงใหลไปเสียแล้ว เพราะเธอ ฝันว่าสีน้ำตาล สำหรับพวกเป็นหนี้พระราชทรัพย์ แต่ขัดกับที่ทรงเรียงไว้ว่าไม่มีพัดไม่มีผ้า แต่อย่างไรก็ดี เรื่องสีผ้ายังมีนอกจากที่ทรงเรียงไว้อีกแน่ ถ้าทรงตรวจกฎหมายก็ได้สิ่งที่นอกอย่างสีพัดเติมลงอีกจะดี

ที่อักษรตก ๆ เกิน ๆ ได้แก้ลงไว้ในต้นร่างซึ่งถวายคืนมาแต่ก่อน แต่ก็สำหรับกับร่างฉบับนั้นเอง ไม่เกี่ยวด้วยท้องความ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

การกำหนดสมัยผ้านั้น เมื่อแรกเห็นแต่ ๒๐ ผืน ๓๐ ผืน ดูกะได้คล่องดี แต่ครั้นเห็นตั้งร้อยกลับอึดอัดใจ กะลงไปไม่ใคร่ได้ สมคำผาดหมอตำแยแกว่าคนที่มาแนะนำให้ทำอะไรต่าง ๆ ในการออกลูกว่า "ถ้าไม่รู้อะไรละก็พูดได้มาก" ที่กำหนดถวายไปคราวก่อน ๆ เห็นจะมีผิดเสียมากทีเดียว แต่ไม่เป็นไร พอหนาวจัดเกล้ากระหม่อมกลับเข้าไปอยู่บ้านท่าช้าง จะไปพิจารณาตรวจแก้ ผ้าคราวนี้เกล้ากระหม่อมได้จัดผูกมา

เป็นมัด ๆ และมีขันทีกเหตุที่นำทางให้กะสมัย จดตำรับถวาย มาด้วยทุกมัด ขอได้ทรงพิจารณาตามด้วย ถ้าความเห็นอันใดซึ่งทรงพระดำริเห็นพลาดโปรดแก้และรับสั่งให้นายอยู่มาบอกการที่ทำจะได้ใกล้ที่ถูกที่สุดที่จะเป็นได้

อนึ่งที่ทูลไว้แต่ก่อน ว่าจัดผ้าเข้าลับแล ควรจะจัดตามหมวดลายนั้น ครั้นมาเห็นว่าความคิดนั้นไม่ดี เห็นจะสู้จัดตามอายุผ้าไม่ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ผ้านั้นอาจจะมิได้ทุกสมัย หนังสือนั้นสร้างมากในรัชกาลที่ ๑ ยุคหนึ่ง รัชกาลที่ ๓ ยุคหนึ่ง หนังสือรัชกาลที่ ๑ ก็ผ้ากรุงเก่าปล่อยพระบาท และผ้ารัชกาลนั้นเองบ้าง เป็นการทำบุญให้เจ้าของผ้าที่ตาย หนังสือรัชกาลที่ ๓ ก็ผ้ารัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ปล่อยพระบาท และผ้ารัชกาลนั้นเองบ้าง ผ้ารัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ เป็นของทดแทนผ้าเก่าที่ชำรุดเปื่อยพัง คงมีไม่ขาดทุกสมัย.

นริศ

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ได้รับลายพระหัตถ์แล้ว เรื่องผ้านั้นยิ่งตรวจไปก็ยิ่งได้มากอย่างขึ้น หม่อมฉันก็ยิ่งเกิดพิศวงงงงวยขึ้นเหมือนกัน ตั้งใจไว้ว่าที่ถวายทรงตรวจแล้วนั้นจะเอาเข้าหีบเข้ากรอบไว้พลาง เมื่อเสด็จขึ้นมาอยู่ที่วังท่าพระขอเชิญเสด็จมาตรวจแก้ไข และเรียบเรียงด้วยไม่มีผู้อื่นแล้วที่จะหาได้ นึกว่าถ้าได้ตัวอย่างมากขึ้น และเอาเข้ากรอบเทียบเคียงเรียงกัน การที่จะตัดสินสมัยบางทีจะง่ายขึ้น เพราะจะเห็นลายซึ่งแก้ไขถ่ายแบบสะดวกดีขึ้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

คิดวินิจฉัยเรื่องผ้าออกมาได้อีกบางข้อ สองสามข้อ จะถวายเพิ่มเติมมาเท่าที่นึกได้ คือ

๑. เรื่องผ้าลายอย่างจะเป็นผ้าพิมพ์ก็ตาม ผ้ายกก็ตาม ผ้าปูมก็ตาม มิใช่เป็นของสำหรับใคร ๆ จะซื้อหาใช้สอยได้เป็นสามัญ ต้องเป็นของหลวงพระราชทาน ข้อนี้ยังเป็นประเพณีเราเคยเห็นกัน พึ่งเลิกเมื่อนุ่งผ้าม่วงสักรมท่า แต่ในชั้นหลังเป็นพระราชทานสมปักปูม คือนิยมนุ่งไหม ไม่ใช่นุ่งผ้าเข้าเผ้าดังแต่ก่อน เมื่อใครได้พระราชทานชั้นใด จึงหาผ้าชั้นนั้นไว้ใช้อะไหล่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีคำกล่าวว่า เสนาบดีนุ่งปูมแย่งนาค ชั้นเดิมคงเป็นผ้าลายอย่างทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้จึงเห็นว่าปูมมีขึ้นชั้นหลัง ทีเลียนยกแต่เอาแบบผ้าลายอย่าง

๒. เมื่อวันอาทิตย์นี้ นายปะเตซูกะนอง มาหอพระสมุดดูลับแลผ้าเพลินทีเดียว เขาให้ความรู้อย่างหนึ่งแปลกอยู่ คือลายรูปสัตว์เป็นภาพที่เป็นลายแขก อยู่ลับแลด้านใต้ห้องกรรมการ เขาทักว่าเป็นลายเปอร์เซีย ดูชอบกลอยู่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรง ราชานุภาพ

ท่าพระ กรุงเทพฯ

วันที่ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

การกำหนดสมัยผ้าซิ่งอึดอัดใจอยู่แล้วนั้น มามีเหตุทำให้หกคะเมนไม่รู้จะไปทางไหนเกิดขึ้นอีก คือเขารื้อหีบผ้าของแม่ออกตาก ไปเห็นเข้าใจหาย มีผ้าเป็นหลายอย่าง ที่เคยเข้าใจว่าเป็นผ้าครั้งกรุงเก่า และรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ และมีเจียปวดรนยังไม่ได้นุ่ง ตราผ้ายังอยู่ ได้คัดส่งมาถวายทอดพระเนตรเป็นตัวอย่างข้างในบัดนี้ จัดเป็น ๖ อย่าง คือ

๑. ผ้านุ่งลายอย่างมีเชิงมีชาย

๒. ผ้านุ่งจำลองลายอย่างชนิดมีเชิงมีชาย

๓ ผ้านุ่งนอกอย่างปลอมลายอย่างชนิดมีเชิงมีชาย

๔. ผ้านุ่งลายอย่างชนิดมีชายไม่มีเชิง

๕. ผ้านุ่งจำลองลายอย่างชนิดมีชายไม่มีเชิง

๖. ผ้านุ่งนอกอย่างปลอมลายอย่างชนิดมีชายไม่มีเชิง

๗. ผ้าหมนอนจำลองลายอย่างมีเชิงรอบ

ฝ่าพระบาทย่อมทรงทราบฐานของแม่อยู่แล้วว่าเป็นอย่างไร ที่จะได้รับมฤดกของเก่าแก่ของใครมานั้นไม่มี ทรัพย์สมบัติ

ทั้งหลายเป็นของที่สะสมขึ้นในชั่วตัวทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นเป็นการแน่ใจที่สุด ว่าผ้าเหล่านั้นต้องเป็นของในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ ทั้งสิ้น หากจะพลาดเป็นของเก่ากว่านั้นก็ได้เพียงเป็นรัชกาลที่ ๓ ซึ่งของครั้งนั้นจะมีตกค้างอยู่กับร้านได้ จะเป็นหลักทอดพระเนตรเทียบเคียงกับของในหอพระสมุดได้ว่าผิดกันเพียงไร เป็นการยากยิ่งเสียจริงแล้วที่จะประมาณอายุผ้า ตามทางที่เคยกะสังเกตเอากระบวนผูกลายนั้นไม่ได้เสียแล้ว ดูผ้าลายอย่างที่ส่งตัวอย่างมาถวายนี้ ลายเชิงและชายงามเหมือนผ้าเก่า ที่ส่อให้เห็นว่าเป็นรัชกาลที่ ๔ แต่ที่ดอกในพื้นผ้าเล็กไปเท่านั้น สันนิษฐานเห็นได้ว่าก่อนที่จะเขียนอย่างนั้นเอาผ้าเก่ามาดู ลายเชิงลายชายชอบของเก่าแล้วลอกเอาแต่ลายพื้นของเก่าใหญ่ไม่ใจชอบตามสมัย จึงให้ช่างเขียนร่นลงเป็นเล็ก คงจะได้ถ่ายถอนกันต่อ ๆ มาเช่นนี้ทุกสมัย เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากที่จะพยากรณ์ให้ถูกได้ ในเชิงท่วงทีลาย ยิ่งที่สังเกตเนื้อหยาบเนื้อละเอียดก็อาจจะผิดมากเหมือนกัน เมื่อเห็นผ้าของแม่ พาให้นึกขึ้นได้ว่าพระภูษาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า และสมเด็จพระศรีสุลาลัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานกระหม่อมไว้มีอยู่ จึงเชิญออกมาดู ได้ถวายมา

ทอดพระเนตรด้วยตนแล้ว แต่พระภูษาเป็นของคัดเอาแต่ที่ดีแล้ว เนื้อยังหยาบถึงปานนั้น ผ้าคนชั้นต่ำต้องหยาบยิ่งกว่านั้นมาก ที่ได้ทำนายไปแล้วว่าเป็นผ้าสมัยกรุงเก่าเป็นกองสองกองนั้นเห็นจะผิดเกือบหมด แต่นี้ไปในสลากตรงช่องสมัยคิดจะว่างไว้ก่อน ค่อยตรวจตราไป ต่อแน่ใจจึงลงไปทีละผืนสองผืน จะได้ไม่ผิดเสียกระดาษ

ในการที่จะพยากรณ์สมัยผ้า จะต้องหาหลักอื่นประกอบความเป็นมาของผ้า คิดว่าจะเป็นดังนี้ได้หรือไม่

ชั้นที่ ๑ ผ้าขาว คือแรกทำผ้าได้ คงใช้เนื้อฝ้ายตามปกติก่อน ครั้นนุ่งไปเปื้อนเปรอะจึงย้อมสีกลบ กลับเห็นเป็นงาม จึงเกิดนุ่งผ้าสีกัน

ชั้นที่ ๒ ผ้าพื้นเกิดจากการย้อมสีเมื่อทอแล้วนั้นไม่สนิท เพราะสีเข้าในซอกเส้นด้ายไม่ค่อยทั่ว จึงคิดย้อมด้ายเสียก่อนแล้วจึงทอ

ชั้นที่ ๓ ผ้ามีน่าเกิดจากด้ายที่ย้อมไว้ไม่พอผ้าผืนหนึ่งขาดไปหน่อย จึงเอาสีอื่นพุ่งต่อ กลับเห็นงาม จึงเกิดผ้ามีชายต่างสีขึ้น

ชั้นที่ ๔ ผ้าริ้วผ้าตา เกิดจากสลับสีชายได้ ก็คิดสลับทั้งตัวต่อไป

ชนิดที่ ๕ ผ้าลาย มีกระบวนทำสามวิธี คือ

๑. ลายปัก คงเกิดจากเย็บ เมื่อตรึงด้วยด้ายกันเป็นตีนกาก็ทำให้เห็นเป็นที่ดอกสี่กลีบ เกิดปัญญาซ้ำเติมเข้าก็เป็นดอกสี่กลีบชัด แล้วก็ลายไปเป็นดอกหกกลีบแปดกลีบ เป็นใบเป็นก้าน สำเร็จเป็นลายเครือไม้

๒. ลายปูม เกิดจากทอด้ายควบ คือเอาด้ายสีต่างกันตบิดทอด้วยอำนาจความลักลั่นเป็นลายไปต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญญา ย้อมด้ายให้ต่างสีกันเป็นท่อน ๆ ทอให้เข้าประจบกันเป็นลายตามความคิด

๓. ลายยก คงเกิดจากผูกด้ายตะกอ ไม่ตรึงเสมอกัน พุ่งกะสวยข้ามไปเส้นหนึ่งหรือสองเส้นสามเส้น ก็เกิดวิรุทธผุดขึ้นเป็นตำหนิ ทำให้เกิดปัญญาคิดยกตะกอให้ลักลั่นอยู่ในบังคับ เลยเป็นลายไปตามความคิด

ลายสามวิธีนี้อย่างใดจะเกิดก่อนอย่างใด ประมาณไม่ถูก

ชนิดที่ ๖ ผ้าพิมพ์ คงเกิดจากแขกเอาผ้าส่านเข้ามาขาย เห็นงามคล้ายผ้าปักผ้ายก จึงซื้อห่มแทนด้วยไม่ต้องเหนื่อยแรงทำ แต่ยังไม่ค่อยพอใจที่ลายไม่เหมือนผ้าไทยแท้ เจ้าแขกจึงรับอาสาสั่ง ทีแรกเห็นจะเอาผ้ายกผ้าปักส่งไปเป็นตัวอย่าง

จึงมีผ้าลายเทียมปักเทียมยก อันมีตัวอย่างอยู่ที่หอพระสมุดแล้ว ภายหลังอยากให้งามยิ่งขึ้น จึงเขียนลายตามชอบใจ ไม่ต้องเหมือนปักเหมือนยก สุดแต่ให้งามเต็มใจ ส่งลายนั้นไปเป็นอย่างทำเข้ามา จึงเกิดมีผ้าพิมพ์ลายอย่างขึ้น

ผ้าพิมพ์ลายอย่างซึ่งเป็นผ้านุ่ง ตามที่เห็นมาแล้วมี ๔ ชนิด คือ

๑. ผ้าท้องแดง มีเชิงลาย มีชายกรวยหลายชั้น แต่เห็นจะมีอีกหลายสี เคยเห็นหนังสือว่า "ภูษาพื้นทอง ท้องพรรณ" เห็นจะได้แก่ผ้าชนิดนี้

๒. ผ้าท้องลาย มีเชิงมีชายกรวยหลายชั้น

๓. ผ้าท้องลาย มีเชิงแถบ ๆ ชายกรวยชั้นเดียว

๔. ผ้าท้องลาย มีชายกรวยชั้นเดียว ไม่มีเชิง ผ้ากรวยหลายชั้นที่จะสำหรับผู้ชายนุ่ง ผ้ากรวยชั้นเดียว ที่จะสำหรับผู้หญิงนุ่ง หรือนัยหนึ่งผ้ากรวยสามชั้นจะสำหรับนุ่งเวลาออกงานการทั้งผู้หญิงผู้ชาย ผ้าชายกรวยชั้นเดียวสำหรับนุ่งตามปกติทั้งผู้หญิงผู้ชายก็เห็นจะเป็นอย่างหลังนี้มากกว่า

ผ้าลายอย่างซึ่งเรียกในที่นี้ หมายความจำเพาะผ้าที่เป็นลายไทยผูกงามเข้าแบบแผน เข้าใจว่าเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน

หรือผ้ามีบรรดาศักดิ์ คือช่างผ้มือดีทำตัวอย่างส่ง นอกจากนั้นยังมีผ้าอีกสองจำพวก จำพวกหนึ่งลายไทยเหมือนกันแต่ไม่งาม หรืออย่างที่คลาดเคลื่อน เข้าใจว่าคนอยากได้ผ้าลายอย่างกันมาก เข้าแขกก็หาช่างเถื่อนเขียนอย่าง หรือหาผ้าลายอย่างส่งไปเป็นอย่างสั่งเข้ามา ลายจึงทรามไป ในทีนี้จะตั้งชื่อผ้าชนิดนั้นว่าผ้าเลียนลายอย่าง อีกจำพวกหนึ่งเป็นลายแขกปนไทย เข้าใจว่าเจ้าแขกส่งให้ทำเข้ามาตามเคย อ้ายที่นอกทำพิมพ์หายหกตกหล่นเสียบ้าง ทำนุ่งเข้ามาให้ตามที่จำเค้าได้ เรียกกันว่าผ้านอกอย่าง ก็ควรอยู่แล้ว ผ้าเลียนลายอย่าง และผ้านอกอย่างทั้งสองจำพวกนี้ มีผ้าลายอย่างทุกชนิด เว้นแต่อย่างท้องพรรณไม่เคยเห็น ถ้าถึงคราวแห่โสกันต์แล้วเอาผ้าขาวคาดมกัน

ผ้าพิมพ์นี้ เข้าใจว่าเกิดขึ้นไม่นานนัก รูปภาพในสมุดพระธรรมครั้งกรุงเก่า ยังได้เคยเห็นมีนางบำเรอนุ่งผ้าตาโถงลงมาจนชั้นกรุงเทพ ฯ คนพลเรือนที่มีอายุสูงก็ยังนุ่งผ้าตาเล็ดงาตาบัวปอก เป็นการเจียมตัว ผ้าลายดูจะเป็นสำหรับนางในและพลเรือนสาว ๆ เห่อตาม อย่างเช่นทุกวันนี้ คนชั้นผู้ใหญ่ถูกแต่งตะพายแพรแล้วมักจะบ่นตุบตับ ๆ เป็นตัวอย่างให้เห็นได้ว่าผ้าลายพิมพ์เกิดขึ้นใหม่ ยังไม่ได้ใช้แพร่หลายไปมากนัก

ในชั้นกรุงเก่า บ้านเมืองที่ใกล้เคียง เช่นพม่ามอญลาวก็ไม่ได้ใช้ผ้าพิมพ์อย่างเรา

อันนี้เป็นลำดับอายุผ้าโดยเดา ตามที่ควรจะเป็น แต่ชั้นไหนจะตกอยู่ในราวร้อยปีเท่าใดพูดอย่างฝรั่ง ยากที่จะกำหนดลงได้ แต่เห็นจะมีทางจะหาหลักได้บ้าง คือตรวจหนังสือเก่า ๆ ฝ่าพระบาทได้ทรงมาก บางทีจะทรงช่วยจับหลักประทานได้ เช่นในหนังสือฝรั่งต่าง ๆ ที่เขาเขียนครั้งกรุงเก่า เขาคงกล่าวว่าคนนุ่งห่มอย่างไรกันไว้บ้าง

ผ้าของแม่ ถ้าผืนใดต้องพระทัย ทรงเห็นเป็นประโยชน์ที่จะเก็บไว้เป็นตัวอย่างในหอพระสมุด ก็ถวายด้วยความเต็มใจ ที่กรอบขาดนั้นมิเปลี่ยน ที่ส่งขาดมาถวายทอดพระเนตร เพื่อให้เห็นว่าเป็นของใหม่ยังไม่ได้นุ่ง แข็งยังอยู่จึงพาให้กินตัวกรอบไป ที่นุ่งแล้วได้ซักน้ำแล้วอยู่ดีบริบูรณ์.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๑๖ / ๑ / ๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

พระยามานรับสั่งรัชกาลที่ ๔ พระราชทานพระนามกรมหมื่นนฤบาล กับพระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ เมื่อปีชวด จ.ศ. ๑๒๑๔ หม่อมฉันได้คัดสำเนาถวายมากับจดหมายฉบับนี้

สันนิษฐานว่า พระบาท — นั่ง — หัว จะได้พระราชทานพระนามมาแล้วทุกพระองค์ ยังแต่ ๒ พระองค์นี้ จึงพระราชทานใน ร. ๔ ต่อพระนามของท่านแม่

อนึ่ง ค้นรูปเก่า ๆ ไปพบรูปบานประตูวิหารพระแท่นศิลาอาสน์ที่ไฟไหม้เสียแล้วนั้น หม่อมฉันได้ถ่ายไว้แต่เมื่อขึ้นไปคราว ศก ๑๑๑ เข้าใจว่าจะทรงอยากมีไว้ จึงได้ส่งมาถวาย (แผ่น ๑).

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

[signature]

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เจ้าพระยาสุรินทราชาคน ๑ มีชื่อในหนังสือพงศาวดาร
ถลาง และท้องตราเก่าว่าเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาเมืองถลาง
และหัวเมืองใกล้เคียงทำนองเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตทุกวันนี้ แต่
ก่อนมาไม่เคยทราบว่าผู้ใดเป็นเจ้าพระยาสุรินทราชาคนนี้ พึ่ง
มาทราบความว่าเป็นต้นสกุลของพระยาวรวุฒิวัย จางวางเมือง
พัทลุง บิดาของพระยาอภัยบริรักษ์ และหลวงศรีวรวัฒน์ ซึ่งมี
ตัวอยู่ทุกวันนี้ หลวงศรีวรวัฒน์เขาแต่งพงศาวดารเมืองพัทลุง
กล่าวความว่าเจ้าพระยาสุรินทราชานั้น เคยเป็นอุปราชเมือง
นคร และเป็นญาติกับท่านกง จึงเกิดความอยากรู้พิสดารขึ้น
ได้สอบสวนหนังสือเรื่องปฐมวงศ์ หนังสือพงศาวดาร บัญชี
ตั้งข้าราชการครั้งปราบดาภิเษกในรัชกาลที่ ๑ และสอบถามพวก
สกุลเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ เก็บความจากที่ต่าง ๆ เรียงเป็น

เรื่องประวัติเจ้าพระยาสุรินทราชาและโยงเส้นสกุลคู เป็นอันได้ความรู้ใหม่ขึ้นอย่าง ๑ จึงส่งถวายมาให้ทอดพระเนตร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ประทานสำเนาหมายรับสั่ง เรื่องพระราชทานพระนามกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย และพระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ กับทรงพระเมตตาประทานรูปบานประตูวิหารพระแท่นศิลาอาสน์ด้วยนั้น ได้รับแล้ว ก่อนนี้ก็ได้ประทานลายพระหัตถ์อีกหลายคราว คือที่ประทานบัญชีพระนามพระสัมพันธวงศ์เธอซึ่งต้องเกณฑ์พระทราย และเรื่องรถทรงไตรกฐินแห่นำกระบวนด็จพระราชดำเนิน และเรื่องพระยาสุรินทราชาได้รับแล้วทั้งสิ้น

แต่ยังหาได้ทูลตอบไม่ เพราะชุลมุนเขียนแบบเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ทูลเกล้า ฯ ถวายอยู่ เวลานี้ว่างแล้ว จึงได้เขียนตอบถวายตามใจรู้สึก ดังต่อไปนี้

เรื่องพระนามพระสัมพันธวงศ์เธอนี้ เกิดสะดุดใจขึ้น แต่คราวเมื่อฝ่าพระบาททรงเรียงประวัติแม่ สำหรับลงพิมพ์หนังสือแจกงานศพนั้นแล้ว ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานชื่อ แต่เกล้ากระหม่อมนี้เข้าใจมาแต่ไหนแต่ไรว่าทูลกระหม่อมพระราชทาน แต่เมื่อนึกดูว่าที่เข้าใจเช่นนั้นด้วยหลักฐานอย่างใด จะเปนแม่บอกหรืออย่างไรก็นึกไม่ได้เสียเลย ทางที่ฝ่าพระบาทเข้าพระทัยนั้น มีสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเปนบรรทัดอยู่ เกล้ากระหม่อมจึงต้องนิ่ง บัดนี้มาได้หมายรับสั่งตั้งพระนามกรมหมื่นนฤบาลกับพระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ มาหนุนความเข้าใจเดิม ของเกล้ากระหม่อม ให้เผยอขึ้นอีก ฝ่าพระบาททรงพระดำริว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าคงพระราชทานชื่อมาเพียงแม่ ทูลกระหม่อมพระราชทานต่ออีกสองคน เกล้ากระหม่อมสงสัยว่าจะไม่เปนเช่นนั้น กลัวว่าที่ได้พระราชทานพระนามจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้านั้น จะมีแต่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีพระองค์เดียว เพราะมี

ช่องได้ขึ้นเฝ้าแหนรับใช้สนิทจึงทรงพระกรุณา ด้วยอาศัยกรมหลวงวรเสรฐสุดาเป็นตะพาน คนอื่นเห็นจะมีช่องได้เฝ้าน้อยที่สุด ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเอาพระทัยใส่ที่จะพระราชทานชื่อทั้งกรมแล้ว เหตุอะไรที่ทำให้ตกค้างไปสองคนคิดไม่เห็นเลย จะว่าเพราะโตเล็ก อายุก็ไม่ผิดกันกี่ปี

เรื่องราวที่เล่ากันมา อันเป็นมูลเหตุให้ได้ชื่อ ก็มีอยู่คือสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ได้พระราชทานพระนามในรัชกาลที่ ๓ ด้วยเหตุถวายงานพัดนั้นพระองค์หนึ่งกับครอกข้าเพชร นัยว่าแต่งตัวล้วนแล้วไปด้วยของประดับเพชรทั้งนั้น จึงได้ชื่อว่าสารพัดเพชร แต่ใครตั้งไม่ปรากฏ ดูเป็นชื่อเกิดแต่ความตื่นวาสนาหรือความริษยา ด้วยเวลานั้นเพชรหายากใครมีแต่งแม้แต่เล็กน้อยก็มีหน้ามีตา ที่มีแต่งสารพัดเพชรนั้นเพราะพระยาราชมนตรีกำลังมีบุญวาสนา ตีนหลานหามาแต่งให้ได้ด้วยบุญบารมี น่าจะเป็นชื่อข่าวตั้งหรืออมิตรตั้ง ไม่สมเป็นชื่อพระราชทาน นอกจากสองเรื่องนี้ก็มีเรื่องชื่อแม่ ที่ว่าเกิดแต่ขี้ร้องไห้ แต่นั่นเป็นเรื่องนึกเนม ไม่เกี่ยวด้วยปัญหาที่พูดอยู่บัดนี้ พระองค์เจ้ามงคลเลิศ คงเป็นชื่อพระราชทานคราว

โปรดเกล้า ฯ ตั้งเป็นพระองค์เจ้าในรัชกาลที่ ๔ นั้นเอง ไม่เกี่ยวข้องคล้องกับใครเพราะตั้งเดี่ยว หม่อมเจ้าชมชื่น พื้นพงษ์ ประสงค์สรรพ์ พรรณราย ฉายฉันเฉิด ประเสริฐศักดิ์ ๖ คน นี้คล้องจองกัน น่าจะพระราชทานคราวเดียวกัน แต่หากส่วนผู้หญิงสั่งกันข้างใน จึงไม่ปรากฏในหมายรับสั่ง ส่วนผู้ชายสั่งทางข้างหน้าเพราะเกี่ยวด้วยจะมีที่ต้องบัตรหมายออกชื่อ ในจุลศักราช ๑๒๑๔ นั้น เป็นปีที่อยู่ในเกณฑ์กำหนดโกนจุกหรือบวชเณรด้วย น่าจะเป็นเหตุให้ต้องมีชื่อ ขอได้ทรงพิจารณาความคาดคะเนนี้ว่าจะชอบหรือไม่

อนึ่งบัญชีเกณฑ์พระทราย ซึ่งทรงบันทึกชื่อด้วยตัวคืนส่งประทานมาสอบนั้นมิใช่ว่าไปหน่อย คือครอกป้าประสงค์-สรรพ์นั้นหม่อมมารดาชื่อคุณงิ้ว ไขว้กับครอกป้าชมชื่น นอกนั้นก็ถูกหมดแล้ว

เรื่องรถที่ทรงไตรตรึงนำกระบวนเสด็จพระราชดำเนินนั้นจะเป็นรถอะไรน่าสงสัยอย่างยิ่ง รถแต่ก่อนเช่นรถโยงโปรยมันออกจะเลี้ยวไม่ได้ นอกจากที่จะต้องเอาพลองคัดกันเวลานาน จะเป็นเครื่องทำให้ขัดข้องกระบวนเสด็จต้องคั่ง อีก

ประการหนึ่ง เวลานั้นถนนใหญ่ก็มีแต่ถนนสนามไชย สายเดียว น่าจะต้องเป็นรถอะไรที่ไม่ใหญ่นัก และเลี้ยวคล่องทำนองรถฝรั่ง

ลำดับเครื่องพระยาสุรินทราชา ซึ่งทรงค้นได้มานั้นก็ ทำให้เข้าใจอะไรที่มืดมนอยู่สว่างออกไปได้อีกเป็นหลายอย่าง

รูปบานประตูวิหารพระแท่นศิลาอาสน์นั้น เป็นประโยชน์แก่เกล้า ฯ อย่างยิ่ง เพราะจะหาที่ไหนดูไม่ได้อีกแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันนี้พบหมายสั่งรัชกาลที่ ๔ ปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ เป็นเรื่องควรกำหนด ๒ เรื่อง คือเรื่องที่ ๑ วัน ๔ ฯ ๖ แรม ๑๒ ค่ำ พระธรรมการรับพระบรมราชโองการ

ให้ประกาศเปลี่ยนนามพระที่นั่งสุธาสวริยเป็นสุทธัยสวริย แปลเป็นคำไทยว่าพระที่นั่งไอยสวรรยโถงไม่มีฝาบัง เปลี่ยนพระที่นั่งพุทธาสวริย ในพระบวรราชวังเป็นพุทธัยสวริย

เรื่องที่ ๒ ณ วัน ๕ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ พระยารักษ์มนเทียรรับพระบรมราชโองการว่า จะตั้งพระราชพิธีสมโภชพระที่นั่งราชฤดีหล่อพระมหาสังข์ฝังหลักเมือง ขอให้ทรงวินิจฉัยว่าสังข์อะไร ฯ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์)

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์

สุทธาสวริย กับวันหล่อพระบรมมหาสังข์ ได้รับแล้วอย่างเจ็บปวด ไม่เคยทราบเลย ว่าพลับพลาสูงเคยชื่อพระที่นั่งสุทธาสวริยมาก่อน แล้วจึงเปลี่ยนเป็นสุทไธสวรย และยังซ้ำพุทไธสวรย

ก็เคยชื่อสุทธาสวรรย์มาก่อนเหมือนกัน ประมูลกันขึ้นนี้ ชื่อนี้คงเอามาจากลพบุรี ใครเป็นคนเอามาตั้งเมื่อครั้งไรเพราะเหตุใด อยากฟังพระดำริฝ่าพระบาทในข้อนี้ ยังเวียนปวดในคำแปลอีก ที่ว่า "พระที่นั่งไอยสวรรย์โถงไม่มีฝาบัง" นั่นก็ลึกลับเต็มที อยากได้ทราบแน่ว่าในต้นหมายรับสั่งเขาเขียนชื่อพระที่นั่งนั้น ทั้งชื่อเก่าชื่อใหม่ ใช้ตัวอย่างไรในลายพระหัตถ์ก็เหมือนคนคัดพิมพ์จะแก้เสียแล้ว ตามคติเสมียนสมัยใหม่ ซึ่งเชื่อว่าไม้มลายเป็นของผิดเสมอ เลยสังเกตเอาความหมายแปลไม่ได้

พระมหาสังข์ที่หล่อนั้น ไม่เห็นมีสังข์โลหะอื่น นอกจากพระมหาสังข์สาม ซึ่งเป็นทองเงินกับนากหรือสำริดอะไรก็ลืมไปเสียแล้ว เชื่อว่านั่นเอง เมื่อทูลถึงพระมหาสังข์สาม นึกขึ้นมาถึงพระมหาสังข์ห้าได้ ขอทูลถวายให้ทรงทราบว่าเป็นสังข์ทักษิณาวัฏรูปงามน่าชมนัก ถ้ามีโอกาสควรจะทอดพระเนตรเมื่อเห็นแล้วเป็นน่าประหลาดใจ ทำไมทูลกระหม่อมจึงโปรดพระมหาสังข์องค์ที่ใช้อยู่บัดนี้ รูปไม่งาม และทะลุต้องทำลายทองปะไว้ด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๒๙ พฤษภาคมนี้พบหมายรับสั่งแปลก ๆ อีก คือ หมายฉบับหนึ่งว่า เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พระยารักษมนเทียรรับพระบรมราชโองการ สั่งว่าให้ช่างปูนช่างไม้ขึ้นซ่อมแซมซุ้มพระทวารพระแกล พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้จ่ายทองไปปิด ความตรงนี้ชวนให้เข้าใจว่าซุ้มพระที่นั่งอมรินทร์ ทำในรัชกาลที่ ๓ เว้นแต่จะหมายว่าซุ้มพระที่นั่งไพศาล อันอยู่ในพระที่นั่งอมรินทร ฯ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

(สภานายก)

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ประทานข่าวพบหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๔ ให้ซ่อมซุ้มพระบัญชรพระที่นั่งอมรินทร ซึ่งชักให้เห็นไปว่าทำในรัชกาลที่ ๓

ได้ตริตรองแล้ว ไหนว่าหมายสั่งมีช่างปูนช่างปั้น นั้นแปลว่าแตกหักมาก ซุ้มพระที่นั่งไพศาลในพระที่นั่งอมรินทรอยู่ที่สูงและเป็นที่ปิดรักษา เห็นว่าจะไม่แตกหักได้มากมาย แต่จะเป็นซุ้มพระที่นั่งอมรินทรข้างนอกจริง ๆ เป็นที่นกพิราบและอีกาเหยียบย่ำ กับทั้งผู้คนก็พลุกพล่าน ซุ้มก็อยู่ต่ำใกล้ไม่ใกล้มือ หมิ่นเหม่ที่จะต้องชำรุดเสียหายมากกว่าซุ้มใน ที่เข้าใจมาแต่ก่อนว่าทำรัชกาลที่ ๔ นั้น เห็นจะผิดเสียแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๓๑ / ๒ / ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

รับลายพระหัตถ์ ข้อซึ่งต้องพระประสงค์ อธิบายนั้น

เรื่องชื่อพระที่นั่ง ในกรุง.......โกสินทร์ ที่สร้างใน

ร. ๑ หม่อมฉันสันนิษฐานว่าถ่ายแบบมาแต่กรุงเก่าทั้งนั้น แม้

ระนามเจ้าต่างกรม เช่น กรมเทพพิพิธ ถ่ายมาเป็นเทพ

พลภักดิ์ กรมจิตรสุนทร ถ่ายมาเป็นกรมจิตรภักดิ์ เป็นต้น ส่วนพระที่นั่งนั้น พระที่นั่งอมรินทราภิเษก สันนิษฐานว่าเอานามสุริยาศน์อมรินทรกับมังคลาภิเษกมาปนกัน เพราะอยู่ริมน้ำเหมือนสุริยาศน์อมรินทร์ แต่เป็นที่จะทำราชาภิเษกจึงเอามังคลาภิเษกมาเป็นสร้อยพระที่นั่งจักพรรดิพิมาน ถ่ายชื่อมาแต่พระที่นั่งจักรวัติไพชยนต์ดุสิตมหาปราสาท จะแก้มาแต่สุริยาศอมรินทร์นั้นเองหรือมาแต่พิหารสมเด็จหรือสรรเพชรปราสาทก็เป็นได้ แต่ส่วนพระที่นั่งสุทธาสวรรย์นั้น ไม่เคยได้ยินว่ามีที่กรุงเก่า เห็นจะเอาชื่อปราสาทลพบุรีมาใช้ แต่ที่มาใช้ในกรุงเทพ ฯ มีข้อสงสัยดูไขว้เขวอย่างไรอยู่ องค์ที่วังหลวงแต่ก่อนเรียกว่าสุทธาสวรรย์นั้นเป็นแน่ ได้เห็นในหนังสือเก่าหลายแห่ง แม้พระพินิจวรรยาได้ในเรื่องเสภาแต่งใน ร. ๓ ก็แต่งให้เสด็จออกพระที่นั่งสุทธาสวรย แต่ส่วนองค์ที่วังหน้านั้น พบในหนังสือเก่าเรียกเป็น ๒ อย่าง เรียกพุทธาสวรรย์ก็มี สุทธาสวรรย์ก็มี ถ้าหากพระที่นั่งองค์นั้น กรมพระราชวัง ร. ๑ ทรงสร้างถวายพระพุทธสิหิงค์ดังเข้าใจ ด้วยลายเขียนชื่อพุทธาสวรรย์ก็ควร ที่มาแปลงมาเปลี่ยนเป็นสุทธาสวรรย์ คงมาเปลี่ยนใน ร. ๒ เพราะพระพุทธสิหิงค์เชิญมาไว้วังหลวง ที่นั่นตั้งพระแท่นเศวตฉัตร จัดเป็นท้องพระโรง จึงเปลี่ยนชื่อเรียกสุทธาสวรรย์ก็สมควร ที่สงสัย

นั้นที่มาซ้ำกันกับชื่อพระที่นั่งวังหลวง จะมีพระที่นั่งชื่อเดียวกันทั้ง ๒ วัง ดูกระไรอยู่ เพราะฉะนั้นสงสัยว่า ที่เรียกสุทธาสวริย์ทั้งวังหน้า จะเป็นชื่อคนอื่นเรียกวัด อย่างเรียกบวรนิเวศ และวัดทรงประดิษฐ์ เพราะองค์ที่วังหลวงนั้น เข้าใจว่าเรียกกันโดยสามัญ แต่ว่าพลับพลาสูง หรือพระที่นั่งจักรวรรดิเรายังเคยได้ยินเรียกสนามไชยว่าสนามหน้าจักรวรรดิ เรื่องตัวอักษรที่ใช้ในหมายรับสั่งนั้นเป็นของไม่พึงที่จะสอบสวน เพราะเขียนอย่างชิมทราย เอาหลักฐานอันใดมิได้เลยทุกฉบับ

พระมหาสังข์ที่หล่อใน ร. ๔ นั้น สอบได้ความว่า พระมหาสังข์นาก เพราะในหมายพระราชพิธีรัช...ก่อน ๆ ตั้งพระแท่นมณฑล มีแต่พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ พระมหาสังข์ทอง และพระมหาสังข์เงินเรียกว่าสังข์สาม เห็นจะหล่อนากขึ้นให้เป็นสังข์ ๓ กษัตริย์ต้องตามนามที่เรียกเท่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัติวงศ์

พบเรื่องแปลกในหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ อีก ๒ เรื่อง คือ

เรื่องหนึ่งหมายลงวันเดือนยี่ แรม ๑๑,๑๒ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๑๔ ว่า จะโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้านพวงศ์เสด็จเข้ามาอยู่ที่สวนกุหลาบนั้น ให้จดไว้ หมายฉบับอื่นพบต่อมาในปีฉลู จุลศักราช ๑๒๑๕ ให้สร้างวัง แล้วสร้างพลับพลาที่วังประทับชั่วคราว แล้วมีหมายสั่งโรงครัวตั้งกรม

อีกฉบับหนึ่งหมายสั่งในเดือนแปดอุตราสาฒ ปีฉลูจุลศักราช ๑๒๑๕ รื้อตำหนักสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์จากวัดโมฬีโลกไปปลูกที่วัดเขมา ส่วนที่วัดโมฬีโลกให้ปลูกเป็นกุฎีตึกแทนพระตำหนักเดิม สมเด็จพระองค์น้อยเป็นผู้จัดการ ฯ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

๗/๓/๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

พบเรื่องแปลก ๆ ในหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ ขึ้นจุลศักราช ๑๒๑๕ ต่อมา คือ

๑. ที่พระแสงศรที่หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เดือน ๑๐ ขึ้น ๑ ค่ำ

๒. เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ หมายเกณฑ์ไม้สร้างพระปรางค์ไว้พระแก้ว และพระไตรปิฎก ในวัดพระศรีรัตน-ศาสดาราม

๓. ก่อฤกษ์พระพุทธรัตนสถาน พร้อมด้วยยกเครื่องบนพระที่นั่งในสวน หมายฉบับหนึ่งว่าเดือน ๑ ขึ้น ๔ ค่ำ อีกฉบับหนึ่ง เดือน ๑ แรมค่ำ ๑

๔. ก่อฤกษ์พระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร เดือน ๒ แรม ๒ ค่ำ

๕. เดือน ๑ แรม ๘ ค่ำ แห่พระแก้วผลึก จากวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปพระบวรราชวัง เดือน ๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระปิ่นเกล้า ฯ สมโภชพระแก้วผลึกที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย

๖. เดือน ๒ ขึ้น ๙ ค่ำ เจ้าจอมข้างในไปดูโล้ชิงช้าหน้าวัดสุทัศน์ ไปรถ ๔ คัน คนลากคันละ ๔ คน

๗. ฉลองพระไชยวัฒน์ ๗ วัน ตั้งแต่เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ จนแรม ๔ ค่ำ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์สองฉบับ ซึ่งรับสั่งบอกข่าวค้นพบหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ เรื่องสั่งเลิกกรมหมื่นมเหศวรเสด็จเข้าไปอยู่สวนกุหลาบ เรื่องรื้อตำหนักสมเด็จพระศรีสุริเยนทรย้ายจากวัดโมฬีโลกไปวัดเขมา เรื่องตั้งพระแสงศร เรื่องสร้างพระพุทธปรางค์ เรื่องก่อฤกษ์พระพุทธรัตนสถาน เรื่องก่อฤกษ์พระอุโบสถวัดโสมนัส เรื่องแห่พระแก้วผลึกไปฉลองที่พระราชวังบวร เรื่องเจ้าจอมข้างในไปดูโล้ชิงช้า เรื่องฉลองพระไชย แต่ล้วนเป็นเรื่องเจ็บปวดดีทั้งนั้น

เรื่องก่อฤกษ์พระพุทธรัตนสถาน พร้อมกับยกเครื่องบนพระที่นั่งในสวน ซึ่งมีหมายสองฉบับวันต่างกันนั้น คงเป็นกำหนดลงแล้วเลื่อนไปใหม่ด้วยเหตุอะไรอย่างหนึ่ง วันที่ได้ทำไปจริง คงเป็นตามหมายฉบับหลัง ซึ่งกำหนดเดือนอ้าย แรมค่ำ ๑ นั้น

เรื่องแห่พระแก้วผลึก จาก วัดพระศรีรัตนศาสดารามไปพระราชวังบวร และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสมโภชพระแก้วที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยนั้น เข้าใจว่าคือพระพุทธบุษยรัตน์ แต่แห่ขึ้นไปทำไม สมโภชทำไม มิดแปดด้านแห่ขึ้นไปไว้แล้วเป็น ๑๖ วันจึงมีการฉลอง อยากทราบว่าเรื่องนี้ฝ่าพระบาททรงพระดำริเห็นเหตุเป็นประการใดบ้าง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์โปรดประทานเรื่องแปลก ซึ่งค้นได้ในหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ มาให้ทราบ คือเรื่องยกฉัตรพระโกศพระบรมอัฐิ เรื่องชักพระศพกรมสมเด็จพระปรมานุชิตเรื่องหัดปี่พาทย์และครอบลครข้างใน ได้รับประทานแล้ว เป็นเรื่องเก่ง ๆ ทั้งนั้น

ถวายฉัตรพระบรมอัฐิ ไม่คิดเลยว่างานจะใหญ่ถึงเพียงนั้น พระปรมานุชิตนั้น ดูอาการขัดขวางหลายอย่าง ไม่น่าจะรวมกันได้เลย

เรื่องที่หัดปี่พาทย์และครอบละครนั้น ได้ความละเอียดดีมีความพิศวงที่เชือกบาศกับขอและไม้คลีเข้าไปปนอยู่ด้วย เชือกบาศกับขอพอแลเห็นทางว่าเกี่ยวข้องด้วยมีการรำเหมือนกัน ไม้คลีนั้นคงเป็นคลีเดาะ แต่ไม่เคยได้ทราบว่ามีรำ อันควรจะเกี่ยวกับละครอย่างไรเลย แต่เมื่อเล็ก ๆ เคยเห็นละครทุกโรงมีกระบอกยกเครื่องละครถือ เรียกว่าถังคลี แต่ก็ไม่เคยเห็นมีไม้คลีในนั้น แต่ก่อนจะมีกระมัง จึงได้ชื่อว่าถังคลี ไปเล่น

งานที่ไหนก็เอาไปตั้งที่โรงด้วย ออกจะเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ที่กล่าวในหมายกลัวจะเป็นอย่างนั้นเอง

เมื่อได้รับลายพระหัตถ์ เผอิญกำลังครูพระประดิษฐ์ขึ้นมานั่งพูดอยู่ด้วย ได้อ่านตอนหัวปี่พาทย์และครอบละครให้ฟัง ท่านบอกว่าครูเสือนั้นท่านทันเห็น แก่หง่อมผมหงอกขาวทั้งศีรษะ เรียกกันว่าเจ้ากรมเสือ แต่จะเป็นเจ้ากรมปี่พาทย์หลวงหรือเจ้ากรมในกรมพระพิพิธก็หาทราบไม่ ไม่ใช่คนฝีมือดีล้ำลือมิได้ แต่นับถือกันเป็นครูใหญ่ด้วยมีอายุสูง คนที่ลือเวลานั้นคือนายจันคนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า กับนายขุนเณรซึ่งภายหลังเป็นพระเสนาะดุริยางค์.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ท่านได้ทรงรับไว้ว่าถ้าจะพิมพ์ประชุมเห่เรือใหม่ จะตรวจกับฉบับประทานตั้งแต่ อธิบายในคำนำเป็นต้น หม่อมฉันได้เห่

เรื่องของเจ้าฟ้ากุ้งที่ไม่มีในฉบับเห่เรือมาจากวังหน้าอีกหลายบท คิดว่าจะพิมพ์ครั้งที่ ๒ จึงได้ให้จัดฉบับส่งมาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ ขอได้โปรดทรงช่วยแก้ไขด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ประทานบทเห่เรือมาให้แก้ สำหรับพิมพ์ใหม่นั้นได้รับแล้ว ขอประทานกราบทูลด้วยร้อนรนใจ โดยได้ตรวจบทเห่กากีซึ่งได้มาใหม่จากวังหน้านั้น เห็นว่าไม่ใช่ฝีพระโอษฐ์เจ้าฟ้ากุ้งที่เคารพ ผีปากนี้อ่อนกลอนพาไปถ้อยคำคายมาก ความรู้ในหลักฐานทั้งปวงก็หย่อน อักษรวิธีก็พลาด

ถึงจะชี้ตัวอย่างถวายบ้าง เช่นกล่าวถึงนารีผลอันเป็นเรื่องชื่มทราบ เอามาเข้าในไตรภูมิโลกสัณฐาน นี่ก็เขลาพออยู่แล้ว และยังซ้ำพวกคนธรรพ์เป็นผู้มาชม หาใช่พิทยาธรไม่เสียด้วย นี่เป็นอ่อนความรู้ในทางหลักฐาน ยังว่า "ข้ามเขตทันครสีใสสมุทร" นี่เป็นผีปากอ่อน เพราะกลอนฉุดเอาสีไปไว้หลังทันครเสียได้ "ถึงพระหิมพานต์ถ้ำสระแก้ว ชโลธร" นี่เป็นอักษรวิธพลาดด้วยที่ "ถ้ำ" นั้นจะต้องเป็น "ท่า" เอก เจ้าฟ้ากุ้งนั้นแข็งหนักจะเป็นเช่นนี้ไม่ได้เลย

เกล้ากระหม่อมอยากจะหาความว่า ผู้แต่งบทกากีคายนี้ไม่รู้จักต่ำสูง มีความทะเยอทะยานอยากหาความสรรเสริญในการแต่งแทรงแปลงบทเห่เก่า เจริญรอยพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ซึ่งทรงแทรกบทชมปลา หาช่องที่จะแทรกบ้างก็ไปเห็นบทกากีของเก่ามีอยู่นิดเดียว เห็นเป็นช่องที่จะขยายให้โอฬารึกเป็นการอวดฉลาดได้ จึงได้แต่งแทรกเข้าด้วยไม่รู้สึกเลยว่าเจ้าฟ้ากุ้งหาได้ทรงเจตนาที่จะแต่งเรื่องกากีจริง ๆ ไม่ ในการที่จะพิมพ์นั้น ถ้าจะผ่าอกเจ้าฟ้ากุ้งผู้เป็นครูขาธยายแยกออกเอาฝุ่นฝอยที่ได้ใหม่นั้ยคลงไปแล้ว จะต้องเสียใจเป็นแน่ ที่นี้บทแปลกมากก็ดีอก แต่ขอประทานพิมพ์ไว้ท่อนหนึ่งต่างหาก

เฉพาะของเขา จะแทรกเข้าไว้ด้วยกันอย่างพระราชนิพนธ์บทชมปลาหาควรไม่ เพราะเข้ากันไม่ได้ สำนวนไม่ทันกัน และต้องความเจตนาต่างกัน ของร้ายจะทำลายของดีฉิบหายหมด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือเรือกตลก ซึ่งถวายทอดพระเนตรเมื่อวานนี้ ขอเขาให้แล้ว ได้ส่งมาถวายนี่แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๑๐/๔/๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หนังสือกลอนตลกที่ประทานมานั้น มาสืบดูได้ความรู้แน่มแจ้งในหอพระสมุด ชื่อเรื่องเรียกว่าเอิ้งติ้งห้าว ผู้แต่งชื่อนายเสม เป็นพี่เลี้ยงกรมหมื่นกวีพจน์ เธอได้เคยอ่านมาแต่ยังไม่ได้รวบรวมลงพิมพ์ จึงได้ทราบความได้ แต่เธอสงสัยว่าจะมีใครแต่งต่ออีกบ้าง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรง ราชานุภาพ

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หนังสือกลอนตลกเรื่องเอ็งตึงห้าวที่ประทานไปนั้น ได้รับไว้เป็นสมบัติของหอพระสมุดแล้ว ขอบพระทัยเป็นอันมาก ที่ทรงพยายามจนได้มาเป็นของหอพระสมุด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

๑๕/๔/๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันมาอยู่บ้านแบ้ง ตรวจหนังสืออยู่ ๒ เรื่อง ซึ่งคิดว่าจะเลือกให้เขาพิมพ์ในงานศพพระเจ้านครเมืองน่าน คือมหาชาติสำนวนเก่า แต่งในมณฑลภาคพายัพ หม่อมคิดจะเรียกชื่อว่ามหาชาติคำเฉียง เรื่อง ๑ พงศาวดารเมืองน่าน

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชให้แต่งไว้ เรียกชื่อว่าเรื่อง ราชวงศ์
สรรพกรณ์ เรื่อง ๑ จดหมายฉบับนี้ จะทูลแต่เฉพาะ
สักศัพท์ ๑ ซึ่งพบใช้มากในหนังสือ ๒ เรื่องนั้น คือศัพท์ว่า
"เมื่อนั้น" ใช้ในความเรียง เวลาขึ้นข้อความใหม่ มักจะขึ้น
ว่า เมื่อนั้น ทุกแห่ง หนังสือมหาชาติคราวนี้ มีศักราชที่ตัว
คัมภีร์ ว่าจารครั้งกรุงเก่า เห็นได้ว่าลักษณะที่ใช้คำเมื่อนั้น
เขาใช้มาแต่โบราณแล้ว จึงเกิดความคิดเห็นขึ้นว่า แบบนี้จะ
เป็นต้นของ เมื่อนั้น บัดนั้น ครานั้น ที่ข้างใต้เอามาใช้ใน
บทละครและเสภา อนุโลมตามแบบเรียงหนังสือข้างเหนือ
คิดต่อไปอีก ว่าข้างเหนือเอาแบบใช้คำเมื่อนั้นมาแต่ไหน เห็น
ว่า ทำนองจะมาแต่แปลหนังสือภาษามคธ ซึ่งมักขึ้นว่าอะถะ
ข้างใต้เราแปลว่าที่นั้น เห็นว่าเรื่องมันจะมาอย่างนี้เอง จึงทูลมา
ให้ทรงวินิจฉัย.

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ รับสั่งปรึกษามา ด้วยคำ เมื่อนั้น บัดนั้น ครานั้น เป็นเรื่องที่ยังไม่เคยคิด จึงจะทูลตอบโดยทันทีไม่ได้ แต่คำเหล่านั้น บางทีจะเป็นสำนวนชาวเหนือก็ได้ หรือไม่ใช่ก็ได้ ดูมีอยู่ทั่วไป เช่นเขมร ก็มีใช้ว่า "กาลเนาะ".

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำนานวังหน้าตอนกรุงเก่าสำเร็จตอน ๑ ได้ส่งมาถวาย พร้อมกับจดหมายฉบับนี้ ขอได้โปรดทรงช่วยตรวจตราด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ร่างตำนานวังหน้า ซึ่งโปรดประทานมาให้ตรวจนั้น ได้อ่านตรวจแล้วระเบียบความเห็นว่าดีตลอด และทางพงศาวดารก็ดูไม่มีตำหนิ เว้นแต่ทางวินิจฉัยคำ "วังหน้า" เท่านั้น ความที่อนุมาณดูอยู่ข้างจะขลุกขลัก ความเห็นเกิดขึ้นแก่เกล้ากระหม่อมมีดังจะกราบทูลต่อไปนี้

คำว่า "วัง" หรือ "ฝ่าย" นั้น เป็นแต่คำประกอบ คำหลักอยู่ที่ "หน้า" "หลวง" และ "หลัง" เห็นว่ามาจากชื่อกองทัพและแม่ทัพ คือวังหน้าเป็นตำแหน่งแม่ทัพของประเทศ วังหลวงเป็นแม่ทัพหลวงของประเทศ วังหลังเป็นแม่ทัพหลังของประเทศ การตั้งทัพนั้น ทัพหน้าก็ต้องตั้งหน้าด้านศัตรู ทัพหลวงตั้งกลาง ทัพหลังตั้งระวังหลัง การตั้งวังในพระนครก็ตั้งตามแผนตั้งกองทัพนั้นเอง ด้านไหนเป็นที่หมิ่นแก่ศัตรูก็ตั้งวังหน้าลงตรงนั้น ตามหน้าที่รับหน้าศึก ไม่ใช่บังเอิญพลัดไปอยู่หน้าโดยมิได้เจตนา ถ้าหากเป็นการมิได้เจตนาจะตั้งอย่างกองทัพแล้ว วังหลวงน่าจะเรียกว่าวังกลางมากกว่าวังหลวง คำ "ฝ่ายหน้า" ตรงกับแม่ทัพหน้า "วังหน้า" ตรงกับที่ตั้งทัพหน้า ความเห็นประการนี้ จะได้ขัดกับพระดำริที่ทรงเรียบเรียงไว้แล้วหามิได้ เป็นแต่เสริมให้ความอนุมานกว้างออกไป จะเป็นพม่าลาวไทยใครตั้งเป็นแบบขึ้นก่อน แล้วเอาอย่างกันต่อไปก็ดี คงจะตั้งด้วยหลักอย่างนี้ จะเป็นความเห็นที่เข้าทางหรือไม่ ทูลถวายเพื่อทรงพระดำริ

ในที่สุดตอนมีลายพระหัตถ์จดต่อไว้ ว่ากรุงธนไม่มีวังหน้า ทำให้สะดุดใจนึกขึ้นมาได้ ว่าในพระราชวิจารณ์มีเรียก

เจ้าหอหน้า ไปถูกเข้ากับคำเรียกวังหน้าช้างลาว เจ้าหอหน้าในพระราชวิจารณ์จะเป็นใครก็ยังมีดมัว แต่ดูรัวเต็มที เห็นจะไม่เกี่ยวกับที่จะมีความหมายว่าเป็นวังหน้า

ได้ถวายต้นร่างคืนมาแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

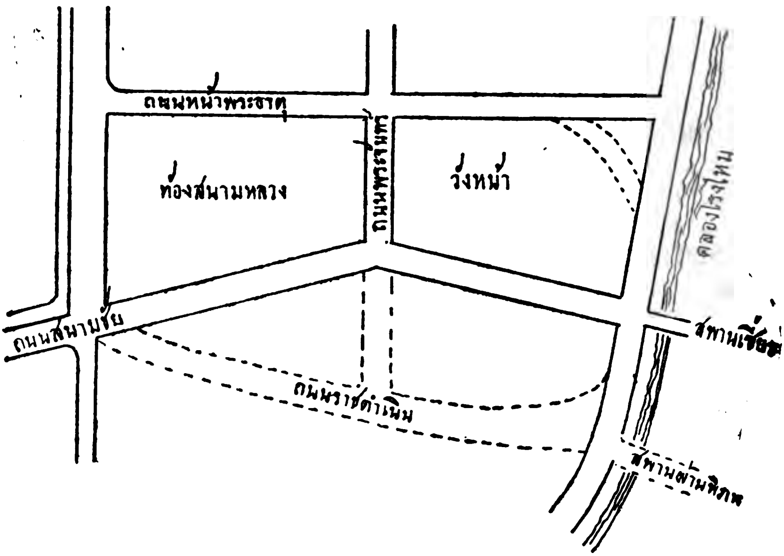
หมายเหตุตรวจตำนานวังหน้า

หน้า ๒๕ เจ้ารจจาพระอรรคราชา รจจาเข้าใจว่า รุจจา ราชา ควรจะเป็นชายา

หน้า ๒๖ การฝึกหัดช้างม้าและพลทหารวังหน้าได้แต่ในกำแพงวังนั้น จะเป็นธรรมเนียมมาแต่รัชกาลที่ ๑ หรือมาหดเข้าต่อภายหลัง ติดจะสงสัยอยู่ เพราะเห็นเป็นสเกลเล็กนัก ไม่สมกับที่จะประมวลสู้ศึกเสือได้ใหญ่ ๆ

หน้า ๒๗ ป้อมไพรฑูรย์ ไพร เกินตัว ร

หน้า ๒๘ ถนนหน้าวังทางตะวันออก ว่าอยู่ตรงถนนราชดำเนินทุกวันนี้ เป็นตลาดไปหน่อย ที่จริงถนนราชดำเนินตัดเฉขึ้นไปใหม่ทางตะวันออกมากอยู่ ถนนหน้าวังหน้าปลายอยู่ตรงสะพานเสี้ยว ต้นอยู่ต่อกับถนนสนามชัย ซึ่งเดิมได้แนวตรงมาเพียงถนนพระจันทรอยู่ราวกลางสนามทุกวันนี้ ทูลด้วยแผนที่เป็นง่ายกว่า

หน้า ๒๘ ถึง ๓๐ มีกล่าวถึงคลองเหนือวังหน้า เรียกว่าคลองตลาดอยู่หลายแห่ง เป็นอันใช้ชื่อตลาดเคลือนไปเหมือนกัน คลองคูพระนครเดิมเรียกกันเป็นสามชื่อ ตอนเหนือ

เรื่อง[illegible] [illegible]เรือ[illegible] ตอนได้
เรื่อง[illegible] [illegible]ไม่เกินตะพานมอญ
จนถึง [illegible] เป็น[illegible]ด้วยความ
ทะเล[illegible] [illegible]รุณศรลงมา ใน
ตำนาน[illegible] ควรจะเรียกให้ถูกว่าคลองคูพระนครเดิม
เหตุ[illegible] [illegible]ใช้ชื่อว่าคลองโรงไหม

หน้า ๒๙ พระ[illegible]สุนี ควรจะไม่มีตีนธุ เป็นอสนีกระมัง

หน้า ๒๙ เหมือนกัน คำศรสำราญ นั้น ได้ทราบความหมายแล้ว เป็นคำเขมร เขียนเช่นนี้ สรสำราล สร ว่าผู้หญิง คือคือรับขึ้นมาจากสตรี สำราล ว่าทำให้เบา (ทุกข์) เป็นพวกเดียวกับคำที่ว่าส่งทุกข์ นี่เป็นทูลให้ทรงทราบเท่านั้น ถ้าไม่โปรดให้ผิดแผกจากที่เคยเขียนไม่แก้ก็ได้ ไม่สำคัญอะไร

นอกนั้นยังมีพิมพ์ตัวหนังสือผิดตก และเสียระยะอยู่บ้างแห่ง ได้แก้ลงในใบพิมพ์นั้นแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

หมายเหตุใบแก้ตำนานวังหน้า

คราวนี้เกือบไม่มีที่ผิด นอกจากแต้มหัวตะ คือ

หน้า ๕๙ ตรงว่า "ที่ทรงยกย่องสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นหลายประการ เป็นต้นว่า" เห็นว่า "เป็น" ซ้อนกันอยู่สองหน ควรเอา "เป็น" หน้าออก เหลือแต่ "ที่ทรงยกย่องสมเด็จพระอนุชาธิราชหลายประการ เป็นต้นว่า"

หน้า ๖๐ ตรงว่า "ตั้งต้นแต่เชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปประทับอยู่ในพระราชวังบวร" เห็นว่าเสด็จกับสมเด็จก็คำเดียวกัน ไปซ้อนกันอยู่มากนัก ควรตัด "เสด็จ" ต้นออก เป็น "ตั้งต้นแต่เชิญพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไป" เท่านี้ก็จะฟังเกลี้ยงเกลาพอ

หน้า ๖๔ คำเดิมมีว่า "สำหรับวังหลวง" ทรงตกเติมเป็น "สำหรับพระวังหลวง" เห็นจะยังขาด "ราช" ไปเสียอีกคำหนึ่งหรืออย่างไร แต่ที่จริงฟังขัด ควรจะเป็น "วังหลวง" เฉย ๆ ตามที่ใช้พูดกัน หรือมิฉะนั้นก็ใช้ "พระบรมมหาราชวัง" เสียทีเดียว หรือเป็น "พระบรมราชวัง" ให้เข้าคู่กับ "พระบวรราชวัง" ก็เห็นจะดี

เรียกคลองโรงไหม ตอนกลางเรียกคลองหลอด ตอนใต้เรียกคลองตลาด ชื่อคลองตลาดดูเรียกกันไม่เกินตะพานมอญขึ้นมา ต่อนั้นขึ้นมาเรียกคลองหลอด เป็นใช้ชื่อผิดด้วยความหลงชื่อคลองโรงไหม มีเขตไม่กินเกินวัดบุรณศิริลงมา ในตำนานวังหน้านี้ ควรจะเรียกให้ถูกว่าคลองคูพระนครเดิม เหตุที่ตั้งโรงไหมขึ้น ตอนข้างวังหน้าจึงได้ชื่อว่าคลองโรงไหม

หน้า ๒๙ พระองค์เจ้าอสุนี ควรจะไม่มีตีนอุ เป็นอสนีกระมัง

หน้า ๒๙ เหมือนกัน คำศรีสำราญ นั้น ได้ทราบความหมายแล้ว เป็นคำเขมร เขียนเช่นนี้ สรีสำราล สรี ว่าผู้หญิง คือคอรับชั้นมาจากสตรี สำราล ว่าทำให้เบา (ทุกข์) เป็นพวกเดียวกับคำที่ว่าส่งทุกข์ นี่เป็นทูลให้ทรงทราบเท่านั้น ถ้าไม่โปรดให้ผิดแผกจากที่เคยเขียนไม่แก้ก็ได้ ไม่สำคัญอะไร

นอกนั้นยังมีพิมพ์ตัวหนังสือผิดตก และเสียระยะอยู่บางแห่ง ได้แก้ลงในใบพิมพ์นั้นแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

หมายเหตุใบแก้ตำนานวังหน้า

คราวนี้เกือบไม่มีที่ผิด นอกจากแต้มหัวตะ คือ

หน้า ๕๙ ตรงว่า "ที่ทรงยกย่องสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นหลายประการ เป็นต้นว่า" เห็นว่า "เป็น" ซ้อนกันอยู่สองหน ควรเอา "เป็น" หน้าออก เหลือแต่ "ที่ทรงยกย่องสมเด็จพระอนุชาธิราชหลายประการ เป็นต้นว่า"

หน้า ๖๐ ตรงว่า "ตั้ง ต้น แต่ เชิญ เสด็จ พระ บาท สมเด็จ พระปิ่นเกล้า เจ้า อยู่หัว เสด็จไป ประทับอยู่ใน พระราชวังบวร" เห็นว่าเสด็จกับสมเด็จก็คำเดียวกัน ไปซ้อนกันอยู่มากนัก ควรตัด "เสด็จ" ต้นออก เป็น "ตั้งต้นแต่เชิญพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไป" เท่านี้ก็จะฟังเกลี้ยงเกลาพอ

หน้า ๖๔ คำเดิมมีว่า "สำหรับวังหลวง" ทรงตกเติมเป็น "สำหรับพระวังหลวง" เห็นจะยังขาด "ราช" ไปเสียอีกคำหนึ่งหรืออย่างไร แต่ที่จริงฟังขัด ควรจะเป็น "วังหลวง" เฉย ๆ ตามที่ใช้พูดกัน หรือมิฉะนั้นก็ใช้ "พระบรมมหาราชวัง" เสียทีเดียว หรือเป็น "พระบรมราชวัง" ให้เข้าคู่กับ "พระบวรราชวัง" ก็เห็นจะดี

หน้า ๖๕ ตรงที่ว่า "ท่านองพระที่นั่งที่สร้างที่ท่าราชวรดิตถ์" คำ "ที่" ซ้อนกันถึงสามคำ ถ้าเปลี่ยนตรงกลางเป็น "ซึ่งสร้าง" เสียจะเรียบร้อยขึ้น

หน้า ๖๖ คำ "หงจุ๊ย" เกรงจะผิด เกล้ากระหม่อมเคยได้ยินเรียกหงซุ้ยและบางที หองซุ้ย ห้องซุ้ย ตัวหน้าไม่สำคัญ หงกับ หอง คงลงกันได้ แต่ จุ๊ย กับ ซุ้ย ผิดเสียไกลกัน อะไรจะใกล้คำจีนจริง ๆ รับสั่งถามหลวงเจนสอบเสียเห็นจะดี

หน้า ๖๗ ที่ทรงแก้ตกลงไว้ว่า "สั่งสม" คำนี้มีที่ใช้มาแต่ก่อนในหนังสือเขียนว่า "สำสม" พูดกันว่า "สะสม"

หน้า ๖๙ ตรงพระขึ้นเกล้าทรงม้าล่อช้าง ซึ่งมีคำว่า "พอช้างไล่ทรงแส้จะให้ม้าวิ่ง" นี้ ผิดกับที่พวกกรมม้าเขาเล่ากัน เสียงพวกกรมม้า ดูเป็นติโทษพระขึ้นเกล้า อยู่ข้างจะยกย่องม้า เขาว่าม้าตัวนั้นคล่องแคล่วดีทั้งน้อยทั้งใหญ่ และสนิทอยู่ในบังคับทุกอย่าง คำนี้คงจริง พระขึ้นเกล้าจึงโปรด และไว้พระทัยถึงทรงล่อช้าง ที่เกิดเหตุนั้นเขาว่าพอช้างไล่กระชั้นเข้ามา พระขึ้นเกล้าตกพระทัย กระทบแผงเตือนจะให้วิ่ง ม้า
คัญว่าจะให้เต้นน้อย (ด้วยหัดกันมาอย่างนั้น ถ้าจะให้เต้น

น้อยแล้วคงยังเหียนกระทบแผงข้าง) ม้าจึงเต้นเสีย ถ้าได้ทรงลงแส้แล้วคงจะไม่มีเหตุอะไร ในข้อนี้แก้คำ "ทรงแส้" เป็น "ทรงกระทบแผงข้างเตือน" เสียก็เป็นที่เรียบร้อย

นอกกว่านี้มีแต่หนังสือผิด ที่เห็นก็ได้แก้มาแล้วในพิมพ์ด้วยดินสอแดง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

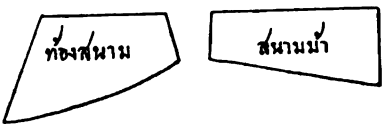
หมายเหตุใบสอบพิมพ์ตำนานวังหน้า

หน้า ๗๕ ใช้โทกินคำยาว ในคำ "หนังสือพระราชพงศาวดาร ฯ" เช่นนี้ เป็นลักษณะแห่งกุลปาจารย์ กรมพระสมมตเคยทรงวินิจฉัยว่าใช้ไม่ได้ ต้องเขียนตัวหนังสือซ้ำลงโทจะใช้ได้แต่คำเดียว เช่น บ่อย ๆ ต่าง ๆ เป็นต้น

หน้าเดียวกัน ที่ตรงว่า "ตำแหน่งข้าราชการวังหน้าจึงมีตำแหน่งมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก" ควรเอาคำ "ตำแหน่ง" หนหลังออกเสีย ดูเป็นมากเกินไป

หน้า ๘๒ มีคำ "สั่งสม" เช่นหมายเหตุไปแต่ก่อน แล้วในที่นี้อีก คราวก่อนได้แก้ไปอย่างไรหรือไม่ได้แก้ คราวนี้ก็ต้องตามคราวก่อน เพื่อมิให้ลักลั่นกัน

หน้า ๘๕ ซึ่งกล่าวถึงรื้อวังหน้าเอาเป็นท้องสนามและถนนราชดำเนิน เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปครั้งแรกนั้น คิดด้วยเกล้าว่าไม่ถูก จำได้ว่ารื้อสองครั้ง ครั้งแรกรื้ออย่างง่าย ๆ คือรื้อป้อมกำแพงชั้นนอกด้านตะวันออกเพียงเขื่อนเพชรชั้นกลาง เอาสนามม้าวังหน้า เข้าบวกกับท้อง สนาม หลวงไว้เท่านั้น นานทีเดียว เกล้ากระหม่อมยังเคยพูดว่าท้องสนามหลวงรูปเป็นผีเสื้อ

ภายหลังเมื่อสร้างพระราชวังดุสิต ตัดถนนราชดำเนิน จึงรื้อใหม่อีกครั้งหนึ่ง ที่นี้รื้อเขื่อนเพชรกินเข้าไปถึงหน้าศิวโมกข์ เมื่อวานนี้ได้เดินเข้าไปในท้องสนามหลวง ได้เห็นรอยกำแพงป้อมประตู และโรงอะไรต่าง ๆ เกือบทุกอย่างอยู่กลางสนาม ประดุจเขียนไว้ เพราะมีดินกลบอยู่สัก ๒ เซนต์หรืออย่างไรเท่านั้น เวลานี้เป็นฤดูแล้ง ดินที่บางไม่อุ้มน้ำเลี้ยงต้นหญ้าได้ ตายเป็นรอยเหมือนเขียน อาจจะเสด็จไปทอดพระเนตรสอบสวนก็ได้

หน้าเดียวกัน ตรงที่ว่า "ให้จัดเป็นคลังเครื่องยุทธภัณฑ์" นึกคลาดอยู่ในกระทรวงกลาโหมเขาหมายคำยุทธภัณฑ์เป็นของใช้ของแต่งตัว ไม่ได้มาเกี่ยวทั้งหน้า อยู่ในยุทธนาธิการ เรียกว่าคลังยุทธภัณฑ์ ทั้งหน้าเกี่ยวแต่อาวุธ เคยเรียกกันมาว่าคลังสรรพยุทธ บางทีมากคำออกไปเป็นคลังแสงสรรพยุทธ แต่เดี๋ยวนี้จะเรียกอะไรไม่ทราบ คลังยุทธภัณฑ์ยังคงมีอยู่ในยุทธนา

หน้า ๘๗ บรรทัดสุด ที่ว่า "ทางเสด็จมาพระราชวังหลวง" แต่คำ "มา" นั้น ถูกฆ่าออกเสียแล้ว อยากให้คงเอาไว้ เพราะคำว่า "เสด็จ" นั้นก็คือว่า สเด็จ หมายความอย่างฝรั่งว่า his หรือ he เท่านั้นเอง ต้องมีคำไปหรือมาประกอบภาษาจึงจะบริบูรณ์

อนึ่ง เมื่อวานซืนนี้ เจ้าพระยาเทเวศร์มาหา ได้ถามถึงเรื่องพระขึ้นเกล้าทรงม้าล่อช้าง ได้ความต่อออกไปอีกหน่อยว่าพอกระทบแผงข้างม้าเต้นน้อยฉาด ๆ ตาหมออาจเกี่ยวช้างหมดชีวิต ช้างแหงนหงายงาเงื้อมอยู่เหนือพระเศียร ขณะนั้นมีใครคนหนึ่งร้องขึ้นว่า "ทำไมไม่ลงแส้" พระขึ้นเกล้าได้พระสติลงแส้ขวับลงไป ม้าก็โลดไปสุดตัวจึงเป็นการพ้นอันตราย หมออาจได้ประทานรางวัลดูเหมือนว่า ๕ ชั่ง

ทีนี้จะกราบทูลความเห็นในเรื่องชื่อป้อมชื่อประตู

ป้อมรอบกำแพงเมืองชื่อไม่คล้องกัน ผู้ตั้งชื่อเดินทางอย่างหนึ่ง เอาชื่อสิ่งสำคัญมาเรียกโดยตรง มีป้อมพระสุเมรุ ป้อมพระอาทิตย์ ป้อมพระจันทร เป็นต้น ชื่อป้อมพระอาทิตย์ พระจันทรนี้เป็นของเมือง ไม่ใช่ของวังหน้า ชื่อป้อมวังหน้า ก็เห็นจะคิดคราวเดียวกัน หรือคนคิดคนเดียวกันก็ว่าได้ เป็นชื่อลุ่นไม่เอาคล้องเบือนกัน คือป้อมเพชร ป้อมวิเชียร ป้อมไพฑูรย์ ป้อมเขื่อนเพชร ป้อมเขื่อนขันธ์ ป้อมนิล ป้อมมุกดา นี่ผู้คิดเอาหลักมาจากกำแพงแก้ว ๗ ชั้น ตามแบบข้างอินเดีย พรรณนาในเรื่องต่าง ๆ หาได้มีสร้อยไม่ สร้อยนั้นเกิดด้วยความเข้าใจผิด เดิมทีเกิดจากมีผู้ใหญ่สอนลูกหลานให้รู้ราชการ ให้ท่องชื่อป้อม ว่า ป้อมเพชรบูรพา หมายความว่าป้อมที่ชื่อเพชรอยู่ทิศบูรพา ป้อมวิเชียรอยู่ทิศอาคเนย์ ดังนี้เป็นแน่นอน แล้วคนที่เล่าต่อมาไม่เข้าใจความ สำคัญว่าทิศเป็นสร้อยชื่อ ที่ยังสั้นจึงเลยช่วยต่อให้ เช่นป้อมนิลวัตถา จะทรงเห็นได้ว่าเขลาที่สุด ผู้ให้สร้อยไม่รู้เลยว่าแปลว่า ผ้าดำ คำนั้นติดสมองมาจากอ่านกลอนวงศ์ ๆ จักร ๆ ก็ปล่อยไปป้อมมุกดาพิศาล เห็นว่าจะเป็นป้อมมุกดาอิสาณ เป็นบอกทิศทั้งเหมือนกัน

ชื่อประตูเดิมก็เห็นจะร่วง ๆ ไม่คล้องจองกัน เหมือนกันชื่อตามที่พิมพ์ไว้เป็นชื่อตั้งในรัชกาลที่ ๔ เท่านั้นเอง เหตุใดจึงว่าดังนั้น เหตุว่าประตูที่สร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ชื่อเข้าสัมผัสกับประตูเก่า คงได้ต่อเติมหรือเปลี่ยนแปลงชื่อเก่าให้เข้ากลอนกัน เช่นประตูพรหมทวารเดิมก็เห็นจะพรหมเฉย ๆ เท่านั้นเป็นต้น

ชื่อป้อมและประตูพระบรมราชวังดูก็ตายเป็นเบื้ออยู่ น่ากลัวเป็นปรุงใหม่เหมือนกัน ชั้นเก่าน่าจะมีแต่ชื่อที่เรียกกันเอาเอง เช่นประตูพรหม ประตูยามค่ำ ประตูสองชั้นเป็นต้น น่าจะสังเกตร่างหมายรับสั่งต่าง ๆ ชื่อใดปรากฏครั้งไหนบ้างเป็นทางวินิจฉัยต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๔๖๑

วันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ขอถวายรายงานเริ่มต้นการตรวจค้นเรื่องตำนานพระพุทธรูปแรกจะเกิดขึ้นในอินเดีย ได้พบในหนังสือฝรั่งเศสแต่ง ๒ เรื่อง เป็นลำเนาความดังนี้

๑) ในครั้งพุทธกาล และก่อนพุทธกาลขึ้นไป ไม่มีประเพณีการสร้างรูปเคารพเลยทีเดียว แม้เทวรูปก็ไม่มี

๒) บุคคลอันเป็นที่นับถือของพวกอริย เมื่อตายลงเผาศพแล้ว เอาอัฐิใส่ผอบทำเรือนบรรจุไว้ ในเรือนนั้นมีที่นั่งนอนเชิงตะกอนไฟที่บูชา และเครื่องมือเหมือนอย่างของคนเป็นจัดไว้ให้ทุกอย่าง แล้วจึงปิดเรือนนั้นเสีย

๓) รูปเรือนที่บรรจุอัฐินั้น เดิมทำด้วยไม้ รูปเป็นกระโจมกลมเหมือนอย่างเต้นท์ที่พวกอริยอยู่กัน ในเวลาแรกลงมาสู่มัชฌิมประเทศ เรื่องเรือนบรรจุอัฐิธาตุที่กล่าวนี้เขาอ้างหลักฐานว่าได้พบที่ทำไว้ในถ้ำจึงเหลืออยู่

๔) เขาสันนิษฐานว่ารูปพระสถูปนั้นมาแต่เรือนที่บรรจุอัฐิธาตุตามประเพณีของชาวอริยนั้นเอง มาคิดทำด้วยก่ออิฐ

หรือศิลาให้เป็นของถาวร จึงเกิดเป็นสถูป ที่บัลลังก์นั้น คือปล่องไฟตรงเตาโหมกูณฑ์ตามพิธีในเวทย์ของชาวอริย

รูปเคารพอันเป็นเครื่องหมายในพระพุทธศาสนา แรกเกิดขึ้นนั้น เกิดแต่สังเวชสถานทั้งสี่ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตไว้ คือที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่เทศนาธรรมจักร และที่ปรินิพพาน เขาสันนิษฐานจากดวงตราที่ตีก้อนดินและตีเงิน ของโบราณอันพบในประเทศอินเดีย ว่าชะรอยเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พวกพุทธบริษัทที่ไปนมัสการยังสังเวชวัตถุทั้ง ๔ แห่งนี้ จะอยากได้เครื่องหมายมาไว้เป็นที่ระลึก พวกช่างเมืองหรือผู้รักษาสังเวชสถาน จึงคิดทำดวงตราเป็นเครื่องหมายสำหรับที่นั้น ๆ ขึ้น ที่เมืองกบิลพัสดุ์ทำตราดอกบัว (หมายว่าเป็นสิ่งบริสุทธิ์เกิดขึ้น) ตราช้าง (หมายสุบินของพระพุทธมารดาในเมื่อพระมหาสัตว์ลงสู่พระครรภ์) ตราโค (หมายราศีพฤษภ ซึ่งพระมหาสัตว์ประสูติ) ตราราชสีห์ (หมายว่าเป็นสากยสิงห) ตราม้า (หมายว่าม้ากัณฐัค แต่ ๔ สัตว์นี้ดูไปพ้องกับสัตว์เขาไกรลาส ประหลาดอยู่) ที่เมืองพุทธคยา ทำตราพุทธอาสน์ และตราต้นโพธิ์ ที่เมืองพาราณสี ทำตรารูป

พระธรรมจักร ที่เมืองกุสินารายน์ ทำตรารูปพระสถูป จึงเกิดรูปเครื่องหมายในพุทธศาสนาขึ้นเป็นทีแรกด้วยประการฉะนี้

๕) เมื่อครั้งพระเจ้าอโศก ก็ยังไม่มีรูปคนเป็นเครื่องประดับ สิ่งที่พระเจ้าอโศกสร้าง เช่นหลักศิลาจารึกก็ดี ไพรที-ศิลาก็ดี ใช้แต่รูปเครื่องหมายสังเวชวัตถุที่กล่าวมานั้นเป็นลายประดับ ต่อล่วงสมัยพระเจ้าอโศกมาถึง ๑๐๐ ปี จึงเกิดลวดลายเครื่องประดับเป็นรูปคน เช่นที่สัญจิเจดีย์ และพาหุสเจดีย์สลักเป็นเรื่องชาดก เรื่องปฐมสมโพธิตลอดจนเรื่องตำนานพระ-ศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพานมาก แต่กระนั้นไม่ทำรูปพระ-มหาสัตว์หรือพระพุทธรูปในลายจำหลัก ใช้เครื่องหมายสังเวชสถานแทนทุกแห่ง

ตรวจค้นได้ความเพียงนี้ กำลังจะอ่านถึงเรื่องตอนเกิดพระพุทธรูปขึ้นในคันธารราษฎร เกรงจะลืมความที่ได้อ่านแล้วจึงจดมาทูลให้ทรงวินิจฉัยเสียชั้น ๑ และจะได้รักษาสำเนา จ.ม. นี้ไว้เป็นบันทึกความรู้ด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ขอถวายรายงานการไต่สวนเรื่องกำเนิดพระพุทธรูปต่อมา

อนุสนธิความว่าพระพุทธรูปนั้นเป็นของชาวโยนกที่มาได้ครอบครองคันธารประเทศ อันอยู่ในแดนอินเดียข้างฝ่ายเหนือคิดทำขึ้นก่อน เพราะฉะนั้นจึงถ่ายแบบอย่างเทวรูปซึ่งพวกชาวโยนกนับถือกันในยุโรปมาสร้างพระพุทธรูปขึ้น เมื่อพวกโยนกมาเข้ารีตถือพระพุทธศาสนา

พระพุทธรูปเกิดมีขึ้นเมื่อปีใด ไม่มีหลักที่จะรู้ เห็นประมาณว่าเกิดในรัชกาลพระเจ้ามิลินท เพราะเหตุมีหลักทางตำนาน ว่าพระเจ้ามิลินทเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่เงินตราครั้งพระเจ้ามิลินทที่ขุดได้ในอินเดีย ยังไม่มีลายเป็นเครื่องหมายพระพุทธศาสนา เหมือนอย่างที่มีในรัชกาลหลัง ๆ จึงสันนิษฐานว่าพึ่งเริ่มจะมีพระพุทธรูปในรัชกาลพระเจ้ามิลินทเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๕๐๐ จน ๕๕๐

พวกถือพระพุทธศาสนาทางข้างใต้ เช่นพวกที่ทำสัญจิ-เจดีย์ อยากทำพระพุทธรูปอยู่แล้ว แต่ไม่กล้าทำเพราะผิดแบ

ธรรมเนียมโบราณ ครั้นเห็นพวกข้างเหนือทำขึ้นก็สนเกรง จึงทำพระพุทธรูปบ้าง จึงเกิดทำพระพุทธรูปแพร่หลายออกไปโดยลำดับ ด้วยประการฉะนี้

คราวนี้ว่าถึงปางพระพุทธรูป เขาอธิบายว่าปางพระพุทธรูปเริ่มเกิดขึ้นตามสังเวชสถานทั้ง ๔ ที่ประสูติทำเป็นรูปพระมหาสัตว์ ที่ตรัสรู้ ทำพระพุทธรูปปางมารวิชัย ที่เทศนาธรรมจักร ทำพระพุทธรูปยกพระหัตถ์เป็นวงธรรมจักร ที่ปรินิพพาน ทำพระพุทธรูปไสยาสน์ ต่อมาเกิดปูชนียสถานขึ้นในมัชฌิมประเทศอีก ๔ แห่ง เหตุที่จะเกิดขึ้น เขาสันนิษฐานว่าจะเป็นด้วยพวกชาวเมืองนั้น ๆ ประสงค์จะให้มีมหาเจดียสถานสู้สังเวชสถานทั้ง ๔ จึงอ้างเหตุพุทธปาฏิหาริย ณ เมืองนั้น ๆ ขึ้นเป็นสำคัญ คือเมืองสาวัตถี อ้างยมกปาฏิหาริย์ทำพระพุทธรูปนั่งสมาธิบนดอกบัว เมืองสังกัสสอ้างเทวาวตาร คือปางเมื่อพระพุทธองค์เสด็จกลับลงจากดาวดึงส์ ทำพระพุทธรูปเดิน เมืองเวสาลี อ้างเมื่อพระพุทธองค์ทรงทรมานพระยาวานร (เรื่องเดียวกับพระป่าเลไล ทำพระพุทธรูปประทานพร) เมืองราชคฤห์อ้างปาฏิหาริย์ตอนทรงทรมานช้างนาฬาคิรี ทำพระ–ธรูปประทานอภัย ดังนี้จึงเกิดเป็นพระพุทธรูป ๘ ปาง พระ–

พุทธรูป ๘ ปางนี้มีลายจำหลักแท่นศิลากันเป็น ๘ ห้อง ขุดได้ที่เมืองพาราณสี เขาพิมพ์ไว้ได้เห็นเป็นสำคัญ

วันที่ ๑๔ สิงหาคม สอบได้ความมาเพียงนี้ ขอถวายรายงานให้ทรงวินิจฉัยเป็นครั้งที่ ๒.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๖ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ขอถวายรายงานเรื่องตำนานพระพุทธรูปเป็นฉบับที่ ๓ โดยได้อ่านหนังสือเพิ่มเติมเมื่อคืนวันที่ ๑๕ นี้อีก

ความที่ได้ทูลไปในฉบับที่ ๒ เรื่องพระปางทั้ง ๘ นั้น ผิดอยู่แห่ง ๑ คือพระสมาธินั้นหาได้เข้าในเรื่องปางทั้ง ๘ ไม่ เป็นของคิดทำขึ้นแต่เดิม ส่วนพระปางยมกปาฏิหาริย์นั้น อ่านอธิบายเมื่อคืนนี้ว่า เครื่องหมายมีดอกบัวที่รองพระเป็นสำคัญ

แต่ส่วนองค์พระนั้นมีทั้งนั่งทั้งยืน และพระหัตถ์ทำเป็นทรง
แสดงธรรม อย่างเดียวกับปางเทศนาธรรมจักร สิ่งสำคัญอัน
เป็นเครื่องหมายของพระพุทธรูปปางยมกปาฏิหาริย์อีกอย่างหนึ่ง
นั้น คือที่มักทำเป็นพระพุทธรูปหลายพระองค์ โดยเรื่องยมก-
ปาฏิหาริย์ ว่าพระพุทธองค์ทรงบันดาลให้เกิดพระพุทธรูปขึ้นอีก
เป็นอันมาก เพราะฉะนั้นรูปเขียนและรูปจำหลักที่ทำเรื่องยมก-
ปาฏิหาริย์ จึงมักทำพระพุทธรูปอย่างน้อย ๓ องค์ อย่างมาก
ถึง ๒๐ — ๓๐ อธิบายอื่นมักทำต่าง ๆ แต่คงมีบัวรองเป็นที่
ตั้งเกตุซึ่งทำพระหัตถ์เป็นปางเทศนานั้น อธิบายว่าเพราะตาม
เรื่องยมกปาฏิหาริย์ว่าเมื่อทรงทำปาฏิหาริย์แล้ว ประทานธรรม
เทศนาให้ผู้ที่ไปดูได้บรรลุมรรคและผล ดังนี้

มีความรู้อ ๑ ซึ่งมีแต่ในหนังสือไม่อธิบาย แต่รูปจำหลัก
ที่สาญจีเคยมีอยู่ เป็นเรื่องตอนพระประสูติ ทำเป็นรูปฤษีที่
พยากรณ์พุทธลักษณะมีรูปรอยพระพุทธบาทอยู่ในที่ฤษี
นั้น เขาอธิบายเพียงว่ารอยพระบาทนั้นแทนรูปพระมหาสัตว์
หม่อมฉันอยากจะอธิบายต่อไปว่า รอยพระบาทเป็นเครื่องหมาย
อย่าง ๑ ซึ่งใช้แทนรูปพระมหาสัตว์ว่าประสูติแล้วเดินได้ จึง

ได้แพร่หลาย เกิดเป็นรอยพระพุทธบาท และพระยันต์ที่เราเห็นอยู่ในประเทศนี้

ในหนังสือ เขาอธิบายเหตุที่คิดทำพระพุทธรูปขึ้นชั้นแรก อธิบายชอบกล คือว่าเมื่อแรกคิดสร้างพระพุทธรูปนั้น พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วถึง ๕๐๐ ปี ความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายในเรื่องรูปพรรณของพระพุทธเจ้า คงเชื่อถือกันแต่ว่ามีลักษณะเลิศล้ำกว่าสามัญมนุษย์ ช่างจึงต้องทำพระพุทธรูปให้ผิดกับสามัญมนุษย์ แลให้ผิด ใช้ความคิดอาศัยเรื่องพุทธประวัติ ซึ่งว่าพระพุทธองค์เป็นขัตติยราชสละราชสมบัติออกถือเพศเป็นภิกษุ เอาความข้อนั้นเป็นหลัก จึงทำพระเศียรพระพุทธรูปเป็นอย่างกษัตริย์ ซึ่งมีปกติมุ่นพระเมาฬีไว้เบื้องบนพระเศียร เป็นแต่เอาเครื่องอาภรณ์ออกเสีย ส่วนที่พระองค์นั้นทำทรงผ้ากาสาวพัตรเหมือนอย่างภิกษุ ด้วยเห็นว่าลักษณะเช่นนั้นต้องตามความนิยมของพุทธศาสนิกชน เพราะผิดกับรูปภิกษุสามัญและผิดกับเทวรูปหรือรูปกษัตริย์สามัญ เห็นที่ไหนก็เป็นรู้ว่าพระพุทธรูป ใครจะเข้าใจไปว่ารูปผู้อื่นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปจึงมีพระเกตุมาลา

คงได้เห็นตัวอย่างที่ทำด้วยไม้มาก่อนมาก เขาทำกลมก็มี เหลี่ยมก็มี เช่นปราสาทบรรยงก์ในพระนครหลวงนั้นกลมชะดะทีเดียว ปรางค์อื่น ๆ ก็ค่อนข้างกลม แต่จันทีต่าง ๆ ทางชวานั้นเหลี่ยมจัด เห็นจะมีทั้งกลมทั้งเหลี่ยมมานานแล้ว ความเห็นที่ว่าสถูปจะเอาอย่างเรือนที่ทำกลมนั้น เกล้ากระหม่อมไม่เห็นพ้อง เห็นว่าเป็นไปตามธรรมดาของดินต้นเดิมของเขาเอง

ดวงตรารูปดอกบัว รูปช้างรูปโครูปสิงห์รูปม้า ยังไม่เชื่อว่าเป็นเครื่องหมายคิดขึ้น สำหรับทาง พระพุทธศาสนา โดยตรง แต่รูปพระพุทธอาสนรูปต้นโพธิ์ รูปพระธรรมจักร รูปพระสถูปนั้น เป็นทางพระพุทธศาสนาแน่

ได้หลักพระพุทธรูปต้นเดิม ๘ ปางนั้น สมใจอย่างยิ่ง ทำความรู้ให้สว่างสิ้นสงสัย ปางมารวิชัยเคยเห็นอธิบายถึงพระหัตถ์ที่ห้อยลง เขาเรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่า "ภูสปรศ" ได้แก่ "ภู—ผสฺส" ในภาษามคธ หมายความว่ายื่นพระหัตถ์ลงไปแตะดินอ้างเป็นพยาน เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปที่เก่า ๆ จึงมักยื่นพระหัตถ์ลงไปต่ำมากเกือบจดฐาน ส่วนพระหัตถ์ปางปฐมเทศนา ที่ว่าทำพระหัตถ์เป็นวงธรรมจักรนั้นเห็นจะคลาดเคลื่อน พระเจ้าเองไม่ได้ทรงเรียกธรรมที่ตรัสนั้นว่า

ธรรมจักร คำ "ปวตฺติเตน ภควตา ธมฺมจกฺเก" เป็นคำ
ผู้เล่าพุทธภาษิตตั้งขึ้นเรียก ทั้งซ้ำเห็นรูปพระอิศวรปางสอน
ศิษย์ ซึ่งเรียกว่า "ทักษิณามูรติ" ก็ทำมือขวาจีบมือซ้าย
แบหงายอย่างเดียวกันนั้นเอง เห็นจะหมายเป็นกิริยาอธิบาย
สั่งสอนเท่านั้น พระลีลาได้ความมาว่าเป็นปางลงจากดาวดึงส์
และได้ชื่อว่าเทวาวตารด้วยนั้นสำคัญมาก ปางทรมารพระยา
วานรนั้น พระยืนพระหัตถ์แสดง "วรท" เมืองเราไม่มี
มีแต่นั่งห้อยพระบาทแสดงวรท ที่เราว่าพระปางปาลิลัยก์ แต่
ก็ทำไม่มีลิงซึ่งไม่เข้าเรื่องอยู่ด้วย เห็นได้ว่าเดาผิด ต้อง
เป็นปางทรมานพระยาวานร รูปช้างสำหรับกับพระห้ามญาติ ซึ่ง
เป็นปางทรมานช้างนาฬาคีรีแต่หากพลัดสำรับ เห็นจะเป็นด้วย
เอาไปตั้งทิ้งปะปนกันไว้บนฐานปูน ตามปกติวัดที่ไม่มีใครเอื้อ
ครั้นมีคนเอื้อตั้งใจจัดให้เรียบร้อย แต่ผู้เอื้อนั้นขาดความรู้
พระและสัตว์ก็พลัดสำรับกันไป ปางประสูติในเมืองเราไม่เคย
เห็นทำที่ไหน นอกจากที่พระปฐมซึ่งเป็นของใหม่ถอดด้าม
พระพุทธรูปเกิดมาได้ ๑๙๐๐ ปี ก็นานพอใช้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๗

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรายฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ซึ่งโปรดประทานหนังสือ "มัทนะพาธา" มาให้ตรวจและได้ทรงกำชับให้ตรวจจงถี่ถ้วนนั้น ได้ตรวจเสร็จแล้วโดยถี่ถ้วน ได้เขียนย่อเนื้อเรื่องมาถวายนี้แล้ว ขอประทานโทษที่เป็นตัวหวัดดินเขมา เพราะไม่มีเสมียนดีดพิมพ์

ความเห็นสำหรับเรื่องนี้ จะเขียนถวายมากเห็นจะยืดยาว เปลืองเวลาที่ฝ่าพระบาทจะทรงเสียพระธุระอื่น ๆ ไป จะไปเฝ้าทูลด้วยปาก ในวันหน้าต่อนี้ไปอีกสักวันหรือสองวัน สักประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ย่อเรื่องมัทนะพาธา

ยังมีเทวบุตรองค์หนึ่งชื่อสุเทษณ์ รักนางฟ้าชื่อมัทนา แต่นางไม่รับรัก เป็นเหตุให้ใจเศร้าหมองไม่สบาย เทพสารถีของเธอชื่อจิตระระถรับอาสาแก้ไข พาเอาวิทยาธรชื่อมายาวินมาทำวิทยามนตร์โยคนิทรา (ฮิปโนติสม์) เรียกนางมัทนามาสู่สำนักพระสุเทษณ์ท้าวเธอดีพระทัย ตรัสโลมนางเชิญเป็นมเหสี แต่ดูนางไม่มีสติตอบเหลวไหล เหมือนคนละเมอพูด รับสั่งถามเหตุแก่มายาวิน ได้ความว่าเป็นเพราะผูกไว้ด้วยมนตร์ จึงตรัสสั่งให้คลายมนตร์ นางก็รู้ตัวเป็นคนปกติ จึงตรัสโลมเล้าเชิญนางเป็นมเหสีอีกครั้งหนึ่ง นางกล่าวตัดรอนไม่รับรัก ทำให้กริ้วกราดตรัสสาป ให้นางไปเกิดเป็นดอกกุหลาบอยู่ในแดนมนุษย์ ถึงวันเพ็ญให้เป็นรูปตามเดิมครั้งหนึ่ง จนกว่าจะมีใจรักผู้ชาย จึงมิให้กลับเป็นดอกกุหลาบอีก และเมื่อรู้สึกได้ความทุกข์ทูลวอนแก่พระองค์ จะทรงพระเมตตาโปรดให้พ้นทุกข์

ด้วยอำนาจคำสาปนั้น นางมัทนาลงมาเกิดเป็นต้นกุหลาบมีดอกเดียวอยู่ในกลางหิมวันต์ ส่งกลิ่นหอมไปถึงพระฤษีกาละทรรศิน ให้ศิษย์มาตามหาพบ จึงขุดเอาไปปลูกไว้ที่กุฎี ถึงวันเพ็ญ

ดอกกุหลาบก็กลับรูปเป็นนางมัทนา ปฏิบัติพระฤษี มิปรุงอาหารที่อร่อยถวายเป็นต้น พระฤษีรักบำรุงเลี้ยงดูว่าเป็นบุตร

ยังมีท้าวชัยเสน เป็นเจ้ากรุงหัสตินาปุระ เสด็จไปประพาสป่าล่าเนื้อหลงไปถึงกุฎีฤษี วันนั้นเผอิญเป็นวันเพ็ญพระกาละทรรศินกับนางมัทนาต้อนรับท้าวชัยเสน เกิดมีความรักแก่กันขึ้น ถึงเวลาค่ำท้าวชัยเสนลอบไปแอบอยู่หน้ากุฎี นางมัทนานอนไม่หลับ ออกมาดูเดือนบ่นพิไรรักท้าวชัยเสนอยู่ที่หน้ากุฎี ท้าวชัยเสนได้ทีก็ตอบคำพิไรด้วยความรักแล้วเข้าไปหา ทั้งสองต่างปรึกษาปลงใจเป็นสามีภริยาแก่กัน พากันไปวักน้ำหมั้นในธาร รุ่งขึ้นรูปนางก็มิได้คืนเป็นดอกกุหลาบ จึงพากันเข้าไปขอโทษพระฤษี ฝ่ายพระฤษีก็บัติทำพิธีเษกสมรสให้ทั้งสองครองกัน แล้วท้าวชัยเสนก็ลาพระฤษีพานางกลับเข้าเมือง แต่มิได้เข้าสู่วัง ประทับอยู่ ณ สวนขวัญ

จะกล่าวถึงนางอราลีค่อม เป็นข้าใช้พระนางจัณฑี ผู้เป็นมเหสีท้าวชัยเสนออกมาเก็บดอกไม้ ได้ทราบรหัสจึงนำความไปทูล พระนางจัณฑีก็เสด็จออกมายังสวนด้วยโทสะ พบสององค์อยู่ด้วยกัน กล่าวคำปรามาทด้วยความหึงหวง แล้วกลับข้าวังคิดกับนางอราลี ส่งข่าวสารไปถึงพระราชบิดา ซึ่งเป็น

พระราชาผู้ครองมคธราษฎร์ ให้พาพลมาตีเมืองหัสดินาประเพื่อแก้แค้น ท้าวชัยเสนต้องยกพลออกไปตั้งรับ ได้รบกันพักหนึ่งก็มีข่าวออกไป ว่านางมัทนาประชวร ท้าวชัยเสนจึงมอบพลให้เสนาผู้ใหญ่รักษาชัยคาทัพอยู่ ส่วนพระองค์กับศุภางค์ผู้เป็นทหารสนิทคู่พระทัย เสด็จกลับเข้ามาเพื่อจะเยี่ยมนางมัทนาณ สวนขวัญ

ครั้นมาถึงก็พบวิทูรพราหมณ์ กำลังกองกูณฑ์บริกรรมทำพิธีอยู่กับนางเกศินีผู้เป็นข้าพระนางจัณฑี มีพระบัญชาตรัสไต่สวน พราหมณ์และทาสีให้การใส่ไคล้ ว่านางปริยัมวะทาผู้เป็นนางกำนัลของท้าวชัยเสน ซึ่งอยู่ด้วยนางมัทนา ให้หามาทำอาถรรพณ์ ตรัสสั่งให้ค้นก็ได้รูปสามรูป รูปหนึ่งขึ้นเป็นรูปชายมีหนามยักอยู่ที่อก อีกสองรูปเป็นหญิงกับชายกอดกัน รับสั่งให้ซักถาม ทาสีให้การว่า รูปชายที่มีหนามยักอกคือรูปท้าวชัยเสนจะทำให้สิ้นพระชนม์เสีย รูปหญิงชายกอดกันนั้น รูปหญิงคือนางมัทนา รูปชายคือศุภางค์ จะทำให้ได้อยู่ร่วมรักกันโดยผาสุก ท้าวชัยเสนตรัสใช้มหาดเล็กไปให้หานางมัทนา กับนางปริยัมวะทามา ก็ได้ตัวมาแต่นางปริยัมวะทาว่านางมัทนาเวียนพระเศียรมามิได้ รับสั่งถามนางปริยัมวะทาก็ปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็น แต่นางทาสียืนยันเอาว่านางปริยัมวะทาใช้ไป ท้า-

ทีนี้จะกราบทูลความเห็นในเรื่องชื่อป้อมชื่อประตู

ป้อมรอบกำแพงเมืองชื่อไม่คล้องกัน ผิดตั้งชื่อเดินทางอย่างหนึ่ง เอาชื่อสิ่งสำคัญมาเรียกโดยตรง มีป้อมพระสุเมรุ ป้อมพระอาทิตย์ ป้อมพระจันทร เป็นต้น ชื่อป้อมพระอาทิตย์ พระจันทรนี้เป็นของเมือง ไม่ใช่ของวังหน้า ชื่อป้อมวังหน้าก็เห็นจะคิดคราวเดียวกัน หรือคนคิดคนเดียวกันก็ว่าได้ เป็นชื่อลุ่นไม่เอาคล้องเป็นอันกัน คือป้อมเพชร ป้อมวิเชียร ป้อมไพฑูรย์ ป้อมเขื่อนเพชร ป้อมเขื่อนขันธ์ ป้อมนิล ป้อมมุกดา นี้ผู้คิดเอาหลักมาจากกำแพงแก้ว ๗ ชั้น ตามแบบข้างอินเดียพรรณนาในเรื่องต่าง ๆ หาได้มีสร้อยไม่ สร้อยนั้นเกิดด้วยความเข้าใจผิด เดิมทีเกิดจากมีผู้ใหญ่สอนลูกหลานให้รู้ราชการ ให้ท่องชื่อป้อม ว่า ป้อมเพชรบูรพา หมายความว่าป้อมที่ชื่อเพชรอยู่ทิศบูรพา ป้อมวิเชียรอยู่ทิศอาคเนย์ ดังนี้เป็นแน่นอน แล้วคนที่เล่าต่อมาไม่เข้าใจความ สำคัญว่าทิศเป็นสร้อยชื่อ ที่ยังสนุกจึงเลยช่วยต่อให้ เช่นป้อมนิลวัคถา จะทรงเห็นได้ว่าเขลาที่สุด ผู้ให้สร้อยไม่รู้เลยว่าแปลว่า ผ้าดำ คำนั้นติดสมองมาจากอ่านกลอนวงศ์ ๆ จักร ๆ ก็ปล่อยไปป้อมมุกดาพิศาล ก็ว่าจะเป็นป้อมมุกดาอิสาณ เป็นบอกทิศทั้งเหมือนกัน

ชื่อประตูเดิมก็เห็นจะร่วง ๆ ไม่คล้องจองกัน เหมือนกันชื่อตามที่พิมพ์นี้เป็นชื่อตั้งในรัชกาลที่ ๔ เท่านั้นเอง เหตุใดจึงว่าดังนั้น เหตุว่าประตูที่สร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ชื่อเข้าสัมผัสกับประตูเก่า คงได้ต่อเติมหรือเปลี่ยนแปลงชื่อเก่าให้เข้ากลอนกัน เช่นประตูพรหมทวารเดิมก็เห็นจะพรหมเฉย ๆ เท่านั้นเป็นต้น

ชื่อป้อมและประตูพระบรมราชวังดูก็ตามเป็นเบ้ออยู่ น่ากลัวเป็นปรุงใหม่เหมือนกัน ชั้นเก่าน่าจะมีแต่ชื่อที่เรียกกันเอาเอง เช่นประตูพรหม ประตูยามค่ำ ประตูสองชั้นเป็นต้น น่าจะสังเกตร่างหมายรับสั่งต่าง ๆ ชื่อใดปรากฏครั้งไหนบ้าง เป็นทางวินิจฉัยต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๔๖๑

วันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

ขอถวายรายงานเริ่มต้นการตรวจค้นเรื่องตำนานพระพุทธรูปแรกจะเกิดขึ้นในอินเดีย ได้พบในหนังสือฝรั่งเศสแต่ง ๒ เรื่อง เป็นลำเนาความดังนี้

๑) ในครั้งพุทธกาล และก่อนพุทธกาลขึ้นไป ไม่มีประเพณีการสร้างรูปเคารพเลยทีเดียว แม้เทวรูปก็ไม่มี

๒) บุคคลอันเป็นที่นับถือของพวกอริย เมื่อตายลงเผาศพแล้ว เอาอัฐิใส่ผอบทำเรือนบรรจุไว้ ในเรือนนั้นมีที่นั่งนอน เชิงตะกอนไฟที่บูชา และเครื่องมือเหมือนอย่างของคนเป็นจัดไว้ให้ทุกอย่าง แล้วจึงปิดเรือนนั้นเสีย

๓) รูปเรือนที่บรรจุอัฐินั้น เดิมทำด้วยไม้ รูปเป็นกระโจมกลมเหมือนอย่างเต็นท์ที่พวกอริยอยู่กัน ในเวลาแรกลงมาสู่มัชฌิมประเทศ เรื่องเรือนบรรจุอัฐิธาตุที่กล่าวนี้เขาอ้างหลักฐานว่าได้พบที่ทำไว้ในถ้ำจึงเหลืออยู่

๔) เขาสันนิษฐานว่ารูปพระสถูปนั้นมาแต่เรือนที่บรรจุอัฐิธาตุตามประเพณีของชาวอริยนั่นเอง มาคิดทำด้วยก่ออิฐ

หรือศิลาให้เป็นของถาวร จึงเกิดเป็นสถูป ที่บัลลังก์นั้น คือ ปล่องไฟตรงเตาโหมกูณฑ์ตามพิธีในเวทย์ของชาวอริย

รูปเคารพอันเป็นเครื่องหมายในพระพุทธศาสนา แรกเกิดขึ้นนั้น เกิดแต่สังเวชสถานทั้งสี่ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตไว้ คือที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่เทศนาธรรมจักร และที่ปรินิพพาน เขาสันนิษฐานจากดวงตราที่ตีก้อนดินและตีเงิน ของโบราณอันพบในประเทศอินเดีย ว่าชะรอยเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พวกพุทธบริษัทที่ไปนมัสการยังสังเวชวัตถุทั้ง ๔ แห่งนี้จะอยากได้เครื่องหมายมาไว้เป็นที่ระลึก พวกช่างเมืองหรือผู้รักษาสังเวชสถาน จึงคิดทำดวงตราเป็นเครื่องหมายสำหรับที่นั้น ๆ ขึ้น ที่เมืองกบิลพัสดุ์ทำตราดอกบัว (หมายว่าเป็นสิ่งบริสุทธิ์เกิดขึ้น) ตราช้าง (หมายสุบินของพระพุทธมารดาในเมื่อพระมหาสัตว์ลงสู่พระครรภ์) ตราโค (หมายราศีพฤษภ ซึ่งพระมหาสัตว์ประสูติ) ตราราชสีห์ (หมายว่าเป็นสากยสิงห) ตราม้า (หมายว่าม้ากัณฐัศ แต่ ๔ สัตว์นี้ดูไปพ้องกับสัตว์เขาไกรลาส ประหลาดอยู่) ที่เมืองพุทธคยา ทำตราพุทธอาสน์ และตราต้นโพธิ์ ที่เมืองพาราณสี ทำตรา

พระธรรมจักร ที่เมืองกุสินารายน์ ทำตรารูปพระสถูป จึงเกิดรูปเครื่องหมายในพุทธศาสนาขึ้นเป็นทีแรกด้วยประการฉะนี้

๕) เมื่อครั้งพระเจ้าอโศก ก็ยังไม่มีรูปคนเป็นเครื่องประดับ สิ่งที่พระเจ้าอโศกสร้าง เช่นหลักศิลาจารึกก็ดี ไพรที-ศิลาก็ดี ใช้แต่รูปเครื่องหมายสังเวชวัตถุที่กล่าวมานั้นเป็นลายประดับ ต่อล่วงสมัยพระเจ้าอโศกมาถึง ๑๐๐ ปี จึงเกิดลวดลายเครื่องประดับเป็นรูปคน เช่นที่สัญจิเจดีย์ และพาหุสเจดีย์สลักเป็นเรื่องชาดก เรื่องปฐมสมโพธิตลอดจนเรื่องตำนานพระ-ศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพานมาก แต่กระนั้นไม่ทำรูปพระ-มหาสัตว์หรือพระพุทธรูปในลายจำหลัก ใช้เครื่องหมายสังเวชสถานแทนทุกแห่ง

ตรวจค้นได้ความเพียงนี้ กำลังจะอ่านถึงเรื่องตอนเกิดพระพุทธรูปขึ้นในคันธารราษฎร์ เกรงจะลืมความที่ได้อ่านแล้ว จึงจดมาทูลให้ทรงวินิจฉัยเสียชั้น ๑ และจะได้รักษาสำเนา จ.ม. นี้ไว้เป็นบันทึกความรู้ด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ขอถวายรายงานการไต่สวนเรื่องกำเนิดพระพุทธรูปต่อมา

อนุสนธิความว่าพระพุทธรูปนั้นเป็นของชาวโยนกที่มาได้ครอบครองคันธารประเทศ อันอยู่ในแดนอินเดียข้างฝ่ายเหนือคิดทำขึ้นก่อน เพราะฉะนั้นจึงถ่ายแบบอย่างเทวรูปซึ่งพวกชาวโยนกนับถือกันในยุโรปมาสร้างพระพุทธรูปขึ้น เมื่อพวกโยนกมาเข้ารีตถือพระพุทธศาสนา

พระพุทธรูปเกิดมีขึ้นเมื่อปีใด ไม่มีหลักที่จะรู้ เห็นประมาณว่าเกิดในรัชกาลพระเจ้ามิลินท เพราะเหตุมีหลักทางตำนาน ว่าพระเจ้ามิลินทเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่เงินตราครั้งพระเจ้ามิลินทที่ขุดได้ในอินเดีย ยังไม่มีลายเป็นเครื่องหมายพระพุทธศาสนา เหมือนอย่างที่มีในรัชกาลหลัง ๆ จึงสันนิษฐานว่าพึ่งเริ่มจะมีพระพุทธรูปในรัชกาลพระเจ้ามิลินทเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๕๐๐ จน ๕๕๐

พวกถือพระพุทธศาสนาทางข้างใต้ เช่น พวกที่ทำสัญจิ-ฉายิ อยากทำพระพุทธรูปอยู่แล้ว แต่ไม่กล้าทำเพราะผิดแบ-

ธรรมเนียมโบราณ ครั้นเห็นพวกข้างเหนือทำขึ้นก็สนเกร็งจึงทำพระพุทธรูปบ้าง จึงเกิดทำพระพุทธรูปแพร่หลายออกไปโดยลำดับ ด้วยประการฉะนี้

คราวนี้ว่าถึงปางพระพุทธรูป เขาอธิบายว่าปางพระพุทธรูปเริ่มเกิดขึ้นตามสังเวชสถานทั้ง ๔ ที่ประสูติทำเป็นรูปพระมหาสัตว์ ที่ตรัสรู้ ทำพระพุทธรูปปางมารวิชัย ที่เทศนาธรรมจักร ทำพระพุทธรูปยกพระหัตถ์เป็นวงธรรมจักร ที่ปรินิพพาน ทำพระพุทธรูปไสยาสน์ ต่อมาเกิดปูชนียสถานขึ้นในมัชฌิมประเทศอีก ๔ แห่ง เหตุที่จะเกิดขึ้น เขาสันนิษฐานว่าจะเป็นด้วยพวกชาวเมืองนั้น ๆ ประสงค์จะให้มีมหาเจดียสถานสี่สังเวชสถานทั้ง ๔ จึงอ้างเหตุพุทธปาฏิหาริย์ ณ เมืองนั้น ๆ ขึ้นเป็นสำคัญ คือเมืองสาวัตถี อ้างยมกปาฏิหาริย์ทำพระพุทธรูปนั่งสมาธิบนดอกบัว เมืองสังกัสส์อ้างเทวาวตาร คือปางเมื่อพระพุทธองค์เสด็จกลับลงจากดาวดึงส์ ทำพระพุทธรูปเดินเมืองเวสาลี อ้างเมื่อพระพุทธองค์ทรงทรมานพระยาวานร (เรื่องเดียวกับพระป่าเลไล ทำพระพุทธรูปประทานพร) เมืองราชคฤห์อ้างปาฏิหาริย์ตอนทรงทรมานช้างนาฬาคีรี ทำพระพุทธรูปประทานอภัย ดังนี้จึงเกิดเป็นพระพุทธรูป ๘ ปาง พระ-

พุทธรูป ๘ ปางนี้มีลายจำหลักแท่นศิลากันเป็น ๘ ห้อง ขุดได้ที่เมืองพาราณสี เขาพิมพ์ไว้ได้เห็นเป็นสำคัญ

วันที่ ๑๔ สิงหาคม สอบได้ความมาเพียงนี้ ขอถวายรายงานให้ทรงวินิจฉัยเป็นครั้งที่ ๒.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๖ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ขอถวายรายงานเรื่องตำนานพระพุทธรูปเป็นฉบับที่ ๓ โดยได้อ่านหนังสือเพิ่มเติมเมื่อคืนวันที่ ๑๕ นี้อีก

ความที่ได้ทูลไปในฉบับที่ ๒ เรื่องพระปางทั้ง ๘ นั้น ผิดอยู่แห่ง ๑ คือพระสมาธินั้นหาได้เข้าในเรื่องปางทั้ง ๘ ไม่ เป็นของคิดทำขึ้นแต่เดิม ส่วนพระปางยมกปาฏิหาริย์นั้น อ่านอธิบายเมื่อคืนนี้ว่า เครื่องหมายมีดอกบัวที่รองพระเป็นสำคัญ

แต่ส่วนองค์พระนั้นมีทั้งนั่งทั้งยืน และพระหัตถ์ทำเป็นทรงแสดงธรรม อย่างเดียวกับปางเทศนาธรรมจักร สิ่งสำคัญอันเป็นเครื่องหมายของพระพุทธรูปปางยมกปาฏิหาริย์อีกอย่างหนึ่งนั้น คือที่มักทำเป็นพระพุทธรูปหลายพระองค์ โดยเรื่องยมก-ปาฏิหาริย์ ว่าพระพุทธองค์ทรงบันดาลให้เกิดพระพุทธรูปขึ้นอีกเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นรูปเขียนและรูปจำหลักที่ทำเรื่องยมก-ปาฏิหาริย์ จึงมักทำพระพุทธรูปอย่างน้อย ๓ องค์ อย่างมากถึง ๒๐ — ๓๐ อิริยาบถก็มักทำต่าง ๆ แต่คงมีบัวรองเป็นที่สังเกตข้อที่ทำพระหัตถ์เป็นปางเทศนานั้น อธิบายว่าเพราะตามเรื่องยมกปาฏิหาริย์ว่าเมื่อทรงทำปาฏิหาริย์แล้ว ประทานธรรมเทศนาให้ผู้ที่ไปดูได้บรรลุมรรคและผล ดังนี้

มีความข้อ ๑ ซึ่งผู้แต่งหนังสือไม่อธิบาย แต่รูปจำหลักที่สัญจิเคยมีอยู่ เป็นเรื่องตอนพระประสูติ ทำเป็นรูปฤๅษีที่พยากรณ์พุทธลักษณะมีรูปรอยพระพุทธบาทลอยอยู่บนศีรษะฤๅษีนั้น เขาอธิบายเพียงว่ารอยพระบาทนั้นแทนรูปพระมหาสัตว์ หม่อมฉันอยากจะอธิบายต่อไปว่า รอยพระบาทเป็นเครื่องหมายอย่าง ๑ ซึ่งใช้แทนรูปพระมหาสัตว์ปางประสูติแต่เดิมมา จึง

ได้แพร่หลาย เกิดเป็นรอยพระพุทธบาท และพระยืนที่เราเห็นอยู่ในประเทศนี้

ในหนังสือ เขาอธิบายเหตุที่คิดทำพระพุทธรูปขึ้นชั้นแรก อธิบายชอบกล คือว่าเมื่อแรกคิดสร้างพระพุทธรูปนั้น พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วถึง ๕๐๐ ปี ความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายในเรื่องรูปพรรณของพระพุทธเจ้า คงเชื่อถือกันแต่ว่ามีลักษณะเลิศล้ำกว่าสามัญมนุษย์ ช่างจึงต้องทำพระพุทธรูปให้ผิดกับสามัญมนุษย์ แลให้ผิด ใช้ความคิดอาศัยเรื่องพุทธประวัติ ซึ่งว่าพระพุทธองค์เป็นขัตติยราชสละราชสมบัติออกถือเพศเป็นภิกษุ เอาความข้อนี้เป็นหลัก จึงทำพระเศียรพระพุทธรูปเป็นอย่างกษัตริย์ ซึ่งมีปกติมุ่นพระเมาฬีไว้เบื้องบนพระเศียร เป็นแต่เอาเครื่องอาภรณ์ออกเสีย ส่วนที่พระองค์นั้นทำทรงผ้ากาสาวพัตรเหมือนอย่างภิกษุ ด้วยเห็นว่าลักษณะเช่นนั้นต้องตามความนิยมของพุทธศาสนิกชน เพราะผิดกับรูปภิกษุสามัญและผิดกับเทวรูปหรือรูปกษัตริย์สามัญ เห็นที่ไหนก็เป็นรู้ว่าพระพุทธรูป ใครจะเข้าใจไปว่ารูปผู้อื่นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปจึงมีพระเกตุมาลา

อ่านในหนังสือของฟูเชต์แต่ง ว่าด้วยพระพุทธรูป ได้ความดังทูลมานี้ ยังจะอ่านอธิบายรูปภาพที่สัญจิเจดีย์ต่อไป

พบความแปลกอีกข้อ ๑ คือในสมุดที่อ่าน เขาเอารูปลายจำหลักที่บุโรบุโดในเกาะชวามาลงเป็นตัวอย่างด้วย มีรูปภาพเรื่องพระสุธนกับนางมโนห์ราจำหลักไว้หลายช่อง เพราะฉะนั้นเป็นอันได้ความรู้ว่า ชาดกเรื่องพระสุธนนี้ ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมาเก่าแก่ช้านานแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๔๖๕

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์สองฉบับ ลงวันเดียวกัน ตรัสแจ้งรายงานการไต่สวนกำเนิดพระพุทธรูปให้ทราบ ดีใจขอบพระคุณเป็นล้นเกล้า หูผึ่งทีเดียว

ความปรากฏเรื่องทำเรือนไม้บรรจุอัฐินั้นดีนัก เป็นข้อเปลื้องความสงสัยของเกล้ากระหม่อมให้หลุดได้ ข้อสงสัยนั้นด้วยสังเกตเห็นหลักการทำเจดีย์มีอยู่สองชนิด เป็นกองดินชนิดหนึ่ง เป็นเรือนชนิดหนึ่ง ชนิดที่เป็นกองดินนั้นคิดเห็นได้ว่ามาจากขุดหลุมฝังอัฐิ กลับเอาดินกลบต้องสูงเป็นจอมอยู่เองตามปกติอย่างนั้นนานวันฝนก็ล้างรายไป เมื่อเป็นอัฐิคนใหญ่คนโต กลัวที่ฝังหายจึงเอาดินอื่นมากองเสริมขึ้น จึงเลยเป็นสถูปใหญ่โตไปตามลำดับ แต่ชนิดที่เป็นเรือนยังคิดไม่เห็นทางมาจนกระทั่งได้เห็นในรายงานซึ่งประทานมานั้นจึงคิดออก ก็เหมือนประเพณีของเราแต่ก่อน คนตายไม่ดีถึงเป็นผู้ดีก็เอาไปฝัง ญาติผู้ตายนึกรู้สึกสงสารว่าอยู่กรำแดดกรำฝน ไปปลูกหลังคาคร่อมหลุมไว้ เรารู้สึกได้ฉันใด เขาก็รู้สึกได้ฉันนั้นแล้วยังเห็นอะไรที่เคยใช้ก็คิดถึงขนเอาไปให้ไว้ที่เรือนนั้น เลยเป็นประเพณีต่อมา และเมื่อเกิดแข่งบุญวาสนากัน เรือนนั้นก็ทำใหญ่โตงามประณีตขึ้นทุกที จึงเกิดเป็นเจดีย์อีกชนิดหนึ่ง แต่แท้ที่จริงก็อันเดียวกัน ต่างแต่ฝ่ายหนึ่งแต่งกองดินที่ฝัง อีกฝ่ายหนึ่งแต่งเรือนคร่อมหลุม เรือนนั้นคงไม่จำเป็นต้องกลบเสมอไป คนรุ่นหลังที่เขาทำเจดีย์สถานด้วยศิลาเป็นเรือน เขา

คงได้เห็นตัวอย่างที่ทำด้วยไม้มาก่อนมาก เขาทำกลมก็มี เหลี่ยมก็มี เช่นปราสาทบรรยงก์ในพระนครหลวงนั้นกลมชัดทีเดียว ปรางค์อื่น ๆ ก็ค่อนข้างกลม แต่ที่ต่าง ๆ ทางชวานั้นเหลี่ยมจัด เห็นจะมีทั้งกลมทั้งเหลี่ยมมานานแล้ว ความเห็นที่ว่าสถูปจะเอาอย่างเรือนที่ทำกลมนั้น เกล้ากระหม่อมไม่เห็นพ้อง เห็นว่าเป็นไปตามธรรมดากองดินต้นเดิมของเขาเอง

ดวงตรารูปดอกบัว รูปช้างรูปโครูปสิงห์รูปม้า ยังไม่เชื่อว่าเป็นเครื่องหมายคิดขึ้นสำหรับทางพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่รูปพระพุทธอาสนรูปต้นโพธิ์ รูปพระธรรมจักร รูปพระสถูปะนั้น เป็นทางพระพุทธศาสนาแน่

ได้หลักพระพุทธรูปต้นเดิม ๘ ปางนั้น สมใจอย่างยิ่ง ทำความรู้ให้สว่างสิ้นสงสัย ปางมารวิชัยเคยเห็นอธิบายถึงพระหัตถ์ที่ห้อยลง เขาเรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่า "ภูสปรศ" ได้แก่ "ภู—ผสฺส" ในภาษามคธ หมายความว่ายื่นพระหัตถ์ลงไปแตะดินอ้างเป็นพยาน เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปที่เก่า ๆ จึงมักยื่นพระหัตถ์ลงไปต่ำมากเกือบจดฐาน ส่วนพระหัตถ์ปางปฐมเทศนา ที่ว่าทำพระหัตถ์เป็นวงธรรมจักรนั้นเห็นจะคลาดเคลื่อน พระเจ้าเองไม่ได้ทรงเรียกธรรมที่ตรัสนั้นว่า

ธรรมจักร คำ "ปวตฺติ เตน ภควตา ธมฺมจกฺเก" เป็นคำ
ผู้เล่าพุทธภาษิตตั้งขึ้นเรียก ทั้งซ้ำเห็นรูปพระอิศวรปางสอน
ศิษย์ ซึ่งเรียกว่า "ทักษิณามูรติ" ก็ทำมือขวาจีบมือซ้าย
แบหงายอย่างเดียวกันนั้นเอง เห็นจะหมายเป็นกิริยาอธิบาย
สั่งสอนเท่านั้น พระลีลาได้ความมาว่าเป็นปางลงจากดาวดึงส์
และได้ชื่อว่าเทวาวตารด้วยนั้นสำคัญมาก ปางทรมารพระยา
วานรนั้น พระยื่นพระหัตถ์แสดง "วรท" เมืองเราไม่มี
มีแต่นั่งห้อยพระบาทแสดงวรท ที่เราว่าพระปางปาลิลยก์ แต่
ก็ทำไม่มีลิงซึ่งไม่เข้าเรื่องอยู่ด้วย เห็นได้ว่าเกาผิด ต้อง
เป็นปางทรมานพระยาวานร รูปช้างสำหรับกับพระห้ามญาติ ซึ่ง
เป็นปางทรมานช้างนาฬาคีรีแต่หากพลัดสำรับ เห็นจะเป็นด้วย
เอาไปตั้งทิ้งปะปนกันไว้บนฐานปูน ตามปกติวัดที่ไม่มีใครเอื้อ
ครั้นมีคนเอื้อตั้งใจจัดให้เรียบร้อย แต่ผู้เอื้อนั้นขาดความรู้
พระและสัตว์ก็พลัดสำรับกันไป ปางประสูติในเมืองเราไม่เคย
เห็นทำที่ไหน นอกจากที่พระปฐมซึ่งเป็นของใหม่ถอดด้าม
พระพุทธรูปเกิดมาได้ ๑๙๐๐ ปี ก็นานพอใช้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๗

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ซึ่งโปรดประทานหนังสือ "มัทนะพาธา" มาให้ตรวจและได้ทรงกำชับให้ตรวจจงถ้วนนั้น ได้ตรวจเสร็จแล้วโดยถี่ถ้วน ได้เขียนย่อเนื้อเรื่องมาถวายนี่แล้ว ขอประทานโทษที่เป็นตัวหวัดดินเขมา เพราะไม่มีเสมียนดีดพิมพ์

ความเห็นสำหรับเรื่องนี้ จะเขียนถวายมากเห็นจะยืดยาว เปลืองเวลาที่ฝ่าพระบาทจะทรงเสียพระธุระอื่น ๆ ไป จะไปเฝ้าทูลด้วยปาก ในวันหน้าต่อนี้ไปอีกสักวันหรือสองวัน สักประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ย่อเรื่องมัทนะพาธา

ยังมีเทวบุตรองค์หนึ่งชื่อสุเทษณ์ รักนางฟ้าชื่อมัทนา แต่นางไม่รับรัก เป็นเหตุให้ใจเศร้าหมองไม่สบาย เทพสารถีของเธอชื่อจิตระรถรับอาสาแก้ไข พาเอาวิทยาธรชื่อมายาวินมาทำวิทยามนตร์โยคนิทรา (ฮิบโนติสม์) เรียกนางมัทนามาสู่สำนักพระสุเทษณ์ท้าวเธอดีพระทัย ตรัสโลมนางเชิญเป็นมเหสี แต่ดูนางไม่มีสติตอบเหลวไหล เหมือนคนละเมอพูด รับสั่งถามเหตุแก่มายาวิน ได้ความว่าเป็นเพราะผูกไว้ด้วยมนตร์ จึงตรัสสั่งให้คลายมนตร์ นางก็รู้ตัวเป็นคนปกติ จึงตรัสโลมเล้าเชิญนางเป็นมเหสีอีกครั้งหนึ่ง นางกล่าวตัดรอนไม่รับรัก ทำให้กริ้วกราดตรัสสาป ให้นางไปเกิดเป็นดอกกุหลาบอยู่ในแดนมนุษย์ ถึงวันเพ็ญให้เป็นรูปตามเดิมครั้งหนึ่ง จนกว่าจะมีใจรักผู้ชาย จึงมิให้กลับเป็นดอกกุหลาบอีก และเมื่อรู้สึกได้ความทุกข์ทูลวอนแก่พระองค์ จะทรงพระเมตตาโปรดให้พ้นทุกข์

ด้วยอำนาจคำสาปนั้น นางมัทนาลงมาเกิดเป็นต้นกุหลาบมีดอกเดียวอยู่ในกลางหิมวันต์ ส่งกลิ่นหอมไปถึงพระฤษีกาละทรรศิน ให้ศิษย์มาตามหาพบ จึงขุดเอาไปปลูกไว้ที่กุฎี ถึงวันเพ็ญ

ดอกกุหลาบก็กลับรูปเป็นนางมัทนา ปฏิบัติพระฤษี มิปรุงอาหารที่อร่อยถวายเป็นต้น พระฤษีรักบำรุงเลี้ยงดูว่าเป็นบุตร

ยังมีท้าวชัยเสน เป็นเจ้ากรุงหัสตินาปุระ เสด็จไปประพาสป่าล่าเนื้อหลงไปถึงกุฎีฤษี วันนั้นเผอิญเป็นวันเพ็ญพระกาละทรรศินกับนางมัทนาต้อนรับท้าวชัยเสน เกิดมีความรักแก่กันขึ้น ถึงเวลาค่ำท้าวชัยเสนลอบไปแอบอยู่หน้ากุฎี นางมัทนานอนไม่หลับ ออกมาดูเดือนบ่นพิไรรักท้าวชัยเสนอยู่ที่หน้ากุฎี ท้าวชัยเสนได้ทีก็ตอบคำพิไรด้วยความรักแล้วเข้าไปหา ทั้งสองต่างปริดาปลงใจเป็นสามีภริยาแก่กัน พากันไปวักน้ำหมั่นในธาร รุ่งขึ้นรูปนางก็มิได้คืนเป็นดอกกุหลาบ จึงพากันเข้าไปขอโทษพระฤษี ฝ่ายพระฤษีก็บัติทำพิธีเษกสมรสให้ทั้งสองครองกัน แล้วท้าวชัยเสนก็ลาพระฤษีพานางกลับเข้าเมือง แต่มิได้เข้าสู่วัง ประทับอยู่ ณ สวนขวัญ

จะกล่าวถึงนางอราลีค่อม เป็นข้าใช้พระนางจัณฑี ผู้เป็นมเหสีท้าวชัยเสนออกมาเก็บดอกไม้ ได้ทราบรหัสจึงนำความไปทูล พระนางจัณฑีก็เสด็จออกมายังสวนด้วยโทสะ พบสององค์อยู่ด้วยกัน กล่าวคำปรามาทด้วยความหึงหวง แล้วกลับเข้าวังคิดกับนางอราลี ส่งข่าวสารไปถึงพระราชบิดา ซึ่งเป็น

พระราชาผู้ครองมคธราษฎร์ ให้พาพลมาตีเมืองหัสตินาปุระเพื่อแก้แค้น ท้าวชัยเสนต้องยกพลออกไปตั้งรับ ได้รบกันพักหนึ่งก็มีข่าวออกไป ว่านางมัทนาประชวร ท้าวชัยเสนจึงมอบพลให้เสนาผู้ใหญ่รักษาขัดตาทัพอยู่ ส่วนพระองค์กับศุภางค์ผู้เป็นทหารสนิทคู่พระทัย เสด็จกลับเข้ามาเพื่อจะเยี่ยมนางมัทนาณ สวนขวัญ

ครั้นมาถึงก็พบวิทูรพราหมณ์ กำลังกองกูณฑ์บริกรรมทำพิธีอยู่กับนางเกศินีผู้เป็นข้าพระนางจัณฑี มีพระบัญชาตรัสให้สวน พราหมณ์และทาสีให้การใส่ไคล้ ว่านางปริยัมวะทาผู้เป็นนางกำนัลของท้าวชัยเสน ซึ่งอยู่ด้วยนางมัทนา ให้หามาทำอาถรรพณ์ ตรัสสั่งให้ค้นก็ได้รูปสามรูป รูปหนึ่งเป็นรูปชายมีหนามยักอยู่ที่อก อีกสองรูปเป็นหญิงกับชายกอดกัน รับสั่งให้ซักถาม ทาสีให้การว่า รูปชายที่มีหนามยักอกคือรูปท้าวชัยเสนจะทำให้สิ้นพระชนม์เสีย รูปหญิงชายกอดกันนั้น รูปหญิงคือนางมัทนา รูปชายคือศุภางค์ จะทำให้ได้อยู่ร่วมรักกันโดยผาสุก ท้าวชัยเสนตรัสใช้มหาดเล็กไปให้หานางมัทนา กับนางปริยัมวะทามา ก็ได้ตัวมาแต่นางปริยัมวะทาว่านางมัทนาเวียนพระเศียรมามิได้ รับสั่งถามนางปริยัมวะทาก็ปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็น แต่นางทาสียืนยันเอาว่านางปริยัมวะทาใช้ไป ท้า-

ชัยเสนตั้งกระทู้ถามศุภางค์แต่ ศุภางค์ก็ปฏิเสธและอ้างว่า ถ้ามีความรักใคร่กับนางมัทนาแล้ว จะมิฉวยโอกาสที่รับสั่งให้อยู่พิทักษ์รักษานางนั้นอยู่กับนางเสียแล้วหรือ นี่ก็หาได้ยอมอยู่ตามรับสั่งไม่ อุตส่าห์ตามเสด็จไปด้วยความกตัญญู จึงรับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นจงไปตัดศีรษะนางมัทนามาถวายเป็นการพิสูจน์ ศุภางค์ก็จนใจไม่ทำได้ จึงมีรับสั่งให้นันทิวรรธนะ อมาตย์ผู้ใหญ่เอาตัวศุภางค์กับนางมัทนาไปฆ่าเสีย ให้ขับนางปริยัมวะทาไปเสียจากเมือง ให้จำนางทาสีสามปี ให้ตระเวนวิทูรพราหมณ์แล้วนิรเทศไปให้พ้นอาณาจักร

ครั้นท้าวชัยเสนพิพากษาโทษแล้ว ก็เสด็จกลับออกทำสงครามต่อไปจนได้ชัยชนะ จับพระเจ้ามคธราษฎร์ได้ พอดีวิทูรพราหมณ์ไปเฝ้า ณ ค่ายหลวง ทูลสารภาพว่า ตามที่ทูลว่านางปริยัมวะทาหามาทำอาถรรพณ์ โดยรับสั่งนางมัทนานั้นไม่จริง ที่จริงนางจัณฑีอุบายใช้ให้ทำให้ซัด เพื่อจะกำจัดนางมัทนาเสีย การก็สมหมายเกินไปจนถึงผู้ไม่มีผิดต้องตาย รู้สึกว่าเป็นอกุศลกรรมอันใหญ่ เพื่อจะลดหย่อนผ่อนบาปลงเสียบ้าง จึงมาทูลสารภาพโทษแล้วแต่โปรด ท้าวชัยเสนทรงทราบว่าเสียรู้ก็เสียพระทัย ชักพระแสงออกจะแทงพระองค์ แต่นันทิวรรธนะเข้ายึดไว้และทูลเล้าโลม แล้วขอประทานโทษ

สารภาพผิดว่า หาได้ฆ่านางปริยัมวะทาตามรับสั่งไม่ พาออกไปถึงประตูเมือง มีพราหมณ์มาถามเหตุแล้วขอนาง ตนเห็นว่าพระองค์ไม่โปรดนางแล้ว จะฆ่าเสียหรือให้พราหมณ์พาเข้าสู่ป่าศูนย์หายไป ก็ได้ผลอย่างเดียวกัน จึงให้นางแก่พราหมณ์ไป รับสั่งถามว่าพราหมณ์นั้นชื่อไร อมาตย์ทูลว่าชื่อโสมทัตก็เบาพระทัย เพราะว่าโสมทัตนั้นเป็นหัวหน้าศิษย์ของพระกาละทรรศิน ตรัสถามถึงศุภางค์ อมาตย์ก็ทูลว่าไม่ได้ฆ่า ได้อนุญาตหลบลี้ไป แต่เขาไม่ไปเขายอมตายด้วยกตัญญู แต่จะตายให้เป็นประโยชน์สนองพระคุณ เขาจึงลัดแลงมาแฝงกายอยู่ในค่ายหลวง ถึงเวลารบเขาออกหน้าพลเข้าต่อสู้ข้าศึก ถูกรุมพันแทงตาย ได้ทรงทราบก็พอพระทัย เพราะศุภางค์ตายโดยได้เกียรติยศอย่างชาติทหาร รับสั่งถามถึงนางปริยัมวะทา อมาตย์ทูลว่าไปกับนางมัทนา

ท้าวชัยเสนรับสั่งให้ตั้งการปฐมกรรม ตัดเศียรพระเจ้ามคธราษฎร์ เอาเลือดล้างพระบาท แล้วส่งเศียรไปให้นางจัณฑีทูลกระบาลไปสู่แคว้นมคธราษฎร์ อราลคือมนั้นให้เฆี่ยนสามยกสักหน้าตัดหูตัดจมูก นิรเทศออกไปนอกเขตแดน ศพศุภางค์นั้นให้จัดการทำฌาปนกิจกอบด้วยเกียรติยศใหญ่ แล้วพระองค์เสด็จด้วยแสนยาไปในราวป่าตามหานางมัทนา

ฝ่ายนางมัทนามีความทุกข์ร้อน ตั้งพิธีกองกูณฑ์บูชาสุเทษณ์เทพ ขอพรให้โปรดช่วยจงพ้นทุกข์ พระสุเทษณ์ก็มาปรากฏเฉพาะหน้า มีพระวาจาตรัสประทานพรให้พ้นทุกข์ จะทรงพาขึ้นไปเลี้ยงเป็นมเหสีให้อยู่เป็นสุขบนฟากฟ้า แต่นางก็คือไม่ยอมเป็นมเหสีอยู่อย่างก่อน จึงตรัสสาปให้เป็นดอกกุหลาบไปอย่างเก่าอยู่เป็นนิรันดร ไม่มีเวลากลับเป็นคน ท้าวชัยเสนตามมาถึงที่นางเป็นดอกกุหลาบไปเสียแล้ว จึงขุดต้นกุหลาบพากลับเข้าสู่พระนคร บำรุงรักษาไว้เป็นอันดี ได้สืบพืชพันธุ์มาจนทุกวันนี้

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

หม่อมฉันได้ส่งร่างประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสร ซึ่งจะทูลเกล้า ฯ ถวายสำหรับหนังสือบทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ มาถวายทอดพระเนตรพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ กับสำเนาประกาศนียบัตร ซึ่งได้ทูลเกล้า ฯ ถวาย ครั้งทรงแต่งเรื่องพระนลคำหลวง ถวายมาทอดพระเนตรด้วยอีกฉบับหนึ่ง

จะทรงเห็นว่าได้ตัดความยกย่องพิเศษซึ่งมีอยู่ข้างตอนท้ายประกาศนียบัตร ครั้งหนังสือพระนลคำหลวงออกเสีย เพราะเห็นว่าครั้งนั้นถวายเป็นพิเศษ และถวายเหรียญวชิรญาณด้วย ครั้งนี้ถวายเป็นประกาศนียบัตรอย่างสามัญ จึงทำอย่างเดียวกับเช่นได้ให้พระอนุมานราชธน

ถ้าทรงเห็นว่าควรจะแก้ไขเพิ่มเติมอย่างใด ขอได้โปรดทรงแก้ไขตามพระดำริประทานมาจะรีบให้เขาเขียน หมายว่าวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ซึ่งได้เชิญกรรมการประชุมนั้นจะได้ลงชื่อพร้อมกัน แล้วจะนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายในวันสวดมนต์พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเห็นว่าเหมาะแก่การและเวลา.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๗

กราบทูล กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

มาคิดค้นหาความคิดของหนังสือ มัทนะพาธา เห็นอีกอย่างหนึ่ง ที่มีข้อแสดงความทำดีทำชั่วเป็นคติอย่างแรงอยู่มากในนั้น ผิดกว่าหนังสือไทย ๆ ที่เคยแต่งกันมา จริงอยู่หนังสือที่ไทย ๆ แต่งกันมาก็ตั้งใจแสดงความดีความชั่วเป็นตัวอย่างอยู่เหมือนกัน เว้นแต่ไม่แรงเท่าพระราชนิพนธ์ที่ทรงขึ้นนั้น ดังจะยกตัวอย่างถวายแห่งหนึ่ง เช่นเมื่อท้าวชัยเสนทราบว่าพระองค์ถูกหลอกจนนางมัทนากับศุภางค์ต้องตายด้วยไม่มีความผิด จึงจะสังหารพระองค์เป็นการลงโทษพระองค์เองให้ถึงแก่ชีวิตตนตาย เพราะทำผิดที่ฆ่าผู้ไม่มีผิด ฉะนี้เป็นต้น แต่ถ้าจะพิจารณาดูให้ลึกก็จะเห็นว่า ที่แสดงความคิดอย่างเรี่ยวแรงเช่นนั้น ก็คือภาพแบบมาจากฝรั่ง ถ้าเคยอ่านนิทานฝรั่งแล้วก็ไม่ประหลาด เพราะฝรั่งเขาเล่นกันมาก ที่แต่งให้ประพฤติดีจนเกินกว่าที่คนจริง ๆ จะมีประพฤติเช่นที่แต่งนั้น

ขอได้ทรงพระดำริดู จะควรเป็นข้อยกย่องอีกได้หรือไม่ แล้วแต่จะโปรด.

นริศ

กรรมการวรรณคดีสโมสร

ประชุมพร้อมกัน ณ หอพระสมุดวชิรญาณในคราวประชุมที่ ๓ เมื่อ ณ วันเสาร์ ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า

หนังสือบทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ และพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ นี้ เป็นหนังสือทรงพระราชดำริเรื่องดีและแต่งแปลกดีในกวีนิพนธ์ ต้องตามพระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสร สมควรจะยกย่องว่าเป็นหนังสือดี และควรทูลเกล้า ฯ ถวายประกาศนียบัตรได้ จึงตกลงพร้อมกันให้ทำประกาศนียบัตรทูลเกล้า ฯ ถวายตามพระราชบัญญัติ ฯ ได้ลงนามกรรมการและประทับพระราชลัญจกรพระคเณศร สำหรับวรรณคดีสโมสรเป็นสำคัญ

คุณอันยกขึ้นกล่าวในร่างนี้ ไม่เห็นชอบด้วย เพราะเรื่องก็ไม่ดีจริง เป็นเรื่องว่าเปรียบประมาทคน แปลกดีในกวีนิพนธ์ ก็ไม่เห็นแปลกอะไร ฉันท์เขาก็แต่งกันมามากแล้ว ไพเราะกว่านี้ก็มี เห็นว่ากรรมการพูดอะไรลงไปจะต้องเป็นความจริง จึงจะเป็นกรรมการที่ไม่โลเล เห็นว่าความจริงที่จะยกขึ้นกล่าวได้ตามที่นึกได้แล้วมีสองอย่าง คือ ๑ เอาคำฉันท์เข้าสู่บทละคร เป็นทางที่ปรุงแปลกยังไม่เคยมี กับ ๒ ปรุงชื่อตัวละครสมกับภาษา ปรุงชื่อตำบลสมกับประเทศ ตามยุคแห่งการ..........ซึ่งตั้งพระทัยให้รูปเรื่องเป็นเช่นนั้นเรียบร้อยดี ผู้อื่นแก่ความรู้จะทำให้เหมาะดังนั้นไม่ได้ ตามที่นึกได้เท่านี้

กรรมการวรรณคดีสโมสร

ประชุมพร้อมกัน ณ หอพระสมุดวชิรญาณในคราวประชุมที่ ๑ เมื่อ ณ วันศุกร์ที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า หนังสือพระนลคำหลวง ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ และพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ นี้ เป็นหนังสือเรื่องดีและแต่งดีในกวีนิพนธ์ต้องตามพระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสร สมควรจะยกย่องว่าเป็นหนังสือดี และควรทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรได้ จึงตกลงพร้อมกันให้ทำประกาศนียบัตรทูลเกล้าฯ ถวาย และลงความเห็นของกรรมการเป็นพิเศษอีกโสด ๑ ว่าหนังสือพระนลคำหลวงนี้ผู้แต่งต้องประกอบด้วยความรู้กว้างขวาง ใช่วิสัยกวีสามัญจะแต่งได้ อีกประการหนึ่งเป็นหนังสือเรื่องใหญ่ ทำได้แต่ด้วยวิริยะอุตสาหอันแรงกล้า ควรเป็นเกียรติยศพิเศษแก่ผู้ซึ่งสามารถจะแต่งหนังสือเช่นนี้ได้

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๔๗๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

จดหมายบันทึกของพราหมณ์ศาสตร์เรื่องศรสามเล่ม ซึ่งประทานไปได้อ่านแล้ว ได้ความรู้เป็นพิเศษขึ้นที่ในคำเช่นว่า "พรหมาศ" หรือ "อัคนีวาต" นั้น เป็นชื่อมนตร์ หาใช่ชื่อศรไม่ แม้จะยิงศรเล่มใดขึ้นก็ดี เมื่อร่ายมนตร์พรหมาศแล้ว ศรนั้นจะเป็นศรพรหมาศ แผลงไปก็จะมีเดชเสมอด้วยพรหม แปลกกว่าที่เราเข้าใจว่าเป็นชื่อเฉพาะศรเล่มหนึ่ง จึงเลยเกณฑ์ให้พระพรหมประทาน

พราหมณ์ศาสตรีเดาสำคัญ เกล้ากระหม่อมยอมรับว่าถูกต้อง ศรพรหมาศ ซึ่งว่าได้แก่พรหมาสตร์ ตรงอยู่แล้ว เป็นแต่ขาดตัวการันต์เพราะไม่ออกเสียงเลยหายไป ศรอัคนีวาต ว่าได้แก่ อัคเนยาสตร์ นั้นก็ถูกอีกคลาดไปที่เสียง ย เป็น ว เห็นจะเป็นด้วยหลงปะปนกับศรพลายวาต ส่วนศรพลายวาต แกเดาว่าเห็นจะได้แก่ วายวยาสตร์ นั้นก็พึ่งได้ ภาษาสันสกฤต เสียง ว ตกมาถึงพวกบังกาลีมักเปลี่ยนเป็นเสียง พ ถ้าเป็น พายวยาสตร์ ก็เป็นใกล้ที่สุด ไม่มีอะไรจะใกล้เท่า จึงเกินตัว ล เห็นจะเป็นที่คล่องเข้าพลายในเรื่องขุนช้าง

ขุนแผนมากเกินไป กับขาดตัว ย เห็นจะเป็นด้วย ว ย พูดยาก ตัว ย จึงหายไป

ทำไมจึงว่าพระรามมีศรสามเล่ม ข้างอินเดียเขามีมากมายไม่ใช่แต่สาม แม้หนังสือรามเกียรติของเราก็มีออกชื่อมากกว่าสาม ตามที่นึกได้เดี๋ยวนี้นอกจากสามชื่อที่กล่าวมาแล้วนั้น ลางแห่งกล่าวถึงศรพานจันทร์ (ที่ถูกคือพาลจันทร์) ก็มี ลางแห่งเรียกว่าศรจันทวาทิตย์ (ที่ถูกต้องเป็นจันทราทิตย์) ก็มี เชื่อว่ายังมีนอกไปกว่านี้อีก ถ้าค้นก็คงพบอีก ที่หลงว่าสามเห็นจะเป็นเพราะหลงว่าพระเป็นเจ้าประทาน พระเป็นเจ้ามีสามองค์ก็ให้ไว้แต่สามเล่ม ว่าตามชื่อ พรหมาศ เป็นของพระพรหมนั้นควรแล้ว แต่อัคนิวาตเป็นชื่อพระเพลิงควรเป็นของพระเพลิง และพลายวาตคือวายวยาสตร์ (พายพัย + อัสตร์) เป็นชื่อพระพาย ควรเป็นของพระพาย ไม่ควรเป็นของพระอิศวรพระนารายณ์เลย จะต้องกล่าวทักไปถึงพิธีแช่งน้ำด้วยมนตร์ "สิทธิสรวงศรีแกล้ว" นั้น เป็นมนตร์สรรเสริญพระเป็นเจ้าทั้งสาม เพื่อขออำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการแช่งน้ำเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับศรเลย

ได้ถวายบันทึกของพรามหณ์ศาสตรีค้นมานี้แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

The Three Arrows of Rama

The 27th Chapter of the I book of the Ramāyaṇa narrates that after Rāma had killed the ogress Tatāka, on the morrow the sage Visvamitra gave Rāma the following divine weapons and instructed him in the way of using them. The weapons are :

I. The discs (จักร) of Daṇḍa, Dharma, Kāla, Vishṇu and Indra.
II. The nooses (ปาศ) of Dharma, Kāla, and Varuṇa
III. The thunderbolts (อศนิ) "wet" and "dry"
IV. Two spears
V. Two clubs
VI. A Sword
VII.

1.	Vajra	astra	17.	Soshaṇa	astra
2.	Śaiva	,,	18.	Santapana	,,
3.	Brahma śira	,,	19.	Vilapana	,,
4.	Sishika	,,	20.	Madana	,,
5.	Brahma	,,	21.	Paiśāca	,,
6.	Paināka	,,	22.	Tāmasa	,,
7.	Nārāyaṇa	,,	23.	Saumanaka	,,
8.	Agneya	,,	24.	Samvarta	,,
9.	Vayavya	,,	25.	Mausala	,,
10.	Hayaśira	,,	26.	Satya	,,
11.	Kraunca	,,	27.	Māyamaya	,,
12.	Vaidhyadhara	,,	28.	Tejaprabha	,,
13.	Two Gandharva	astras	29.	Siśira	,,
14.	Prasvāpana	astra	30.	Tvashtra	,,
15.	Praśamana	,,	31.	Bhaga	,,
16.	Vārshṇa	,,	32.	Kṛśāsva	astras.

The two Treatises on archery contained in the Agni Purāṇa and Sārangadhara Paddhati respectively do not say anything about these astras, not even in a historical way. The only recourse therefore is to gather what bits one can from the huge and unindexed volumes of mythology alone.

1) An Astra may be defined as a weapon imbued with the energy and characteristics of some deity or super human person after whom it is named.

2) Generally an astra is in the form of an arrow. But this is not a necessary condition. Anything, even a blade of grass, may be used as the medium and soon as the prescribed spells had been pronounced, even that blade of grass will be transformed into a deadly weapon. The Mahābhārata provides two such instances. One day the Kuru princes were playing in the open when their ball fell into a deep well. Drona who had come to the city of Hastinapura in search of pupils and chanced to be near the play-ground, offered to recover the ball. Pronouncing some formulae he threw a few blades of grass into the well. The first blade of grass stuck to the ball. The second blade stuck to the first and the third to the second and so on till at last they formed a line with which the ball was pulled up.

The Sauptika parva of the Mahābhārata furnishes the second example Aśvatthama the son of Drona, was a partisan of Duryodhana. He avenged the death of his chief by murdering the sons of the Pāndavas when they were asleep and then fled into the forest. Soon he was pursued and found out. Theerupon he transformed a blade of grass that lay nearly into the Bnahmāsta and charged it with the destruction of all male members of the Paṇḍava family, even such as were still in the womb.

A third instance is found in chapter 38 of the IV book of the Ramāyaṇa. Once when Rama was asleep, Kākāsura the son of Indra, pecked at Sitā in his thirst for blood. The enraged Rāma converted a blade of grass into the Brahmāstra and threw it at the asura.

3) The last two instances illustrate another idea about the astras, namely, an astra differs from the common place weapons in that it is not like them mere dead matter absolutely depending for its aim and force on the hand that dis-charges. It would seem the astra acts as something animate an intelligent being commissioned with a task, relentlessly pursuing its victim anywhere and everywhere and yet can be stayed or recalled by the person who discharged it.

4) The astras are considered relatively strong or weak according to the powers of their respective deities. Thus the Agni (fire) astra will be nullified by the Varuna (water) astra, the naga astra by the Garuda astra and soon.

As regards the three arrows of the Siamese Ramayana, the พรมมาศ and อัคคนีวาต will be readily identified with the Brahma astra the 5th. and Āgneya astra the 8 th in the list given on the first page of this note. พลายวาต can certainly be no other than the Vayavyastra the 9 th.

When discharged the Agni astra emits volumes of fire and the Vāyavya astra generates strong gusts of wind.

Although the list mentions Brahma and Brahma Sira seperately I venture to believe that both of them are one and the same. Besides the references enumerated already, sections 135 and 158 of the Ādi parva and sections 12 to 15 of the Sauptika parva of the Mahābhārata have a little to say about the Brahma astra.

It is born of the energy of Brahma, a weapon that nullifies all other weapons but is itself nullified by none else. It is a weapon that should be used only against a super humen foe and never against a human foe even when one is in extreme danger. For, if it be not fairly spent up in contending with the enemy, its superabundant energy might turn loose upon the world and do infinite harm to all. Rāvana (ทศกัณฐ) is a classical example of one on whom the Brahmastra was properly employed unlike the other astras, when the Brahma astra is once discharged it is impossible to with draw it unless one happens to be a person who has a very pure soul. And even then the weapon cannot be frustrated, it must have its toll no matter however small. For instance when Kākāsura had sought refuge every where without avait and at last came back to Rama himself for protection, his life was spared but one of his eyes had to be surrendered to the weapon.

๓๐/๑/๗๒

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ตั้งแต่หม่อมฉันออกมาพักอยู่หัวหินได้ลงมือทำหนังสือเรื่องราชประเพณีกรุงศรี ฯ คิดแบ่งเรื่องเป็น ๗ ตอน คือ

ตอนที่ ๑. ว่าด้วยราชาภิเษก

ตอนที่ ๒. ว่าด้วยราชธรรม

ตอนที่ ๓. ว่าด้วยราชกิจ

ตอนที่ ๔. ว่าด้วยราชูปโภค

ตอนที่ ๕. ว่าด้วยราชพิธี

ตอนที่ ๖. ว่าด้วยราชนิกุล

ตอนที่ ๗. ว่าด้วยราชอาญา

คัดและจัดหนังสือต่าง ๆ ประเภทนี้เข้าความหมวดเป็นตอน ๆ ได้ตั้งต้นทำตอนราชาภิเษกสำเร็จตอน ๑ (ยังค้างแต่ตำราภาษาบาลีตามคัมภีร์ของเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช พระพินิจยังแปลไม่แล้วอยู่เรื่อง ๑) หม่อมฉันได้ส่งที่ทำแล้วมาถวายทอดพระเนตร กับหม่อมฉันได้ลองถอดเรื่องราชสกุลออกจากกฎมนเทียรบาล ถวายมาทอดพระเนตรด้วยตอน ๑.

ยังกำลังจะถอดเรื่องเครื่องราชูปโภคและอื่นๆในกฎมนเทียรบาล ต่อไป ที่ถวายมานี้พอเป็นตัวอย่างสำหรับทรงตรวจสอบวินิจฉัย และเพิ่มอธิบาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

๓๐/๑/๗๒

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

จดหมายอีกฉบับ ๑ ซึ่งส่งมาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ ได้เขียนไว้หลายวัน รอสำเนาที่จะส่งไปด้วย ในระหว่างนั้น มีเรื่องเกิดขึ้นคือหม่อมเจ้าดำรัศดำรงค์ส่งหนังสือพระประวัติ สมเด็จพระราชปิตุลา ฯ ซึ่งเธอได้เรียบเรียงขึ้นตามกระแสรับสั่ง มาให้ราช—สภาพิมพ์สำหรับพระราชทานในงานพระเมรุ เพราะ ฉะนั้นก็จำที่จะต้องรีบแต่งหนังสือเรื่องราชประเพณีกรุงศรีฯให้นั้น แจกในงานพระเมรุสมเด็จ — ลาเป็นอันไม่มี คิดดูก็ดีหนักหนา

ด้วยเป็นหนังสือแต่งลำบาก มีเวลาทำได้นานจะดียิ่งขึ้น หม่อมฉันลองเก็บความหมวดราชสกุล และหมวดเครื่องราชูปโภค จากกฎมนเทียรบาล รู้สึกลำบากอึดอัดมิใช่เล่นทีเดียว แต่ไม่ควรจะงดเสีย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๗๒

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์สองฉบับ ฉบับหนึ่งนำสำเนาหนังสือเรื่องราชประเพณีกรุงเก่าประทานไป อีกฉบับหนึ่งตรัสบอกว่าหนังสือนั้นไม่ต้องทำให้ทันงานพระศพสมเด็จพระราชปิตุลา มีความยินดีเป็นอันมาก ไม่ใช่ยินดีที่ไม่ต้องทำเพราะขี้เกียจ ยินดี

เพราะรักหนังสือนั้น อยากจะทำให้ดี แต่เมื่อเวลามีอยู่น้อย จะทำได้ก็แต่ลวก ๆ หนังสือซึ่งควรจะดีจะเสีย ๆ เปล่า ๆ เมื่อ ทอดเวลาไปได้ดังนี้ เป็นช่องที่จะทำให้ดีสมใจได้จริงยินดี

เกล้ากระหม่อมก็ผูกใจอยู่มาก ในการไปถวายน้ำเจ้านาย และเผาศพ ได้หนังสือนพมาศกับคำให้การพราหมณ์อรุตนา นำมา เป็นเรื่องที่เกี่ยวด้วยประเพณีโบราณ ได้อ่านตรวจและ สอบกับกฎมนเทียรบาล มีความเห็นเกิดขึ้นหลายประการ คิด จะเขียนความเห็นมาถวายแต่ไม่มีเวลาเขียน

เห็นได้ว่ากฎมนเทียรบาลนั้น ท่านก็ตั้งใจจะทำเป็นพระ ตำราอย่างที่ฝ่าพระบาททรงพระดำริจะทำอยู่นั่นเหมือนกัน เที่ยว เก็บเอาอะไร ๆ มาใส่ลง แต่โดยมากผู้เขียนก็ไม่รู้ว่าอะไร แปลไม่ออกเท่ากับเราเดี๋ยวนี้เหมือนกัน เช่นพระราชพิธี ๑๒ เดือน เก็บรายได้ชื่อพระราชพิธีมาแต่ไหน ๆ จดใส่ลง กระนั้น ก็ยังหาไม่ได้ครบ ดังที่จดไว้ว่า "เดือน ๘ ขาด" ถึงอธิบาย รายละเอียดเอาพิธีที่ทำอยู่ในปัจจุบันนั้นเข้าใช้ไกลไปคนละทาง ก็มี ตัวอย่างดังเดือน ๑๒ พระราชพิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม ลงน้ำ พรรณนารายการละเอียดกลายเป็นพิธีไล่น้ำหรือไล่เรือ ไป ผู้แต่งเรื่องนางนพมาศตั้งใจจะใช้ชื่อพิธีต่าง ๆ ประมูลให้ดี

กว่า และก็ไขดีกว่าในกฎมนเทียรบาลจริง ๆ ด้วย ในที่สุดเห็นอรรถนาน่าไขดีกว่ากฎมนเทียรบาลและนพมาศทั้งหมด เพราะพิธีพราหมณ์นั้นนำมาจากประเทศของเขาเขารู้จริง ชาวเราตั้งแต่ชั้นกฎมนเทียรบาลมาแล้ว ไม่รู้ว่าเขาทำอย่างไรกัน น่าเสียดายคำให้การอรรถนาน่า ถ้าถามเอาความเป็นไปในบ้านเมืองเขาเวลานั้น จะได้ความรู้อะไรดี ๆ ทีเดียว นี่ถามด้วยความสำคัญผิด คงเป็นพอได้ยินว่ามีพราหมณ์มาแต่เมืองพาราณสีก็จับเอาใจ เพราะเห็นว่าเมืองพาราณสีเป็นที่พระเจ้าตรัสรู้ เป็นที่เกิดแห่งพระพุทธศาสนา ควรจะซักไซ้ตาพราหมณ์เอาดีเดลทางพระพุทธศาสนามาเพิ่มพูนความรู้ จึงได้แต่งผู้รู้เลิศในทางพระพุทธศาสนาให้ไปเป็นผู้ไต่ถาม ก็ไปตั้งกระทู้ถามแต่ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่เป็นทางที่ตาพราหมณ์คนนั้นแก้รู้ และยังซ้ำร้ายพระพุทธศาสนาในเวลานั้นก็ไม่มีในพาราณสีด้วย ตาพราหมณ์แกเห็นอะไรพอจะเอามาปรับกับกระทู้ถามได้ แกก็เอามาปรับให้ตามบุญตามกรรม "ยติ" ที่ว่าเป็นพระสงฆ์นั้น พระสาธุศีลสังวรรู้จัก ว่าเป็นนักบวชในลัทธิเชน เมื่อถามไม่ได้ความตอบพอใจก็ถามต้อน ล่ามก็แปลเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง ในที่สุดตาพราหมณ์แกเบื่อเข้าก็พยักพเยิดพอให้แล้ว ๆ ไป จึงได้ไถลมาเป็นทางข้างไทย ๆ เรานี้

ราชาภิเษก ๗ อย่างที่ทรงคัดออกจากกฎมนเทียรบาลนั้นก็เหมือนกัน ผู้แต่งเก็บได้แต่ชื่อมา ไม่รู้รอบไปว่าชื่อเหล่านั้นทำกันอย่างไร คัมภีร์โลกบัญญัติยิ่งเหลวไหลใหญ่ แต่งเข้ารกเข้าพงไปโดยไม่รู้ ภาษาบาลีก็เต็มที่ เป็นบาลีตาโหร เห็นจะไม่ใช่ลังกา คงเป็นแต่งในแถวบ้านเราเอง

ความเห็นเกล้ากระหม่อมในเรื่องอภิเษก เห็นว่าอภิเษกแปลว่ารดน้ำเท่านั้นเอง ใครจะรดก็ได้ ไม่ต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสมอไป รดเพื่อการอะไรย่อมมีคำปรากฏต่อไว้ข้างหน้าอภิเษก ๗ อย่างในกฎมนเทียรบาลนั้น คิดว่า ปฐมาภิเษก แปลว่ารดน้ำแรก จะเป็นพิธีโกนผมไฟก็ได้หรือพิธีลงท่าก็ได้ ราชาภิเษก รดน้ำตั้งเป็นพระราชา อินทราภิเษก แปลว่ารดน้ำเป็นพระอินทร์ ไม่ใช่พระอินทร์เขียว ๆ เป็นพระอินทร์เจ้าใหญ่คือราเชนทร์ ราชาธิราช อย่างทรงพระดำริถูกแล้ว สังครามาภิเษก รดน้ำออกสงคราม อาจารยาภิเษก รดน้ำตั้งเป็นอาจารย์ น่าจะเกี่ยวกับคชกรรมเสียมาก ถ้าเช่นนั้นคือตั้งหมอเฒ่า บุษยาภิเษก บุษย ว่าดอกไม้ นัยหนึ่งเป็นชื่อดาวฤกษ์ ยังคิดไม่เห็นว่ารดทำไมกัน ปราบดาภิเษก ปราปต ว่าได้ว่าถึงว่าชนะ คือรดน้ำเมื่อได้ชัยชนะ ถึงที่สุดแห่งชัยชนะ ในโลกบัญญัติกล่าวด้วยอภิเษก ๕ อย่าง แปลกออกไปแต่ ๒ อย่าง คือ โภคาภิเษก

คงเป็นรดน้ำให้ครองโภคสมบัติ โดยบิดาตกแต่งให้เมื่อบุตรมีอายุเป็นผู้ใหญ่ควรครองเรือน เช่นนิทานเรื่องพระเจ้าทรมานพระนนท์ กับ อภิเษก คำนี้ไม่เป็นภาษา ถ้าเป็น อภิเษก ก็แปลว่ารดน้ำเท่านั้นเอง ไม่ได้เรื่องเห็นว่าเขลาเท่านั้น

คิดโดยบัจจุบันได้ดังนี้ ทูลถวายพอเป็นเลา ตั้งใจว่าเรื่องที่จะอธิบายประเพณีเก่านี้ พบอะไรก็จะคัดและออกความเห็นส่งมาถวายทีละอย่างตามแต่จะเก็บได้ แล้วทรงรวบรวมไว้จัดเข้าเป็นหมวดหมู่ต่อไปภายหน้า จะเป็นทางดีกว่าทำอย่างอื่น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระยา

๕/๒/๗๒

ทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

ได้รับลายพระหัตถ์ฉบับวันที่ ๓ พฤษภาคม ประทานกระแสพระดำริในเรื่องหนังสือราชประเพณีกรุงศรีอยุธยามาเป็นหลายประการนั้น หม่อมฉันยินดีขอบพระทัยมาก

เมื่ออยู่หัวหินนึกความออกข้อ ๑ หมายจะจดหมายทูลก็พอจวนวันจะกลับ จึงรอมาทูลที่กรุงเทพ ฯ คือพิธีเดือน ๑๒ ที่เรียกในกฎมนเทียรบาลว่า "ลอยโคมลงน้ำ" นี้ ในพระราชนิพนธ์ของสมเด็จ—หลวงก็ทรงลำบากพระราชหฤทัยอยู่ด้วยคำว่า "ลอยโคมลงน้ำ" หม่อมฉันมานึกขึ้นว่าเห็นจะเป็นด้วยเขียนหนังสือขาด ที่ถูกนั้นจะเป็น "ลอยโคมส่งน้ำ" คือว่าเดือน ๑๒ เป็นเวลาน้ำลดไหลลงทะเล จึงจุดชุดลอยโคมไปกับน้ำเป็นการส่งน้ำลงมหาสมุทร พิธีอีกพิธีหนึ่งเรียกว่า "พิธีไล่เรือ" มิใช่ "ไล่น้ำ" เพราะทำต่อเดือนอ้าย หม่อมฉันสันนิษฐานว่าจะเป็นการประลองยุทธ หรือสวนสนามกระบวนเรือคู่กับพิธีสนามใหญ่ฝ่ายบก ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องส่งน้ำ

พระดำริเรื่องอภิเษกนั้น พิจารณาดูเค้าเงื่อนเห็นว่าเข้าทีอยู่แล้ว คือพิธีอภิเษกนั้น ใจความหมายว่า กิจการอันสำเร็จด้วยมีผู้รดน้ำให้บนศีรษะ ใช้ได้ในบุคคลทุกจำพวก ไม่เฉพาะแต่เป็นกษัตริย์ คิดต่อไปว่าเป็นกิจการอย่างใด ว่าโดยย่อเห็นจะเป็นให้สิทธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ยกอุทาหรณ์เช่นรดน้ำแต่งงาน คือให้สิทธิมีครอบครัวต่างหากจากอกผู้ปกครองเป็นต้น ในบรรดาอภิเษกจึงต้องได้สิทธิอันใดอันหนึ่งแก่ผู้รับอภิเษก โภคา

ภิเษกนั้นก็คือ สิทธิในโภคสมบัติ เช่นเฉลิมพระราชมนเทียร เป็นต้น

หนังสือที่เรียกว่าโลกบัญญัตินั้นชอบกลอยู่ ด้วยอ้างถึงชื่อคัมภีร์โลกบัญญัติในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ข้อนี้เป็นหลักฐานว่าเป็นหนังสือเก่ามีมาแล้วช้านาน แต่สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนท่านจะได้ฉบับมาจากไหน สืบไม่ได้ความ ด้วยหนังสือคัมภีร์นั้นไม่มีฉบับเหลืออยู่ในประเทศนี้ เซเดส์สืบได้ความว่ามีในเมืองพม่า หอพระสมุด ฯ ส่งไปขอคัด ได้สำเนามาให้อ่านดูก็กลายเป็นเรื่องโลกวินิจฉัยคล้าย ๆ กับหนังสือไตรภูมิ เรื่องราชาภิเษกที่แปลหามีไม่ หรือจะอยู่ในคัมภีร์ฎีกาที่ปรุปนี้ จะให้พระพินิจค้นดูต่อไป

เรื่อง ยติ ที่ว่าเป็นนักบวชของพวกเชนนั้น ขอทูลว่าเมื่อแต่งอธิบายคำให้การพราหมณ์อรุตนานำ ซึ่งทำโดยรีบ หม่อมฉันเผลอ ควรจะเฉลียวใจ ตาพราหมณ์ศาสตรีแกเป็นชาวอินเดียข้างฝ่ายใต้ ไม่เคยขึ้นไปถึงเมืองพาราณสี แต่หม่อมฉันเคยไปแต่ว่าเมื่อเวลาไปก็ไม่ได้เอาใจใส่ศึกษาเท่าใดนัก ถึงกระนั้นควรระลึกได้ ต่อมายังได้อ่านหนังสือซึ่งพรรณนาถึงเมืองพาราณสีในชั้นหลัง ว่ามีวัดพวกเชน ๒ หรือ ๓ วัดไม่แน่ ตรงกับที่ตาพราหมณ์อรุตนานำ.... ในวัดเชนก็มีรูปศาสดาของเขา

ซึ่งทำเหมือนพระพุทธรูปทุกอย่าง ผิดกันแต่เปลือยกาย ตาพราหมณ์อจุตนานำอาจเข้าใจเอาว่าวัดเชนที่เมืองพาราณสี เป็นอย่างเดียวกันกับวัดพระพุทธศาสนาที่ในกรุงเทพ ฯ นี้ก็เป็นได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๗๒

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ตอบ เรื่องราชประเพณีกรุงศรีอยุธยา ในข้อหลักพิธีอภิเษกนั้น เป็นอันความเห็นลงกันได้ แต่ข้อคัมภีร์โลกบัญญัตินั้นยังตรัสค้าน ซึ่งลางทีก็จะถูกตามกระแสพระดำรัส ส่วนที่เกล้ากระหม่อมกราบทูลก็คิดว่าถูกเหมือนกัน เหตุใดจึงจะเป็นเช่นนั้น จึงขอประทานโอกาสกราบทูลอธิบาย

ตามที่เกล้ากระหม่อมว่าภาษาไม่ดีและข้อความเหลวไหลนั้น เฉพาะเท่าที่เห็นจากหนังสือพระราชพิธีบุณย์ราชาภิเษก

พระเจ้ามณีวงศ์อ้างแห่งหนึ่ง กับอภิเษก ๕ ซึ่งคัดประทานไป ว่าสมเด็จพระวันรัตนวัดพระเชตุพนแปลอีกแห่งหนึ่งเท่านั้น ฉบับที่หอพระสมุดได้มาจากเมืองพม่านั้นยังหาได้เห็นไม่ ตามความที่ตรัสอธิบายว่ากล่าวเป็นโลกวินิจฉัย ไม่มีเรื่องอภิเษกนั้น ทำให้เห็นแน่ว่าที่หนังสือไตรภูมิพระร่วงอ้างถึงนั้น ต้องเป็นฉบับที่ได้มาจากเมืองพม่า เพราะเป็นสำเนาเรื่องอันเดียวกัน ลางทีฉบับนั้นจะเป็นฉบับเก่าภาษาจะดี เป็นคนละฉบับกับที่เขมรคัดมาอ้าง และที่สมเด็จพระวันรัตนแปลก็เป็นได้ สองรายข้างหลังนี้เป็นฉบับอันเดียวกันแน่ อาจมีใครแต่งขึ้นสวมชื่อเก่าก็เป็นได้ ชื่อหนังสือตอนจากกันเคยมีอย่างอยู่ เช่นจินดามณี เดิมมีฉบับสันสกฤต แล้วเอามาแต่งเป็นไทย ตอนเอาชื่อจินดามณีมาให้คงเป็นตำราเรียนเหมือนกัน แต่ข้อความจะได้เหมือนกันหามิได้เลย จะต้องตรวจฉบับเมืองพม่าต่อไป

ข้อพิธี ๑๒ เดือน ยังมีแง่ที่จะต้องพิเคราะห์อยู่มาก ยังไม่พร้อมที่จะกราบทูลในเวลานี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

[signature]

บันทึก

ในกรม

ได้ทูลสมเด็จกรมพระนริศ ฯ ว่าในหนังสือครั้งกรุงศรี ฯ เมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลที่เป็นงานใหญ่ เช่นงานพระเมรุกลางเมือง กล่าวว่ามีมนต์พระสงฆ์สปสังวาสหมื่นหนึ่งดังนี้

คำว่า สปสังวาสนั้น มาคิดเห็นว่ามิใช่ สป ซึ่งหมายความว่า พบ เช่นเรียกว่าวัดสบสวรรค์ น่าจะเป็น สพ หรือ สรพ ซึ่งหมายความว่า พระสงฆ์ทั้งวัดหรือทุกนิกาย ได้ทูลหารือสมเด็จกรมพระนริศ ฯ ดังนี้ จึงมีลายพระหัตถ์ตอบมา.

สมบุญ จด

๑๖/๗/๗๒

เนื่องกับคำนี้ วัด สบสวรรค์ที่พระนครศรีอยุธยา แต่ก่อนมาก็เขียนว่า "ศพสวรรค์" อ้างว่าเพราะเป็นที่ทำพระเมรุพระศพสมเด็จพระราชินีศรีสุริโยทัยครั้งแผ่นดินสมเด็จพระมหากรพรรดิ แต่มีคำแย้งอยู่ในหนังสือพงศาวดารเหนือ ว่า

คงเป็นรดน้ำให้ครองโภคสมบัติ โดยบิดาตกแต่งให้เมื่อบุตรมีอายุเป็นผู้ใหญ่ควรครองเรือน เช่นนิทานเรื่องพระเจ้าทรมานพระนนท์ กับ อภิเษก คำนี้ไม่เป็นภาษา ถ้าเป็น อภิเษก ก็แปลว่ารดน้ำเท่านั้นเอง ไม่ได้เรื่องเห็นว่าเขลาเท่านั้น

คิดโดยขำๆขึ้นได้ดังนี้ ทูลถวายพอเป็นเลา ตั้งใจว่าเรื่องที่จะอธิบายประเพณีเก่านั้น พบอะไรก็จะคัดและออกความเห็นส่งมาถวายทีละอย่างตามแต่จะเก็บได้ แล้วทรงรวบรวมไว้จัดเข้าเป็นหมวดหมู่ต่อไปภายหน้า จะเป็นทางดีกว่าทำอย่างอื่น ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๕/๒/๗๒

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ได้รับลายพระหัตถ์ฉบับวันที่ ๓ พฤษภาคม ประทานกระแสพระดำริในเรื่องหนังสือราชประเพณีกรุงศรีอยุธยามาเป็นหลายประการนั้น หม่อมฉันยินดีขอบพระทัยมาก

เมื่ออยู่หัวหินนึกความออกข้อ ๑ หมายจะจดหมายทูล ก็พอจวนวันจะกลับ จึงรอมาทูลที่กรุงเทพ ฯ คือพิธีเดือน ๑๒ ที่เรียกในกฎมนเทียรบาลว่า "ลอยโคมลงน้ำ" นี้ ในพระราชนิพนธ์ของสมเด็จ—หลวงก็ทรงลำบากพระราชหฤทัยอยู่ด้วยคำว่า "ลอยโคมลงน้ำ" หม่อมฉันมานึกขึ้นว่าเห็นจะเป็นด้วยเขียนหนังสือขาด ที่ถูกนั้นจะเป็น "ลอยโคมส่งน้ำ" คือว่าเดือน ๑๒ เป็นเวลาน้ำลดไหลลงทะเล จึงจุดชุดลอยโคมไปกับน้ำเป็นการส่งน้ำลงมหาสมุทร พิธีอีกพิธีหนึ่งเรียกว่า "พิธีไล่เรือ" มิใช่ "ไล่น้ำ" เพราะทำต่อเดือนอ้าย หม่อมฉันสันนิษฐานว่าจะเป็นการประลองยุทธ หรือสวนสนามกระบวนเรือคู่กับพิธีสนามใหญ่ฝ่ายบก ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องส่งน้ำ

พระดำริเรื่องอภิเษกนั้น พิจารณาดูเค้าเงื่อนเห็นว่าเข้าทีอยู่แล้ว คือพิธีอภิเษกนั้น ใจความหมายว่า กิจการอันสำเร็จด้วยมีผู้รดน้ำให้บนศีรษะ ใช้ได้ในบุคคลทุกจำพวก ไม่เฉพาะแต่เป็นกษัตริย์ คิดต่อไปว่าเป็นกิจการอย่างใด ว่าโดยย่อเห็นจะเป็นให้สิทธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ยกอุทาหรณ์เช่นรดน้ำแต่งงาน คือให้สิทธิมีครอบครัวต่างหากจากอกผู้ปกครองเป็นต้น ในบรรดาอภิเษกจึงต้องได้สิทธิอันใดอันหนึ่งแก่ผู้รับอภิเษก โภคา

ภิเษกนั้นก็คือ สิทธิในโภคสมบัติ เช่นเฉลิมพระราชมนเทียรเป็นต้น

หนังสือที่เรียกว่าโลกบัญญัตินั้นซอยกลอยู่ ด้วยอ้างถึงชื่อคัมภีร์โลกบัญญัติในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ข้อนี้เป็นหลักฐานว่าเป็นหนังสือเก่ามีมาแล้วช้านาน แต่สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพนท่านจะได้ฉบับมาจากไหน สืบไม่ได้ความ ด้วยหนังสือคัมภีร์นั้นไม่มีฉบับเหลืออยู่ในประเทศนี้ เซเดส์สืบได้ความว่ามีในเมืองพม่า หอพระสมุด ฯ ส่งไปขอคัด ได้สำเนามาให้อ่านดูก็กลายเป็นเรื่องโลกวินิจฉัยคล้าย ๆ กับหนังสือไตรภูมิ เรื่องราชาภิเษกที่แปลหามีไม่ หรือจะอยู่ในคัมภีร์ฎีกาที่ปนั้น จะให้พระพินิจค้นดูต่อไป

เรื่อง ยติ ที่ว่าเป็นนักบวชของพวกเชนนั้น ขอทูลว่าเมื่อแต่งอธิบายคำให้การพราหมณ์อรุณนาน่ำ ซึ่งทำโดยรีบ หม่อมฉันเผลอ ควรจะเฉลียวใจ ตาพราหมณ์ศาสตรีแกเป็นชาวอินเดียข้างฝ่ายใต้ ไม่เคยขึ้นไปถึงเมืองพาราณสี แต่หม่อมฉันเคยไปแต่ว่าเมื่อเวลาไปก็ไม่ได้เอาใจใส่ศึกษาเท่าใดนัก ถึงกระนั้นควรระลึกได้ ต่อมายังได้อ่านหนังสือซึ่งพรรณนาถึงเมืองพาราณสีในชั้นหลัง ว่ามีวัดพวกเชน ๒ หรือ ๓ วัดไม่แน่ ตรงกับที่ตาพราหมณ์อรุณนาน่ำ.... ในวัดเชนก็มีรูปศาสดาของเขา

ซึ่งทำเหมือนพระพุทธรูปทุกอย่าง ผิดกันแต่เปลือยกาย ตาพราหมณ์อรุตนานำอาจเข้าใจเอาว่าวัดเชนที่เมืองพาราณสี เป็นอย่างเดียวกันกับวัดพระพุทธศาสนาที่ในกรุงเทพ ฯ นี่ก็เป็นได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์) นริศ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๗๒

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ตอบ เรื่องราชประเพณีกรุงศรีอยุธยา ในข้อหลักพิธีอภิเษกนั้น เป็นอันความเห็นลงกันได้ แต่ข้อคัมภีร์โลกบัญญัตินั้นยังตรัสค้าน ซึ่งลางทีก็จะถูกตามกระแสพระดำริ ส่วนที่เกล้ากระหม่อมกราบทูลก็คิดว่าถูกเหมือนกัน เหตุใดจึงจะเป็นเช่นนั้น จึงขอประทานโอกาสกราบทูลอธิบาย

ตามที่เกล้ากระหม่อมว่าภาษาไม่ดีและข้อความเหลวไหลนั้น เฉพาะเท่าที่เห็นจากหนังสือพระราชพิธีบุณยราชาภิเษก

พระเจ้ามณีวงศ์อ้างแห่งหนึ่ง กับอภิเษก ๕ ซึ่งคัดประทานไป ว่าสมเด็จพระวันรัตนวัดพระเชตุพนแปลอีกแห่งหนึ่งเท่านั้น ฉบับที่หอพระสมุดได้มาจากเมืองพม่านั้นยังหาได้เห็นไม่ ตามความที่ตรัสอธิบายว่ากล่าวเป็นโลกวินิจฉัย ไม่มีเรื่องอภิเษกนั้น ทำให้เห็นแน่ว่าที่หนังสือไตรภูมิพระร่วงอ้างถึงนั้น ต้องเป็นฉบับที่ได้มาจากเมืองพม่า เพราะเป็นสำเนาเรื่องอันเดียวกัน ส่วนที่ฉบับนั้นจะเป็นฉบับเก่าภาษามคธ เป็นคนละฉบับกับที่เขมรคัดมาอ้างและที่สมเด็จพระวันรัตนแปลก็เป็นได้ สองรายข้างหลังนี้เป็นฉบับอันเดียวกันแน่ อาจมีใครแต่งขึ้นสวมชื่อเก่าก็เป็นได้ ชื่อหนังสือตอนจากกันเคยมีอย่างอยู่ เช่นจินดามณี เดิมมีฉบับสันสกฤต แล้วเอามาแต่งเป็นไทย ตอนเอาชื่อจินดามณีมาให้คงเป็นตำราเรียนเหมือนกัน แต่ข้อความจะได้เหมือนกันหามิได้เลย จะต้องตรวจฉบับเมืองพม่าต่อไป

ข้อพิธี ๑๒ เดือน ยังมีแง่ที่จะต้องพิเคราะห์อยู่มาก ยังไม่พร้อมที่จะกราบทูลในเวลานี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทิศ

บันทึก

ในกรม

ได้ทูลสมเด็จกรมพระนริศ ฯ ว่าในหนังสือครั้งกรุงศรี ฯ เมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลที่เป็นงานใหญ่ เช่นงานพระเมรุกลางเมือง กล่าวว่านิมนต์พระสงฆ์สปสังวาสหมื่นหนึ่งดังนี้

คำว่า สปสังวาสนั้น มาคิดเห็นว่ามิใช่ สป ซึ่งหมายความว่า พบ เช่นเรียกว่าวัดสบสวรรค์ น่าจะเป็น สพ หรือ สรพ ซึ่งหมายความว่า พระสงฆ์ทั้งวัดหรือทุกนิกาย ได้ทูลหารือสมเด็จกรมพระนริศ ฯ ดังนี้ จึงมีลายพระหัตถ์ตอบมา.

สมบุญ จด
๑๖/๗/๗๒

เนื่องกับคำนี้ วัด สบสวรรค์ที่พระนครศรีอยุธยา แต่ก่อนมาก็เขียนว่า "ศพสวรรค์" อ้างว่าเพราะเป็นที่ทำพระเมรุพระศพสมเด็จพระราชินีศรีสุริโยทัยครั้งแผ่นดินสมเด็จพระมหากรพรรดิ แต่มีคำแย้งอยู่ในหนังสือพงศาวดารเหนือ ว่า

พระยาโคตรบองสร้างวัดสบสวรรค์นั้น ต่อเมื่อพระยาโบราณ ไปพิจารณาท้องที่ จึงได้ความว่าที่ตรงนั้นมีวัด ๒ วัดต่อกัน ข้างเหนือเป็นวัดเล็ก ๆ เรียกว่าวัดสบสวรรค์ ข้างใต้มีวัดอีก วัด ๑ ซึ่งมีพระมหาเจดีย์สร้างไว้ เรียกว่าวัดสวนหลวง ศพสวรรค์ อยู่ปลายเขตทั้งหลังกรุงศรี ฯ ได้หลักดังนี้ จึงได้วินิจฉัยว่า วัดสบสวรรค์นั้น (พระยาโคตรบองสร้าง ก็ตาม หรือใครสร้างก็ตาม) มีมาก่อนแล้ว จะใช้ศัพท์ทรากผี เป็นชื่อวัดไม่ได้ ต้องเป็นคำ สบ คือประสบพบสวรรค์ ส่วน เรื่องทำพระเมรุสมเด็จพระสุริโยทัยนั้น ในหนังสือพงศาวดาร กล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระสุริโยทัยถูกข้าศึกฟันสิ้นพระชนม์บน คอช้าง เชิญพระศพมาไว้ที่สวนหลวง จึงสันนิษฐานว่าคงทำ พระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพที่ในบริเวณสวนหลวงตอนต่อ กับวัดสบสวรรค์ แล้วจึงสร้างวัดขึ้นตรงที่พระราชทานเพลิงนั้น และสร้างพระมหาธาตุเป็นที่บรรจุพระอัฐิสมเด็จพระสุริโยทัยซึ่ง ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ จึงเรียกกันว่าวัดสวนหลวง.

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

พระสงฆ์สบสังวาส ต้องเป็นพระสงฆ์สพสังวาส ตาม พระดำริถูกแล้ว แปลว่าพระสงฆ์ทุกวัดเหมือนกันกับพระสงฆ์

นานาสังวาส แปลว่าพระสงฆ์ต่างวัด สังวาส แปลว่าอยู่ด้วยกัน หรืออยู่ร่วมวัดเดียวกัน จะตีความเลยไปเป็นพระสงฆ์ต่างชาติ คือ เขมร ไทย มอญ ลาว พม่า เห็นจะไปไม่ถึง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๑๕ ตุล ๗๒

* * *

๒๓/๘/๗๒

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ด้วยเมื่อเช้านี้มีกิจแต่งหนังสือใช้คำว่า "วาน" พระยาปริยัติไปตรวจหนังสือ จะเป็นด้วยเหตุอย่างใดทราบไม่ได้ นึกขึ้นว่าคำว่า "วาน" เห็นจะมาแต่คำว่า "วอ" เช่นอ้อนวอนนิ่งวอน วิงวอน หลงตัว อ เขียนเป็นลากข้าง หรือมิฉะนั้น คำเดิมจะว่าวาน เอาลากข้างไปหลงเขียนเป็นตัว อ กลายเป็น วอน

นึกขึ้นอย่างนี้จึงทูลมาให้ทรงทราบ ยังนึกต่อไปได้อีกคำหนึ่ง ซึ่งใช้ว่า "จ้างออน" ก็จะผิดมาแต่คำว่า "วอน" หรือว่า "วาน" นั่นเอง คิดเห็นดังนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๗๒

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรายฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๓ ได้รับแล้ว ขอรับรองพระดำริที่ว่า วาน วอน ออน นั้นเป็นคำเดียวกัน ได้คิดสอบสวนนึกสำนวนเก่าได้เช่น "วานอย่าถือใจ" เห็นได้ว่าคือวอนนั่นเอง แต่ข้อที่ทำไมจึงแตกต่างกันไปเป็น ๓ อย่างนั้น ไม่เห็นว่าจะผิดไปด้วยหลง เขียนลากข้างเป็นตัว อ หรือเขียนตัว ว เป็นตัว อ นั้นเลย มีความเห็นไปอย่างหนึ่ง ดังจะทูลถวายต่อไปนี้

ภาษาของเรามีมาก่อน หนังสือมีทีหลัง มีความเสียใจที่หนังสือของเราหาได้ปรุงขึ้นจากภาษาของเราไม่ เอาแบบหนังสือสันสกฤตแท้ ๆ มาใช้ เห็นจะเป็นครู (พระหรือพราหมณ์ก็ตามที) ผู้ที่นำศาสนาทางมหายานเข้ามาสั่งสอนจัดการให้ เห็นได้จากคำประณามเบื้องต้นว่า "นโมพุทธายสิทธํ" หนังสือสันสกฤตนั้นไม่เหมาะกับภาษาของเราเลย เพราะภาษาของเรามีสระกล้ำมาก ภาษาสันสกฤตมีสระกล้ำแต่สอง คือไอกับเอาเท่านั้น เมื่อเอามาใช้ในภาษาไทยก็ต้องเติมสระเข้าอีกมากมาย เห็นได้ว่าชั้นแรกเติมแต่สระ อึ อื กับ แอ สามอย่างก่อน ซึ่งปรากฏอยู่ในแม่ ก กา ภายหลังเติม ออ อัว เอีย เอือ เออ ขึ้นในแม่ กน กง กก กด กบ กม อีก เพราะไม่พอใช้ แล้วยังต้องเติมแม่เกยอีกทั้งแม่ เห็นได้ว่าเติมขึ้นเป็นคราว ๆ ระเบียบสระจึงไม่รวมอยู่เป็นหมวดเดียวกัน แม้ได้เติมเป็นหลายคราวแล้วเช่นนั้น เกล้ากระหม่อมก็อยากจะหาความว่า ยังไม่พอที่จะเขียนภาษาไทยได้ทุกคำอยู่นั่นเอง

คำ วาน วอน ออน นั้น เสียงเดิมซะรอยจะเป็นสระ อุ กล้ำ กับ ออ (คือ uon) ซึ่งจะเขียนลงเป็นหนังสือแม้ได้เติมสระเข้าเป็นกองแล้วก็ยังเขียนไม่ได้ ผู้เขียนก็หาทางที่จะเขีย

ให้ใกล้ที่สุด ครูหนึ่งเห็นว่า วาน เป็นใกล้ ครูหนึ่งเห็นว่า วอน เป็นใกล้ อีกครูหนึ่งเห็นว่า ออน เป็นใกล้ ต่างคนต่างเขียนไปตามใจรัก หนังสือกระจายไปเป็นต่าง ๆ กัน นักเรียนเห็นเขียนอย่างโน้นบ้างอย่างนี้บ้างก็เลยเขียนตามไปเสียทุกอย่าง จึงเลยเลอะมาจนถึงทุกวันนี้

จะฟังได้หรือไม่แล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

๖/๙/๗๒

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ท่านคงจะทรงจำได้ ได้เคยปรึกษากันครั้งหนึ่ง ว่าบทเห่เรือก่อนเจ้าฟ้ากุ้งแต่งขึ้นใหม่ คงมีอีกอย่างหนึ่ง เพราะในบทเห่เรือของเจ้าฟ้ากุ้งมีว่า

"พลพายกรายพายทอง ร้องโห่เห่โอ้เห่มา" ดังนี้ บทเดิมจะเป็นอย่างไร เป็นปัญหาอยู่บัดนี้ หม่อมฉันมานึกขึ้นถึงที่เอามาร้องให้ละครรำเพลงช้า มีโอ้เห่เหเห่ อยู่ในนั้น

พิเคราะห์ดูบทนั้นก็ไม่มีถ้อยความเข้ากับบทละคร หรือเข้ากับเพลงการอย่างใด จะถอดเอามาแต่อันคือบทที่ใช้เห่เรือที่อ้างในกาพย์เจ้าฟ้ากุ้งดอกกระมัง ถวายมาทรงพิจารณา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๗๒

ทราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๖ ตรัสปรึกษาความเห็นเรื่องบทเห่เรือเก่า ได้ตริตรองแล้ว นึกถึงคำบุราณที่ว่า "ร้องรำทำเพลง" เป็นคำระบายยอดแห่งกิริยาแสดงความรื่นเริงของมนุษย์ (หรือทั้งเดียรัจฉานด้วย) ตามปกติเมื่อมนุษย์ยังเป็นป่าเถื่อน ก็ประพฤติเหมือนเดียรัจฉาน คือแย่งกันกินด้วยอาการสู้รบกัน เมื่อใครชนะก็เริงใจร้องรำทำเพลง

อันว่าการร้องนั้น ชั้นแรกไม่มีภาษาในนั้น เสียงพลุ่ง ออกมาเองด้วยอำนาจความดีใจ มีเฮฮาอาโอโห่ฮิ้ว เป็นต้น แต่ล้วนเป็นสระทั้งนั้น เสียงซึ่งเกิดขึ้นเองแต่ใจเช่นนั้นก็มี ความประหลาดอยู่มาก ที่ลางเสียงแสดงให้รู้น้ำใจ เช่น "อ้าว" แสดงให้รู้ได้ว่าไม่พอใจ "เออ" รู้ได้ว่าพอใจ "เอ๊ะ" สงสัย "อ้อ" เข้าใจ ฉะนี้เป็นต้น ต่อมาอีกชั้นหนึ่งประกอบเข้ากับ พยัญชนะด้วย เช่นสาระพาเฮโล แต่ก็คงไม่มีความอยู่นั่นเอง ต่อมาอีกชั้นหนึ่งมีภาษาประกอบเข้าบ้าง ตัวอย่างเช่น "เห่และ เรือ เหละเห่เห" คำว่าเรือเท่านั้นที่เป็นภาษา ต่อมาภายหลัง ก็ถึงเป็นท่านองขึ้นด้วย ประกอบคำที่เป็นภาษามากขึ้น แต่ล้วน เป็นคำต้นเหลวไหลแล้วแต่จะนึกได้ทั้งนั้น ตัวอย่างเช่นร้อง เชิดฉิ่งว่า "เห่เอยระเนระนง หงส์คาบเอาใบโพธิ์ คาบสาวที่ นมโต วิ่งโร่มาโรงเราเอย" บทร้องนี้ย่อมเกิดขึ้นแต่ไปเล่นหนัง ตามวัด เห็นเสาหงส์เป็นนิมิต แล้วหันไปหยอกสาว ๆ หน้าโรง ต่อมาพวกกวีรำคาญใจแต่งคำให้ร้อง จึงสำเร็จเรียบร้อยเป็น ร้องอย่างทุกวันนี้

อันว่าการรำนั้น ชั้นแรกก็เป็นแต่เต้นแร้งเต้นแฉ่งไปตาม ธรรมชาติ อันความดีใจบันดาลให้เป็นไป ต่อมาเมื่อมีความ

ฉลาดขึ้น ก็จัดเต้นรำนั้นให้มีจังหวะพร้อม ๆ กัน แล้วคิดท่าให้งดงาม แล้วประกอบให้เป็นเรื่องเป็นราวตามที่กวีคิดแต่งให้ จึงสำเร็จเรียบร้อยเป็นระบำ เป็นโขนละครอย่างทุกวันนี้

อันว่าทำเพลงนั้น ชั้นแรกก็คือตบมือตีตีนตีเกราะเคาะไม้ไปตามบุญตามกรรมก่อน ที่หลังฉลาดขึ้นก็จัดกันตบตีให้เป็นจังหวะ ไว้ระยะให้เสมอกัน ให้สลับกัน ให้เสียงต่างกันด้วยของที่ตีต่างชนิดกัน ภายหลังเอาเครื่องเป่าลมเครื่องดีดสีเข้าประกอบ ทำเสียงสูงต่ำให้เป็นเพลง จึงสำเร็จรูปเป็นครุยางค์ดนตรีอย่างทุกวันนี้

จะกลับกล่าวถึงการเห่เรือ ในชั้นแรกก็คงเป็นแต่ออกเสียงเฮฮะฮะด้วยความรื่นเริงไม่เป็นภาษา เช่น "เยอวพ่อเยอวเย่อวพ่อ" สำหรับพายช้า หรือว่า "ปะอิเยอวเยอว" สำหรับพายจ้ำ หรือที่พวกแขกมลายูร้อง "ชาวู้" นั้นก็อย่างเดียวกัน ถัดลงมาก็คงมีคำเป็นภาษาเข้าปน และมีทำนองไพเราะขึ้น แต่อย่างไรก็ดี คงไม่เป็นคำกวีอย่างประณีต เช่นที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแต่ง ยังเห็นอยู่ได้ที่บท "เห่และเรือ" แน่นอนว่าเป็นบทเก่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรแต่งใหม่ไม่ลงเพราะเป็น ลำนำไม่มี ระ เบียบที่จะ บรรจุกาพย์ กลอนโคลงลงได้

ขอประทานทักถวายไว้ในที่นี้ด้วย ในบท "เห่แลเรือ" นั้น คำที่ว่า "โอเห่เจ้าข้า มาราไซโย" เห็นจะผิด ที่แท้จะเป็น "ปราไซโย" รับกับ "โอ้เห่มารา.........ปราไซโย" คิดว่าเห่บทนี้เป็นบทจ้ำพายไล่ตามปรปักษ์เมื่อแพ้ฝีมือ ลงท้ายมีคำ "โอวโอว" นั้น เป็นพยานอยู่ให้เห็นว่าเป็นเสียงชู่ไล่ เป็นเห่บทที่สุดเลยกลายเป็นใช้เมื่อเสด็จถึงท่า คือที่สุดแห่งการเห่

กระบวนเห่นั้นมิใช่มีแต่เรือ ละครก็มีเห่ มีทั้งเพลงช้าเพลงเร็ว แต่ถ้อยคำก็เป็นต้นทั้งนั้น เช่น "ซะบ๋อยแม่นางบ๋อย ใครใช้ใครสอย ให้ไปทำกงพัด" หนังก็มีเห่ในเชิดฉิ่ง เช่น "เห่เอยระเนระนง" ดังเขียนมาแล้วข้างต้น กล่อมเด็กก็มีเห่ เช่น "โอละเห่โอละหึก ลุกขึ้นแต่ดึก ทำขนมแชงม้า" แม้จนกระทั่งลากไม้ก็มีเห่ คือ "ซาละพา เฮโล" ร้องกันเป็นเสียงตรง ๆ ก็มี ร้องเป็นทำนองโหยหวนก็มี ประกอบคำสดเข้าด้วยก็มี ดังเคยได้ยินมาเมื่อเขาลากไม้มาทำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เผอิญมีคนลากคนหนึ่งศีรษะล้าน ต้นบทร้องชัก "สาละพาเฮ้โล เหโล เหล่า หัวล้านก็มา" ดังนี้คนลากสนุกสนานทั่วกัน เว้นแต่คนศีรษะล้านนั้นคนเดียว หน้าเง้า

ไม่สนุกอย่างเอก ตกเป็นอันไม่ว่าการสิ่งใด เมื่อจะส่งเสริมให้มีความรื่นเริงเพื่อความพร้อมเพรียงกัน หรือเพื่อการครึกครื้นเพื่อความวังเวงก็มีเห่ทั้งนั้น

ข้อที่ทรงพระปรารภว่า เห่เพลงช้าละครจะตอนมาแต่เห่เรือได้หรือไม่นั้น เป็นการยากที่จะชี้ขาด อาจตอนมาก็ได้ หรือจะกลับเป็นเรือตอนเอาเห่ละครไปเห่เรือบ้างก็ได้ ถ้าจะเดาให้ใกล้แก่ที่จะเป็นได้ เห่ทั้งหลายน่าจะร้องปะปนกัน แล้วแต่จะจำอะไรได้ติดใจอยู่ก็ร้องกันไป เห็นได้เช่นเห่ลากไม้ "ชาละพา เฮโล" นั้น การพายเรือก็เอามาร้องอยู่เหมือนกันทั้งไทยและมลาย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๑๖/๑๐/๗๒

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ด้วยพระยารักษาเทพ เขามีแก่ใจให้กระจกรูปต่าง ๆ ที่นายโหมด อมาตยกุล ได้ถ่ายไว้เมื่อรัช- ๔ แก่หอพระสมุด ฯ หม่อมฉันได้ให้นายหงิเอาไปพิมพ์รูปมาดู นายหงิพิมพ์มาให้ดูพวกหนึ่งวันนี้ ออกจะหูผึ่งด้วยมีรูปพระเมรุ ๒ คราวอยู่ในนั้น คือบรมบรรพตคราว ๑ กับรูปพระเมรุยอดปรางค์ซึ่งเข้าใจว่าเป็นพระเมรุพระชนก—ปิ่น—หัว คราว ๑ ยังไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน จึงส่งมาถวายทอดพระเนตรพร้อมกับ จ.ม.นี้

ควรมิควร—โปรด

(ลายมือชื่อ)

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๔๗๒

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๖ โปรดประทานรูปพระเมรุเก่าไปให้ดู เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ได้ดูถี่ถ้วนแล้ว

รูปพระเมรุที่ทรงคาดคะเนว่า จะเป็นพระเมรุพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเห็นจะไม่ใช่ คาดด้วยเกล้าว่าจะเป็นพระเมรุสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ที่คาดว่าดังนั้นด้วยหลัก ๒ ประการ คือ ประการที่ ๑ ได้ยินผู้ใหญ่เล่าว่าพระเมรุสมเด็จพระเทพศิรินทร์นั้น เดิมทีทำเป็นยอดมณฑป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ทอดพระเนตรไม่โปรด ตรัสสั่งให้แก้เป็นยอดปรางค์ แต่การแก้ตลอดชั้นทำไม่ทันกำหนดงาน แก้ได้แต่เพียงยอด กลายเป็นมณฑปยอดปรางค์ ซึ่งได้ลักษณะกับรูปฉายนี้ ประการที่ ๒ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์บอกเกล้ากระหม่อมนานแล้ว ว่าได้รูปพระเมรุสมเด็จพระเทพศิรินทร์มา ยังให้ฉายจำลองแล้วจะเอามาให้ แต่ก็เลยเงียบหายไปจนบัดนี้ สันนิษฐานว่าคงได้ที่แหล่งนี้เอง

คนนี้ เพราะเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์เป็นหลานเขยนายโหมด อมาตยกุล

ได้ถวายรูปกลับคืนมานี้แล้ว ได้ทรงพระเมตตาโปรดตรัสสั่งให้นายหงี่พิมพ์ส่งให้เกล้ากระหม่อมอย่างละแผ่นด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๗๓

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรายฝ่าพระบาท

เรื่องซุ้มพระบัญชรเกิดเป็นปัญหายุ่งยากขึ้นในใจเสียแล้ว จะกราบทูลเรื่องพระที่นั่งพุทไธศวรรย์เสียก่อน รูปภาพที่เขียนผนังก็ยังลวดลายเพดานเป็นฝีมือช่างครั้งรัชกาลที่ ๑ แน่นอนไม่มีสงสัยเลย ส่วนภายนอกเสาเฉลียงสี่เหลี่ยมโต ๆ เป็นแบบรัชกาลที่ ๓ หลังคาเฉลียงมีคอสองมีไม้เชิงกลอนทั้งเหมือนกับ

พระเมรุพิมาน (วัดบวรสถาน) ไม่ผิดกันเลย และมีอยู่ ๒ แห่ง
เท่านั้น ย่อมพยากรณ์ได้ว่าพระที่นั่งพุทไธศวรรย์นั้น ในประ-
ธานเป็นของทำครั้งรัชกาลที่ ๑ เฉลียงในรัชกาลที่ ๓ กรม
ศักดิ์เป็นผู้ทรงทำต่อ หรือมิฉะนั้นก็ทำแปลง

ที่นี้จะทูลด้วยเรื่องซุ้มพระบัญชร เกล้ากระหม่อมซ่อมหอ
พระนาก เปลี่ยนทับหลังไม้บัญชรเป็นคอนกรีต ในการที่ทำเช่น
นั้น ลายปูนปั้นก็แตกออกมาบ้าง ช่างผู้ซ่อมเก็บส่งไปที่ศิลปากร
สถาน ให้ทำพิมพ์ลายใหม่เพื่อจะได้ประดับซ่อมแซม เกล้ากระ-
หม่อมพิจารณาเห็นลายเลวเหลือที่จะเลว จึงคิดจะแก้ไขให้ดีขึ้น
สักหน่อย แต่ทำอย่างไรจึงจะดี ตามคติของเกล้ากระหม่อมเคย
เที่ยวดูตัวอย่างในสถานที่หลาย ๆ แห่งมาเป็นความคิด ที่แรก
ได้ไปดูที่วิหารพระธาตุในวัดมหาธาตุก่อน ด้วยหวังว่าจะเป็น
ซุ้มแบบเก่าครั้งรัชกาลที่ ๑ แต่ไปดูก็ไม่ได้ความพอใจเห็นว่า
ไม่เก่า จึงไปดูที่พระที่นั่งพุทไธศวรรย์ เห็นยิ่งใหม่ลงมาอีก
จึงสันนิษฐานว่า เดิมเห็นจะไม่มีซุ้มอย่างพระวิมานสามหลัง ข้อ
นี้เป็นเหตุให้ระลึกถึงสถานที่ ซึ่งจะมีซุ้มเก่าที่สุดดูเป็นตัวอย่าง
แต่ก็นึกหาออกไม่

ได้ลองคิดถึงรากแก้วของซุ้มบัญชร ครูเดิมทีเดียวคือ
เขมรทำบัญชรไม่มีซุ้มเลย มีแต่กรอบกับลูกกรง จึงได้ซอว

บัญชร เมื่อเราถ่ายมาทำในเมืองไทย ชั้นแรกก็เจาะผนังเป็นลูกกรง เช่นวัดหน้าพระเมรุ วัดไล วัดพระชินราช และที่อื่นอีกมาก ไม่มีซุ้มทั้งนั้น ตามคติครูเดิมเห็นทำซุ้มแต่ประตู หน้าต่างพลอยมีซุ้มขึ้นด้วย จะมีขึ้นเมื่อไรยังไม่เคยสังเกตเลย จะได้จับสังเกตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป กราบทูลไว้ให้ทรงทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

วันที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๓

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ลายพระหัตถ์ประทาน พระวินิจฉัยเรื่องซุ้มพระบัญชรทำให้เกิดความยินดีที่เห็นได้ว่าทรงแจ่มใสขึ้นแล้ว ขอทูลสนองเพียงเท่าที่นึกได้ในเวลาเขียนหนังสือนี้ว่า เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ทำซุ้มพระบัญชรแล้ว ดังปรากฏอยู่ที่พระที่นั่งธัญญมหาปราสาทเมืองลพบุรี แต่ที่พระที่นั่งจันทรพิศาล ซึ่ง

สร้างก่อนนั้นขึ้นไปอาจไม่มีซุ้มพระบัญชร ซุ้มที่ปรากฏอยู่เป็นของสร้างในรัชกาลที่ ๔ และทำค้าง มีช่องที่ไม่มีซุ้มปรากฏอยู่หลายช่อง ก่อนนั้นขึ้นไปยังนึกไม่เห็น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๔๗๓

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ซุ้มพระบัญชรเก่าที่สุดเพียงพระที่นั่งธัญญลักษณ์มหาปราสาท ถูกต้องเหมือนดังที่ตรัสแนะนั้นแท้ทีเดียว เก่าขึ้นไปกว่านั้นน่ากลัวจะหาไม่พบ เรือนฝากระดานรุ่นเก่าเดิมก็มีกรอบและลูกกรงเหมือนกัน ภายหลังไม่ชอบลูกกรงจึงลดต่ำลงมา กลายเป็นอย่างลูกมะหวด ทางดำเนินของบัญชรมีอยู่อย่างนี้

ตามที่ตรัสว่าได้โปรดให้ค้นราชกิจจา ในเรื่องงานพระ-เมรุ เกล้ากระหม่อมได้กราบทูลว่า ได้ค้นทำบัญชีไว้แล้วนั้น

มานึกไดยคนว่าเป็นความเขลาที่กราบทูลเช่นนั้น เพราะจะทำให้ฝ่าพระบาทตรัสสั่งให้หยุดค้นเสีย สู้ค้นทั้งสองทางสอบกันไม่ได้ จะได้ไม่มีพลาดพลั้งหลงเหลือ ตัดสินพระเมรุเป็นการยาก ถ้าไม่ได้หลักอย่างหนึ่งอย่างใดที่แน่ใจก็ตัดสินลงไปไม่ได้ถนด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บทเพลงพิณพาทย์
ไหมโรงโขน และเพลงต่าง ๆ กับคำกลอน
บอกชื่อเพลงมโหรี.

เก็บสมอบ้า	๑
ละลอกกระทบฝั่ง	๑
ลูกกุ้งฝอยเต้น	๑
เชิญต่างไม	๑
ภู่ห้อยหูช้าง	๑
ลูกสาวพญาปรอนครวญถึงผัว	๑
กลองทอง	๑
ภาต่ายก้านทอง	๑
แปร:มังพลูทแย	๑
กซาส่ยท	๑
พโรง	

เงิน ๑
ทอง ๑
ดาว } ๔
นาก ๑
ทองแดง ๑

เพลงฉิ่งหงยา	๑
มะรุ	๑

	ตระสันนิบาตแล้วรัว	๑		
โหมโรงกลางคืน	เข้าม่านทำ ๖ เที่ยวลงลา	๑		
	กราวใน	๑	๕ เพลง	
	เชิด	๑		
	กราวรำ	๑		
	ตระสันนิบาตแล้วรัว	๑		
	เข้าม่านทำ ๖ เที่ยวลงลา	๑		
	เสมอแล้วรัว	๑		
	เชิด	๑		
โหมโรงเช้า	กลม	๑	๙ เพลง	
	ชำนัน ๒ ท่อน	๑		
เรื่องโขน	กราวใน	๑		๒๘ เพลง
	ชุบ	๑		
	กราวรำ	๑		
	กราวใน	๑		
	เสมอข้ามสมุทแล้วรัว	๑		
	เชิด	๑		
	ชุบแล้วลงลา	๑		

	กระบองกันแล้วรัว	๑	
	ตคุกรุกรัน	๑	
โหมโรงกลางวัน.	ใช้เรือแล้วรัว	๓	๑๔ เพลง
	ปลูกต้นไม้แล้วรัว	๑	
	คุกพาทแล้วรัว	๑	
	พันพิราบ	๑	
	ตระสันนิบาต	๑	
	เสียน ๒ เที่ยว	๑	
	เชิดประถม แล้วรัว	๑	
	บาทสกุณีปลายลงกราวรำ	๑	
ไหว้ครู.	ปรายข้าวตอก	๑	๒ เพลง
	ตระประโคนธรรพ	๑	
	ตหริ่ง	๑	
	เชิงกแชง	๑	
นอกโหมโรง.			
	ท้าวน้อย	๑	
	เชิงเทียน	๑	

ตระ	เสือขบ	๑	๑๑	
	หญ้าปากคอก	๑		
	ปลายพระลักษณ์	๑		
เรื่องเตรช.	มารละม่อม	๑		
			๒๑ เพลง	
	แรมไพร	๑		
	เชิญ (เหนือ ๑, ใต้ ๑)	๒		๒๓ เพลงฯ
	แพละ		๑	
	เหาะ		๑	
	โคมเวียน		๑	
	เชิญ		๑	
	พระยาเดิน		๑	
	สยาม (เดิน ๑, ครวญ ๑)		๒	
	เชิด (ฉาน ๑, นอก ๑)		๒	
	กราวนอก		๑	

	๑. เนียรปาติ	๑	
	๒. ชมภูนุช	๑	
	๓. ทองเก้าน้ำ	๑	
ไหว้ครูข้างเย็น.	๔. ทองย้อย	๑	๗ เพลง
	๕. ทองพราย	๑	
	๖. ทองสระ	๑	
	๗. ทองสรม	๑	
	๘. โฉลกแขก	๑	
	๙. ลอยชายเข้าวัง	๑	
	๑๐. อักษรโฉลก	๑	
ไหว้ครูข้างเช้า.	๑๑. วิสาระโฉลก	๑	๗ เพลง
	๑๒. มหาวิสาระโฉลก	๑	
	๑๓. พราหมณ์เข้าโบถ	๑	
	๑๔. โยคีโยนแก้ว	๑	
	๑๕. พระนคร	๑	
เรื่องพระนคร.	๑๖. พระนครลำไป	๑	๓ เพลง
	๑๗. พระนครถอยหลังเข้าคลอง	๑	
	๑๘. นางไห้	๑	

เรื่อง	เพลง			รวม
	๑๙. ชมพระทะเล		๑	
เรื่องนางไห้.	๒๐. ลมพัดชายเขา		๑	๕ เพลง
	๒๑. คำหวาน		๑	
	๒๒. เข้าหลุด		๑	
	นางกราย		๑	
	นางเยื้อง		๑	
	สร้อยต่าน		๑	
เรื่องนางกราย.	นาคเกี้ยว		๑	๗ เพลง
	ตามกวาง	๑		
	พระรามละคร	๑	๓	
	เดินดง	๑		
	อรุ่ม		๑	
	สร้อยสน		๑	
เรื่องอรุ่ม.	มะลากาน้ำทอง		๑	๖ เพลง
	ตลุ่มโป่ง		๑	
	อาถัน	๑		
	คู่อาถัน	๑	๒	
	อรชร		๑	
	คู่อรชร		๑	

เรื่อง	เพลง		จำนวน	รวม
เรื่องอรชร.	ปโตงโอฐ		๑	๗ เพลง
	ปโตงพรรณ		๑	
	ปะตงเรื่อย		๑	
	ปะตงละคร		๑	
	ปะตงหวน		๑	
เรื่องพระทอง.	พระทอง	๑	๒	๘ เพลง
	คู่พระทอง	๑		
	ตุกตุ่		๑	
	นกร่อน		๑	
	ลิลากระทุ่ม	๑	๒	
	คู่ลิลากระทุ่ม	๑		
	โล้		๑	
	ระบำเทศ		๑	
เรื่องทำขวัญ.	มอญแปลง		๑	๗ เพลง
	สรรเสริญพระจันทร์		๑	
	มหาไชย		๑	
	มโนราโอฐ		๑	
	ราโค		๑	
	เหรา		๑	
	หงส์ไซร้ดอกบัว		๑	

เรื่อง	เพลง		จำนวน	รวม
เรื่องขเนง.	ขเนง		๑	๖ เพลง
	ซัดน้ำ		๑	
	ซัดกระแระ		๑	
	โตเล่นแก้ว		๑	
	หนุ่มน้อย		๑	
	ระวังระไว		๑	
เรื่องกระระณะ.	กระระณะ		๑	๑๖ เพลง
	สระบุหรง		๑	
	มลากาศรเมือง		๑	
	มลายูหวน		๑	
	แสนพิลาปน้อย		๑	
	แสนพิลาปใหญ่		๑	
	สมิงทอง	ไทย ๑, แขก ๑, มอญ ๑	๓	
	เพื่อนนอน	น้อย ๑, ใหญ่ ๑	๒	

	นกกระจอกต้องกระเบื้อง	๑	
	ดอกไม้ (ไทร ๑, ตานี ๑)	๒	
	น้ำค้างตะวัน (ตก ๑, ออก ๑)	๒	
	ดอกไม้	๑	
เรื่องดอกไม้.	ดอกไม้ (โอฐ ๑, พรรณ ๑)	๒	๔ เพลง
	สุวรรณหงส์	๑	
	เกษรทมาลา	๑	
	ก้านต่อดอก	๑	
เรื่องเกษรทมาลา.	สะสรม	๑	๔ เพลง
	นางนาคใหญ่	๑	
	บังใบ	๑	

เรื่อง	เพลง		จำนวน	รวม
เรื่องบังใบ	แฝงใบ	โอด ๑ พรรณ ๑	๒	๓ เพลง
เรื่องถอนสมอ.	ฝรั่งถอนสมอ		๑	๘ เพลง
	คู่ถอนสมอ		๑	
	บ้าบ่น		๑	
	แขกสวด		๑	
	แขกกินข้าว		๑	
	ยาเมาเล		๑	
	สังข์	น้อย ๑ ใหญ่ ๑	๒	
เรื่องพัดชา.	พัดชา		๑	๒ เพลง
	คู่พัดชา		๑	
	นางนาค		๑	๓ เพลง
	คู่นางนาค		๑	
	นกร่อน		๑	
	ม้าย่อง		๑	

เรื่องม้าย่อง.	ม้ารำ	๑	๓ เพลง
	พิไสยน้ำทอง	๑	
	ศรีประเสริฐ	๑	
	ระส่ำระสาย ๑ } ค่ระส่ำระสาย ๑ }	๒	
	องคาร ๔ บาท	๑	
	นางพระยาตานีร้องไห้	๑	
	ย่านเถร	๑	
	ล่องเรือ ละคร	๑	
	มะกน้อย	๑	
เพลงเตรย นอกเรื่อง.	ยิกินแปดบท	๑	๑๘ เพลง
	เนื้อมโหรี	๑	
	โฉลกไทยใหญ่	๑	
	รขุ่นเทศ	๑	
	จันคีน	๑	
	นางบุหร่ง	๑	
	ญี่ปุ่น	๑	
	จำปาทองเทศ	๑	
	เนียระคันโยก	๑	

คู่เนียระคันโยก ๑
พระนครเขิน ๑

กระเรียนร้องตัวผู้ ๑
กระเรียนร้องตัวเมีย ๑

แมงภู่กลาย ๑
ค่าไอยรา ๑
โสน ๑
เรื่องมอญ ๕๐ เพลง. จอมศรี ๑ / จอมทอง ๑ / ตุ้งติ้ง ๑ — ๑ ๑ ๑ — ๓ เพลง

๐ หงส์ร่อน ๑
หงส์บิน ๑
หงส์ลีลา ๑ — ๕ เพลง
หงส์พ้อน ๑
หงส์คาบแก้ว ๑

๐ รัศมีพระจันทร์ ๑
พระจันทร์ลับเหลี่ยม ๑ — ๒
นกเอี้ยงตัวเมีย ๑

แมงเม่าทองตัวผู้	๑	๒	
แมงเม่าทองตัวเมีย	๑		
เพลงทิพ		๑	
ทนานทอง		๑	
ลมบน		๑	
น้ำไหลซรอกเขา		๑	
๐ มือลม		๑	
มุโล่ง		๑	
มุไนย		๑	
มลเลอย		๑	
ดาวดวงหนึ่ง		๑	
กะลิอ่อง		๑	
สามภาษา		๑	
สาวน้อย		๑	
แม่หม้ายสามคน		๑	
เต่าทองตัวผู้		๑	
เต่าทองตัวเมีย		๑	๔ เพลง
เต่าพึกไข่		๑	
ลูกติดแม่		๑	

	กระเวกตัวผู้ ๑	๒	
	กระเวกตัวเมีย ๑		
	เหราเล่นน้ำ	๑	
	เทพจุติ	๑	
	แมงมุมตอก	๑	
	จำปาเจ็ดกลีบ	๑	
	งูรัดเขียด	๑	
	แมงปอสบัดยั๊ก	๑	
	เรไรร้อง	๑	
	กระต่ายชมจันทร์	๑	
	อินทรคายช้าง	๑	
	หณุมาณลองเล็บ	๑	
	๐ จีนเก็บดอกไม้	๑	
	กรองดอกไม้	๑	
	ร้อยดอกไม้	๑	
เพลงจีน.	จีนหลวง	๑	๖ เพลง
	นางกลับเข้าที่	๑	
	นางลุกจากที่	๑	

เรื่องนเรศ.	นเรชนช้าง	๑	๖ เพลง
	นเรศขาดคอช้าง	๑	
	พุทรากะแทก	๑	
	เชิงตะกอน	๑	
	นางรำ	๑	
	พระรามข้าวสังข์	๑	

ขอให้ช่วยทรงยกชื่อเพลงออกมาเป็นบัญชีให้ได้ ๑๙๒ เพลง

จะขอบพระทัยมาก

(พระนาม) ดร.*

เพลงขับเรื่องซอมโหรี**

บอกลำนำให้รู้ในเพลงบุราณ ๑๙๒ บท เพลงในนี้

ที่เป็นลายพระหัตถ์ของ สมเด็จกรมพระนริศ ฯ	๖๐ ข้าไหว้ครูซอขอคำนับ
	ขับบรรสานสายสุหร่ายเรื่อง
	มโหรีแรกเริ่มเฉลิมเมือง
	บอกเบื้องฉบับบุราณนาน
	แต่บรรดาเพลงใหญ่ให้รู้ชื่อ
บทที่ ๑ ***	คือโฉลกแรกเรื่อยเฉื่อยฉาน ๑

---

*ลายพระหัตถ์ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงด้วยดินสอ ไว้เหนือเพลงนั้นซึ่งเป็นตัวพิมพ์ดีด

**พิมพ์สะกดการันต์ตามต้นฉบับ

***ชื่อเพลงที่คิดออกมาแล้วนี้ และเส้นใต้ที่ขีดในเพลงนั้น แยกเป็นหมายเลข ๑, ๒, ๓, ฯลฯ และที่บอกตัวเลขจำนวนเพลงไว้ท้ายบท แต่ละบทว่า ๗ เพลงบ้าง ๑๑ เพลงบ้าง นั้น เป็นลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงไว้ด้วยดินสอ

โศลกแขก
อักษรโศลก
วิศาลโศลก
มหาวิศาลโศลก
ลอยชายเข้าวัง
พราหมณ์เข้าโบสถ์
โยคีโยนแก้ว

อันศรโฉลกบรรเลงลาน
๒
วิศาลโฉลกนั้นเป็นหลั่นลด
๓
มหาโฉลกลอยชายเข้าวัง
๔ ๕
พราหมณ์เดินเข้ายังอุโบสถ
๖
โยคีโยนมณีโชติชัด
๗
เจ็ดบทบอกต้นดนตรี ๆ ๗ เพลง***

บทที่ ๒๐.
เนรปัตติ
ชามพูนุท
ทองเก่าน่า
ทองย้อย
ทองพราย

๖๐ เพลงซอทีสองรองรับ
นับอีกเจ็ดบทกำหนดที่
ในนามว่าเนรปัตติ
๑
กับศรีสุวรรณชมภูนุช
๒

***ชื่อเพลงที่คิดออกมาแล้วนี้ และเส้นใต้ที่ขีดในเพลงนั้น แยกเป็นหมายเลข ๑, ๒, ๓, ฯลฯ และที่บอกเลขจำนวนเพลงไว้ท้ายบท แต่ละบทว่า ๗ เพลงบ้าง ๑๑ เพลงบ้าง นั้น เป็นลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงไว้ด้วยดินสอ

ทองเก้าน้ำนองทองย้อย
๓ ๔

ทองสรม

ทองพรายแพร้วพร้อยแสงสุด
๕

ทองสระ ทองสระทองสรมสมมุติ
๖ ๗

กลบุตรางจำลำนำนาน ฯ ๗ เพลง

บทที่ ๓๐. ๔/๐ นางกรายแล้วย้ายนางเยือง
๑ ๒

นางกราย เรียงเรืองเรียบร้อยสร้อยต้าน
๓

นางเยือง

นาคเกี้ยวพระสุเมรุพาดพาน
๔

สร้อยต้าน

นาคเกี้ยว พระอวตารติดตามกวางทอง
๕

พระรามตามกวาง

รามเดศออกเดินดงดร
๖

พระรามเดินดง

พระรามนคร พระรามนครควรสนอง
๗

เจ็ดเพลงบรรเลงล้ำทำนอง

ที่สามต่อสองประสานกัน ฯ ๗ เพลง

บทที่ ๔. ๔/๐ ขนมอญแปลงใหญ่ในบทสี่
๑

มอญแปลง	สรรเสริญจันทร์สรวงสวรรค์ ๒
สุรเสริญพระจันทร์	
มหาชัย	มหาไชยในเรื่องรำพรรณ ๓
มโนหราโอด	มโนราโอฐอั้นครั่นครวญ ๔
ราโค	ราโคเคียงเรียงเหรา ๕ ๖
เหรา	
หงส์ไซ้ดอกบัว	หงส์ไซ้รปทุมมาสร้อยสงวน ๗
	ยิ่งฟังยิ่งเพราะเสนาะนวล
บทที่ ๕.	ในขบวนบรรเลงเพลงพอ ๆ ๗ เพลง
ยังใบ	๔๐ ยังใบแฝงใบโอฐอ้อน ๑ ๒
แฝงใบโอด	
ฝรั่งถอนสมอ	ฝรั่งร่ายร้องถอนสมอ ๓
คู่ฝรั่งถอนสมอ	คู่ฝรั่งข้าขันบทซอ ๔ ๕
ข้าขัน	
คู่ข้าขัน	คู่ข้าขันต่อลำดับไป ๖
แขกสวด	แขกสวดแล้วแขกกินเหล้า ๗ ๘
แขกกินเหล้า	
ยาเมาเล	อีกยาเมาเลสังข์ใหญ่ ๙ ๑๐

สังข์ใหญ่	สังข์น้อยร้อยเรียบระเบียบใน (๑๑)
สังข์น้อย	
	สิบเอ็ดบทบอกไว้ให้เจนจำ ฯ ๑๑
บทที่ ๖.	๏ สระบุหร่งรับขับข้าง (๑)
สระบุหร่ง	กระระนะนางบุหร่งเรื่อยร่ำ (๒) (๓)
กระระนะ	
นางบุหร่ง	มาลากาเสียเมืองลำนำ (๔)
มลกาเสียเมือง	มลายูหวนซ้ำเสียไป (๕)
มลายูหวล	
คู่มลายูหวล	แล้วคู่มลายูหวน (๖)
เพื่อนนอนใหญ่	เสนาะนวนเพลงเพื่อนนอนใหญ่ (๗)
เพื่อนนอนน้อย	
ดอกไม้ไทร	เพื่อนนอนน้อยดอกไม้ไทร (๘) (๙)
ดอกไม้ตานี	เป็นรำดับดอกไม้ตานี (๑๐)
แสนพิลาปใหญ่	
แสนพิลาปน้อย	แสนพิลาปใหญ่พิลาปน้อย (๑๑) (๑๒)

น้ำค้างตะวันตก	น้ำค้างย้อยตะวันตกเรื่อยรี่ ๑๓
น้ำค้างตะวันออก	น้ำค้างตวันออกโดยมี ๑๔
นกกระจอกต้องกระเบื้องร้อน	นกกระจอกต้องทีกระเบื้องร้อน ๑๕
สมิงทองไทย	สมิงทองไทยรามัญแขก ๑๖ ๑๗ ๑๘
สมิงทองมอญ	
สมิงทองแขก	สิบแปดเพลงแรงแรกจำสอน ประสานเสียงเพียงซอสวรรค์ควร ที่หกรายกลอนไม่เยี่ยคยัง ฯ ๑๘
บทที่ ๗.	๘/๐ เพลงเจ็ดนั้นตั้งอรชร ๑
อรชร	
สายสมร	สายสมรปโตงโอฐโดยหวัง ๒ ๓
ปโตงโอด	ปโตงหวนปโตงพันพึ่งพั่ง ๔ ๕
ปโตงหวล	
ปโตงพัน	เป็นห้าเพลงไม่พลั้งเพลินชม ฯ ๕
บทที่ ๘.	๒/๐ เพลงแปดนั้นสุวรรณมาลา

สุวรรณมาลา	มาก้านต่อดอกสระสรม
	๒ ๓
ก้านต่อดอก	ทั้งนางนาคใหญ่ชื่นชม
สระสรม	๔
นางนาคใหญ่	บรรสมเป็นเพลงแปดบ่อง ฯ ๔ เพลง
บทที่ ๙.	๒/๐ พระทองคู่พระทองตุ๊กตู่
	๑ ๒ ๓
พระทอง	คู่ตุ๊กตู่จงรู้เรื่องสนอง
คู่พระทอง	๔
ตุ๊กตู่	สิ้นบทเพราะล้ำทำนอง
คู่ตุ๊กตู่	จะเรียบร้องเพลงสิบสิบกลอน ฯ ๕
บทที่ ๑๐.	๒/๐ เริ่มแรกนั้นเรียกดอกไม้
ดอกไม้	ดอกไม้พันประไพเกษร
ดอกไม้โอด	อีกดอกไม้โอฐเอื้อนชอ้อน
ดอกไม้พัน	สุวรรณหงส์ร่อนคัคนานต์ ฯ ๔ เพลง
สุวรรณหงส์	
บทที่ ๑๑.	๒/๐ นางให้ลมพัดชายเขา
	๑ ๒
นางให้	ชมชเลเบ้าหลุดคำหวาน
ลมพัดชายเขา	๓ ๔ ๕

เข้าหลุก	ห้ายทก้าหนดในการ
คำหวาน	ประมาณที่สิบเอ็ดเพลงมี ๆ ๕ เพลง
บทที่ ๑๒.	๒/๐ อรุ่มสร้อยสนระคนกัน (๑ ๒)
อรุ่ม	
สร้อยสน	อาถันตลุ่มโป่งอาถันสี่ (๓ ๔ ๕)
อาถรรพ	
ตลุ่มโป่ง	อาถันแปดเล่าซอต่อคดี (๖ ๗)
อาถรรพแปด	เพลงที่สิบสองมีเจ็ดครบ ๆ ๗ เพลง
เล่าซอ	
บทที่ ๑๓.	๒/๐ นกินใหญ่ล่องเรือนคร
ยกินใหญ่	แซรกซ้อนนกินหน้าศพ
ล่องเรือนคร	นกินยากซ้ำคำรบ
นกินน่าศพ	เพลงสิบสามจบเจนใจ ๆ ๔ เพลง *
นกินยาก	
บทที่ ๑๔.	๒/๐ สิบสนั่นคือพระนคร (๑)
พระนคร	
ลำไป	เรื่อยร่อนสำเนียงเสียงใส

* บทนี้คงจะลืมแบ่งชื่อในบท

ถอยหลังเข้าคลอง | อีกทั้งล้ำนำลำไป
๒

ถอยหลังเข้าในคลองจร ฯ ๓ เพลง
๓

บทที่ ๑๕. | ๒/๐ เพลงสิบห้านั้นมานางนาคน้อย
๑

คู่นางนาคพลอยนกร่อน
๒ ๓

ม้าย่องม้ารำอรชร

สี่สอนตามเรื่องเนื่องกัน

เขนงกระทงเขียวแสง
๖ ๗

ขอมมอญแปลงเล็กสลับคั่น
๘ ๙

แยกออกเพลงละเจ็ดจางสำคัญ

เพลงสิบห้ารำพรรณางลง ฯ

บทที่ ๑๖. | ๔/๐ สิบหกยกบทกำหนดชื่อ

ขั้นคั่น | คือว่าขั้นคั่นอย่าลืมหลง
๑

คู่ขั้นคั่น | อีกคู่ขั้นคั่นโดยจง
๒

ม้ารวบุน

บทข้าระบุ[๓]นคงครบขบวน

ขับเพลงเรื่องใหญ่แม้นใครเรียน

อุส่าห์เพียรให้คิดถี่ถ้วน

เพลงพรัดท่านจัดไว้ตามควร

สิบสวนโดยระเบียบเรียบร้อย ๓

บทที่ ๑๗.

ศรีประเสริฐ

แหวนรอบก้อย

อังคาร

เนรคันโยก

มดน้อย

นางพระยาตานี

ร้องไห้

พระนครเขิน

๔ ๐ ศรีประเสริฐ[๑]ระส่ำระสาย[๒]

เรียงรายวงแหวนรอบก้อย[๓]

อังคาน[๔]นฤคัน[๕]โยกมดน้อย[๖]

นางตานี[๗]ไห้ละห้อยโศกา

พระนครเขินขันบรรเลง

ร้อยสามสิบเจ็ดเพลงศึกษา

มโหรีเรื่องบุราณมา

เป็นศรีกรุงอยุธยาใหญ่เอย.

๐ ยอกรกึ่งเกล้ายงกชเกษ
ไหว้ไทเทเวศเป็นใหญ่
อันเรืองรู้ครูครอบพิณไชย
สถิตย์ในฉ้อชั้นยามา
ทรงนามชื่อบัญจสิงขร
ได้สั่งสอนสานุศิษย์ในแหล่งหล้า
เป็นตำหรับขับร้องสืบมา
ปรากฏในแผ่นฟ้าดินคร
ข้าขอชุลีทำคำนับ
พระคนธรรพด้วยใจสโมสร
จะคิดสิ่งขับร้องทำนองกลอน
จงศรีสถาพรทุกประการ ฯ
๐ อนึ่งข้าขอประนตบทรัตน์
พระจุลจอมจักรพรรดิมหาสาร
คือองค์พระทรงคุรุไชยชาญ
เอาวะตารจากกระเษียรสมุทมา
หวังจะดับเข็ญให้เย็นยุค
จะทำนุกพระพุทธศาสนา

จะบำรุงผดุงโลกโลกา
โอฟ้าล้ำชั้นดุษฎี
สารพัดไพบูลย์ภูลภพ
เลิศลบกระษัตริย์ทุกกรุงศรี
มีทั้งพระเสวตรกีรณี
ศรีศุภลักษณ์เลิศอำนวยพงศ์
ย่อมภาฤทธิ์กฤษฎาไปทุกทิศ
พระทรงอิศรภาพสูงส่ง
สิทธิศักดิ์ดังจักราวงศ์
ดำรงทวาราราชธาตรี
ขอพระเดชเดชาภูวนารถ
พระบาทปกเกล้าเกศี
แห่งข้าผู้จำเรียงเรื่องมโหรี
ซอกรับกระจับปี่รัมนา
โทนขลุ่ยฉิ่งฉาบระนาดฆ้อง
ประลองเพลงขับกล่อมพร้อมหน้า
ขอให้จำเริญศรีสวัสดิ์ทุกเวลา
ให้ปรีชาชาญเชี่ยวในเชิงพิณท์

จะกล่าวเรื่องเมรีเมื่อนิราศ
วรนาฎโศกเศร้าแสนถวิล
แสนทเวศเวทนายุพาพิน
จนสุดสิ้นสูญชีพชนม์มาร
เพราะหวังจิตรพิศวงจงสวาสดิ์
มุ่งมาดว่าจะเป็นแก่นสาร
ประดิพัทธสัตย์ซื่อจีรังการ
ไม่ระแวงว่าภูบาลจะจากจร ฯ

ขับซอเรื่องมโหรี บท ๑.

๐ ข้าไหว้ครูขอคำนับ ขับบรรสานสายสุหร่ายเรื่อง
มโหรีแรกเริ่มเฉลิมเมือง บอกเบื้องฉบับบุราณนาน
แต่บรรดาเพลงใหญ่ให้รู้ชื่อ คือโฉลกแรกเรอยเฉอยฉาน
๑
อัยศรโฉลกบรรเลงลาน วิศาลโฉลกนั้นเป็นหลั่นลด
๒ ๓
มหาโฉลกลอยชายเข้าวัง พราหมณ์เดินเข้ายังอุโบสถ
๔ ๕ ๖
โยคีโยนมณีโชติชด เจ็ดบทบอกต้นดนตรี
๗

บัญชีเพลงเรื่องมโหรี

ไหว้ครูข้างเช้า ๗ เพลง

(๑) โฉลกแขก ๑
(๕) ลอยชายเข้าวัง ๑
(๒) อักษรโฉลก ๑
(๓) วิสาระโฉลก ๑
(๔) มหาวิสาระโฉลก ๑
(๖) พรามณ์เข้าโบสถ์ ๑
(๗) โยคีโยนแก้ว ๑

เพลงที่ ๑. ในบัญชีเขียนว่า โฉลกแขก แต่ในบทขับไม่มีคำว่าแขก คิดว่าคำว่า แรกนั้นแลเป็น แขก หาเขียนผิดไป

เพลงที่ ๒. ในบัญชีเขียนชื่อ อักษรโฉลก ในบทขับเขียน อักศรโฉลก คำว่า โฉลก เลือนมาจากคำ โศลก พากย์สันสกฤต ซึ่งหมายความว่าคำฉันท์ เพราะฉะนั้นต้องวินิจฉัยว่า บัญชีเพลงเขียนอักษรโฉลกเป็นถูก ด้วยคำกินกัน

เพลงที่ ๓. ในบัญชีเขียน วิสาระโฉลก เห็นว่าไม่ดี ในบทขับเขียน วิศาลโฉลก เห็นว่าถูกดีกว่า

เพลงที่ ๔. ในบัญชีเขียนว่า มหาวิสารโฉลก แต่ในบทขับเป็น มหาโฉลก เห็นช่องกลอนจะไม่พอลงคำ วิศาล อีกได้

เพลงที่ ๖. และที่ ๗. ในบทขับเป็นชื่อที่กลอนพาไถลไป ต้องถือเอาชื่อในบัญชีเป็นหลักที่ถูก

ในบทที่ ๑. นี้ ถอดออกได้ครบ ๗ เพลง ตามที่ระบุไว้ท้ายบทว่ามี ๗ บท ถูกต้องแท้แล้วไม่ขาดเหลือ.

ขับซอเรื่องมโหรี บท ๒.

๐ เพลงซอที่สองรองรับ นับอีกเจ็ดบทกำหนดสี่
ในนามว่าเนรปัตติ (๑) กัปศรีสุวรรณชมภูนุช (๒)
ทองเก้า (๓) น้ำนองท้องย้อย (๔) ทองพราย (๕) แพร้วพร้อยแสงสุด
ทองสระ (๖) ทองสรมสมมุติ (๗) กุลบุตรจงจำลำนาม ฯ

บัญชีเพลงเรื่องมโหรี

	(๑)	เนียรปติ	๑	
	(๒)	ชมภูนุช	๑	
	(๓)	ทองเก้าน้ำ	๑	
ไหว้ครูข้างเย็น	(๔)	ทองย้อย	๑	๗ เพลง
	(๕)	ทองพราย	๑	
	(๖)	ทองสระ	๑	
	(๗)	ทองสรม	๑	

บทที่ ๒ นี้ ชื่อเพลงต้องกันกับบัญชีเพลง ต่างแต่วิธีเขียน เนระ บัติติ อย่างนี้เห็นเขียนไว้หัวบทดอกสร้อย มีหลายแห่ง เนียรปติ อย่างนี้ยังไม่เคยเห็น ชมภูนุช นั้นเขียนผิด ที่ถูกจะต้องเป็น ชามพูนท.

รวม ๒ บท ๑๔ เพลง

ขับซอเรื่องมโหรี บท ๓.

๐ นางกรายแล้วย้ายนางเยื้อง เรียงเรื่องเรียบร้อยสร้อยต่านะ
ฉากเกี้ยวพระสุเมรุพาคพาน พระอวตารติดตามกวางทอง
รามศรออกเกินคงคร พระรามนครควรสนอง
ฯเพลงบรรเลงลำท้านอง ที่สามต่อสองประสานกัน ฯ

บัญชีเพลงมโหรี

	(๑)	นางกราย	๑	
	(๒)	นางเยื้อง	๑	
	(๓)	สร้อยต่าน	๑	
เรื่องนางกราย	(๔)	นาคเกี้ยว	๑	๗ เพลง
	(๕)	พระรามตามกวาง	๑	
	(๗)	พระรามลคร	๑	
	(๖)	พระรามเดินดง	๑	

บทที่ ๓. นี้ ชื่อเพลงจัดว่าตรงกันกับบัญชีหมด ไถลอยู่ ๒ ชื่อ คือเพลงที่ ๕ และที่ ๖ เพราะกลอนพาไป แต่เพลงที่ ๗ นั้นบัญชีเขียนผิดด้วยฟังตามเสียงคนปี่พาทย์ ซึ่งไม่รู้หนังสือ นคร จะต้องเป็นลคร เป็นธรรมดา

๓ บท รวม ๒๑ เพลง

ขับซอเรื่องมโหรี บท ๔.

๐ ขึ้นมอญแปลงใหญ่ในบทสี่ สรรเสริญจันทร์สรวงสวรรค์
(มอญแปลง ๑) (สรรเสริญจันทร์ ๒)

มหาไชยในเรื่องรำพรรณ มโนราโอฐอันครั่นครวญ
(มหาไชย ๓) (มโนราโอฐ ๔)

ราโคเคียงเรียงเหรา หงส์ไซร์ปทุมมาสร้อยสงวน
๕ ๖ ๗

ยิ่งฟังยิ่งเพราะเสนาะนวล ในขบวนบรรเลงเพลงพอ ๆ

บัญชีเพลงมโหรี

	(๑)	มอญแปลง	๑	
	(๒)	สรรเสริญพระจันทร์	๑	
	(๓)	มหาไชย	๑	
เรื่องทำขวัญ	(๔)	มโนราโอฐ	๑	๗ เพลง
	(๕)	ราโค	๑	
	(๖)	เหรา	๑	
	(๗)	หงส์ไซ้ดอกบัว	๑	

บทที่ ๔ นี้ ชื่อเพลงต้องกันกับบัญชี เป็นแต่มีคำไกลไปตามกลอนอยู่สองแห่ง คือ จันทร์ เป็น จันทรี และ ดอกบัว เป็น ปทุมา

เพลงที่ ๔ ซึ่งเขียน มโนราโอฐ นั้นผิด ควรจะเขียน มโนหราโอด ตามภาษาปี่พาทย์ หมายความว่า นางมโนหราร้องไห้ โอด เป็นชื่อเสียงปี่พาทย์เสียงหนึ่ง ซึ่งใช้มากที่สุดในเวลาเมื่อละครทำบทร้องไห้ เรียกว่า ลูกโอด.

รวม ๔ บท ๒๘ เพลง.

วังวรดิศ

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๔

ทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัติวงศ์

ด้วยพระเจนดุริยางค์เขาแต่งตำราดุริยางค์ขึ้น เอามาวานให้หม่อมฉันตรวจ หม่อมฉันอนุโมทนาในความคิดและความพยายามของเขา แต่รู้สึกว่าความรู้ของหม่อมฉันไม่พอจะตรวจให้เขาได้ จึ่งส่งมาถวายด้วยเห็นว่าเป็นหนังสือไม่ยาวนักพอจะทรงประทานเวลาได้ ขอได้โปรดทรงตรวจด้วย จะติหรือจะแก้ไขแห่งใดก็แล้วแต่จะทรงพระดำริเห็นสมควร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๗๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์โปรดประทานตำราดุริยางค์ของพระเจนดุริยางค์ไปให้ตรวจ พอเห็นก็ตกใจและเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ด้วยได้กราบทูลเมื่อวานนี้เหลวไหล เข้าใจผิดอย่างยิ่ง สำคัญว่าพระเจนจีนอักษรนำถวาย จึงนึกว่าจะมีอะไรนอกจากตำราสอนเล่นเครื่องสาย ที่มีคนแต่งขายกันอยู่เกลื่อนตลาด จึงได้กราบทูลประมาทผิดไป ขอประทานโทษร้อยโปรดพันโปรด ที่จริงตำราที่ประทานไปนั้น เห็นจะดีมีประโยชน์สอนให้คนรู้โน้ตอย่างฝรั่งได้จริงจัง แต่ยังหาได้ตรวจดี ๆ ไม่ จะกราบทูลถวายความเห็นทีหลัง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

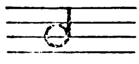
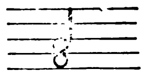
บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๗๔

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ตามที่ทรงพระเมตตาโปรด ประทานตำราดุริยางค์ ซึ่งพระเจนดุริยางค์แต่งไปให้ตรวจดูนั้น ได้รับประทานตรวจดูแล้ว

ตำราอันให้ชื่อว่า "ตำราดุริยางค์ไทย" นี้ ก็คือตำราเขียนโน้ตเพลงอย่างฝรั่งนั่นเอง แต่ตัดทอนเอาแต่พอใช้เขียนเพลงไทยได้ เพราะเพลงไทยไม่วิตถารเท่าเพลงฝรั่ง

ตรวจเห็นในหน้า ๑๕ และ ๑๖ ซึ่งว่าด้วยคู่เสียงนั้น ผู้เขียนเห็นจะเข้าใจสั้นอยู่บ้าง ตามที่แต่งไว้ในตำรา เรียกว่า คู่ ๒ คู่ ๓ คู่ ๔ เป็นต้นนั้น ถือเอาคำใช้ที่ขึ้นสายเครื่องสาย เช่นขึ้นสายทุ้มเป็น ขึ้นสายเอกเป็น เรียกกันว่าขึ้นคู่ ๔ แต่ที่แท้คำว่าคู่นั้นมาแต่ตีพาทย์ หมายความว่าตีมือซ้ายขวาลงพร้อมกัน ถ้าห่างกัน ๔ ลูก ก็เรียกว่าคู่ ๔ ถ้าเขียนเป็นโน้ตจะต้องเป็นดังนี้ ไม่ใช่ ตั้งแต่หน้า ๒๒ ไป ว่าด้วยตัวเขบ็ต อธิบายไว้จนถึงตัว ๔ ชั้น ที่จริงสำหรับดุริยางค์ไทย จะมีที่ใช้แ

เพียงตัว ๒ ชั้นเท่านั้น แต่นักเลงสมัยใหม่ทำอวดมือแทรกลูกเข้าถึงตัว ๓ ชั้น ที่เรียกว่าสะดุ้งหรือสะบัดอะไรนั่นมีอยู่บ้าง แต่ก็เป็นทำเล่น ไม่ใช่ทำเป็นหลักฐาน ส่วนตัว ๔ ชั้นนั้นไม่มีที่ใช้แน่ ถ้าว่าตามหลักแล้ว พ้นตัว ๒ ชั้นขึ้นไปก็เป็นรัวทีเดียว รัวนั้นไม่มีกำหนดตัว ถือกันว่าใครรัวได้ละเอียดมากเป็นดี แต่ก็มีลีลาศเป็น ๒ อย่าง รัวลูกเสมอกันอย่าง ๑ รัวลูกห่างก่อนแล้วค่อยถี่เข้าไปจนละเอียดอีกอย่าง ๑ และลางเพลงรัวมีกำหนดจังหวะ เหล่านี้ผู้เขียนตำรายังไม่ได้เขียนไว้ แต่ก็เพิกทำไว้ได้ภาคเดียวเท่านั้น

ในที่สุดขอประทานยกย่องพระเจนดุริยางค์ ในการที่พยายามแต่งตำราดุริยางค์อันยังไม่เคยมีในภาษาไทย และเป็นของต้องการนั้นขึ้น จะเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไปไม่น้อยเลย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๔

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

มีสลากปิดโกศพระอัฐิที่หอพระนาคโกศหนึ่ง จดว่า พระองค์เจ้าพิมเสนลูกเต้าเหล่าใครมืดแปดด้าน คิดว่าจะเป็นพระองค์เจ้าตั้งชนิดพวกกรมหมื่นมนตรี กรมหมื่นเทวาอะไรพวกนั้น หวังว่าฝ่าพระบาทจะตรัสบอกได้ ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๒๕ / ๑๑ / ๗๔

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ได้รับลายพระหัตถ์ตรัสถามถึงพระองค์เจ้าพิมเสนนั้น มาอยู่ที่นี่หม่อมฉันไม่มีเครื่องมือที่จะอาศัยตรวจตราสอบสวน ได้แต่นึกดูก็ยังมืดมน เพราะบุคคลที่ชื่อพิมเสนยังมีหม่อมพิมเส

ครั้งกรุงศรี ฯ ที่แต่งเพลงยาว และคุณพิมเสนผู้หญิงที่เป็นเจ้ากรมพระพุทธรัตนสถาน ชื่อพิมเสนที่มีอยู่ในญาณปะปนระคนกันอยู่ดังนี้ แต่นึกแว่ว ๆ ว่าเคยได้ยินพระนามพระองค์พิมเสนนึกได้เพียงเท่านั้น จึงทูลตอบได้ในบัดนี้แต่ว่ายังไม่สามารถจะทูลได้ว่าพระองค์เจ้าพิมเสนนั้นเป็นพระโอรสธิดาของท่านพระองค์ใด ถ้าจะว่าโดยทางสันนิษฐานเข้าใจว่าพระอัฐิที่เก็บรักษาไว้ในหอพระนาค มีแต่พระราชโอรสธิดากับเจ้านายชั้นปฐมวงศ์ที่เป็นโอรสธิดาของสมเด็จพระพี่นาง และพระเจ้าน้องของพระบาท — ยอด — โลก นอกจากนั้น เช่นพระองค์เจ้าวังหน้าและวังหลัง ตลอดจนพระองค์เจ้าตั้ง หาได้เอาเข้ามาไว้ในหอพระนาคไม่ หรือจะมีเข้ามาด้วยสับสนกันอย่างไรเมื่อภายหลัง ถ้ามิได้มีการสับสนไซร้ พระอัฐิพระองค์เจ้าพิมเสนจำจะต้องเป็นพระราชโอรสธิดาพระบาท — หัว ใน ร. ๑ ที่ ๒ หรือที่ ๓ ซึ่งผู้ทำบัญชีทีเอามาพิมพ์ในหนังสือปฐมวงศ์ลืม หรือเขียนตกไปเสียแต่เดิม แต่ถ้าปรากฏว่าทีในหอพระนาคมีพระ-อัฐิเจ้านายชั้นอื่น ๆ นอกจากพระราชโอรสธิดา และเจ้านายชั้นปฐมวงศ์ เพราะได้มีการเชิญพระอัฐิที่อื่นมาเพิ่มเติมเมื่อภายหลัง ยกตัวอย่างดังเช่นเมื่อเชิญอัฐิกรมพระราชวังหลัง

เข้ามาไว้หอพระนาค อาจจะเชิญพระอัฐิพระองค์เจ้าวังหลังรวมเข้ามาด้วยได้ ข้อนี้จะพึงรู้ได้ ถ้าหากมีพระอัฐิเจ้านายวังหลังพระองค์อื่น แต่เห็นจะไม่ใช่เจ้านายวังหน้า ด้วยที่เก็บรักษาพระอัฐิทางวังหน้ามี แม้จะมาสิ้นพระชนม์ในวังหลวงก็คงเชิญพระอัฐิไปไว้วังหน้า และไม่ใช่พระองค์เจ้าตั้ง

เรื่องพระองค์เจ้าตั้ง หม่อมฉันคิดดูให้นึกสงสัยนัก ว่าเมื่อก่อน ร. ๔ จะมีน้อยทีเดียว นึกได้แต่พระองค์เจ้าขุนเณร พระบาท — ยอด — โลก ทรงตั้งน้องต่างพระชนนี กรมพระ-ราชวังหลังองค์ ๑ กับพระองค์เจ้าโสมนัส พระบาท—นั่ง—หัว ทรงตั้งพระองค์ ๑ นึกได้ตั้งทูลมาฉะนี้

อาการหม่อมฉันตั้งแต่ออกมาอยู่ที่หัวหินสบายขึ้นมาก ค่อยชุ่มเนื้อและมีกำลังขึ้น ได้ลองตีกอล์ฟดูเมื่อวานนี้ก็พอตีได้ แต่ในบริเวณหลุมเดียว เดินไกลนักยังรู้สึกเหนื่อย เมื่อแรกมาถึงถูกลมทะเลแรงต้องปิดประตูอยู่ในห้อง ๒ วันจึงคุ้นกับอากาศ หวังใจว่าท่านจะทรงสบายดีอยู่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๑๓ / ๑๒ / ๗๔

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้เขียน จ.ม. ไปถวายนานแล้ว บัดนี้มีความรำลึกถึงขึ้นมาอีก ด้วยเหตุอ่านหนังสือเรื่องประเพณีพราหมณ์ในอินเดียของบาทหลวงดือบัว (ที่หม่อมฉันถวายไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ เล่ม ๑ นั้น) พบอะไรแปลก ๆ เมื่อค้นเรื่อง ๑ เป็นเหตุให้เขียนจดหมายฉบับนี้

เขากล่าวว่า พวกฮินดูโดยปกติกลัวมลทิน หม้อข้าวหม้อน้ำที่ใช้ มักใช้หม้อดินแต่ในการจร เช่นหุงข้าวเลี้ยงแขกเป็นต้น เพราะถือว่าเมื่อเปื้อนแล้ว หรือมีธุลีอัปมงคลอันใดเจือปนลงไปแล้ว ไม่อาจจะล้างออกจากดินให้หมดได้ เพราะฉะนั้นเมื่อใช้หม้อดินแล้วคราว ๑ ย่อมต่อยทิ้งเสีย หม้อที่เขาใช้เองเป็นปกติย่อมใช้หม้อโลหะ ด้วยถือว่าอาจจะล้างถูมลทินให้หมดจดจากโลหะได้ ดังนี้เป็นอธิบายของประเพณีการต่อยหม้อน้ำ เมื่อเอาศพลงจากเรือนที่เรายังถือกันอยู่

อีกข้อ ๑ กล่าวว่าหม้อดินที่เอามาใช้ในการงานพิธีนั้น ย่อมเอาสีขาวทาตรงกับหม้อข้าวเชิงกราน ที่เราทำพิธีสามหาบ แต่เพราะเหตุใดยังหาพบอธิบายไม่

อาการป่วยของหม่อมฉันนั้นว่าเป็นอันหายแล้วได้ เป็นแต่ตัวยังซูบอยู่สักหน่อย กับเครื่องย่อยอาหารยังไม่เป็นปรกติทีเดียว ยังต้องกินอาหารที่อ่อนกว่าสามัญ ขอได้โปรดนำความขอบใจแจ้งแก่หญิงอามกับทั้งคุณโตด้วย ที่อุตส่าห์ส่งมะพร้าวแก้วออกมาให้ เวลานี้อากาศที่หัวหินกำลังดี กลางวันปรอทขึ้นอย่างสูงเพียง ๘๓ กลางคืนลงถึง ๗๔ ทุกคืน ลูกเต้าที่มาก็เป็นสุขสบายดีอยู่ด้วยกันทั้งนั้น หวังใจว่าท่านจะทรงพระสำราญและพวกที่วังจะเป็นสุขสบายอยู่ด้วยกัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ป.ล. วันนี้หม่อมฉันอ่านหนังสือเรื่องประเพณีพราหมณ์ที่ทูลมาข้างต้นหนังสือนี้ ถึงแชบเตอรว่าด้วยเสียยาวัตรของคฤหัสถ์ อันเป็นต้นตำราเรื่องสวัสดิรักษาของเราอยู่ข้างเก่ง ขอทูลเชิญเสด็จให้ทรงเปิดเล่มที่หม่อมฉันถวายทรงแชบเตอรดูก่อน.

ด.ร.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๔๗๔

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๓ ตรัสบอกพระอาการประชวรหายไปให้ทราบ มีความยินดีเป็นล้นเกล้า เป็นอันสิ้นความวิตก พระอาการที่ยังบกพร่องอยู่นั้นเป็นแน่ที่จะกลับคืนได้อย่างเดิม หากกลับได้ช้าก็เกี่ยวด้วยพระชันษามากเท่านั้น รำลึกถึงฝ่าพระบาทเป็นกำลัง ทั้งหลาน ๆ ด้วย เมื่อได้ทราบว่าสบายอยู่ด้วยกันหมดก็ดีใจ จะเขียนหนังสือถวายก็ติดจะยุ่งเต็มทีในหมู่นี้ เกี่ยวด้วยเรื่องฉลองพระนคร ไม่ค่อยปลอดโปร่งเลย ได้ยินหม่อมเจิมว่าจะเสด็จกลับวันที่ ๑๙ เพราะทรงเป็นห่วงงาน ใจหนึ่งยินดี เพราะมีธุระอะไรบ้างก็จะทูลปรึกษาได้ แต่อีกใจหนึ่งนึกไม่ค่อยชอบ อยากให้ทรงพักเสียนาน ๆ เพื่อบำรุงพระกาย

หญิงอามกับแม่โตสั่งให้กราบทูลถวายบังคมแทบฝ่าพระ-บาท

เรื่องต่อยหม้อ เรื่องทาหม้อข้าว ที่ทรงค้นพบนั้นดีนัก คิดเลยว่าจะสืบมาแต่ประเพณีทางอินเดีย แชบเตอร์ ๗

ที่ตรัสระบุไปให้อ่านนั้น จำต้องรอไว้หาเวลาอ่านเมื่ออื่น เวลานี้หาโอกาสไม่ได้

หนังสือฝรั่งมีมาใหม่ เรียกว่า The Siamese State Ceremonies แต่งดี จะส่งมาถวายเกรงจะเป็นชิดคิรู ไม่ทราบว่าใครถวายมาแล้วหรือยัง ถ้ายังไม่มีใครถวายโปรดให้ทราบ จะส่งมาถวาย

ได้ไต่สวนเรื่องพระองค์เจ้าพิมเสนต่อไป ได้ความยุ่งเหยิงในบัญชีพระอัฐิของภูษามาลา จดว่าพระองค์เจ้าพิมเสน ตรวจดูในโกศ มีกระดาษหนา ตัดจากหีบจดว่า หม่อมเจ้าพุมเสน และมีกระดาษเขียนหนังสืออย่างดี จดเป็นความเห็นคาดคะเนไว้ว่าจะเป็นหม่อมเจ้าหลานสมเด็จพระพี่นางพระองค์เล็ก ดังได้คัดสำเนาถวายมานี้แล้ว เป็นอันว่าได้มีสงสัยขบกันไม่แตกมานานแล้ว

ได้สังเกตบัญชีพระอัฐิหอพระนาคของภูษามาลา เห็นมีเจ้านายอยู่ในนั้น ๓ พวก คือ ๑ เจ้านายปฐมวงศ์ แต่ก็มี ๑๐ พระองค์เท่านั้น ล้วนแต่มีกรมทั้งนั้น ๒ เจ้านายลูกเธอวังหลวง ๕ รัชกาล ลูกเธอวังหน้ามีแต่สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยพระองค์เดียว เห็นจะเป็นเพราะนับเป็นบรมวงศ์

ด้วยแล้ว ๓ พระองค์เจ้าตั้งมีกรมและไม่มีกรม ๗ พระองค์ เป็นสกุลศิริวงศ์ ๕ องค์ กับกรมหมื่นปราบ และพระองค์เจ้าพิมเสน กรมหมื่นปราบนั้น ได้ความว่าเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ส่งเข้ามาเมื่อต้นรัชกาลนี้เอง

สันนิษฐานว่าที่หอพระนาคนั้น เดิมทีจัดเป็นที่ไว้พระอัฐิเจ้านายลูกเธอวังหลวงเท่านั้น แต่ถึงเวลาสงกรานต์เสด็จออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทาน โปรดเกล้า ฯ ให้เชิญพระอัฐิก่อน ซึ่งทรงรำลึกถึง จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานเข้ามารวมตั้งในหอพระนาคด้วย ดังจะเห็นได้ที่พระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช นั้นก็มิได้อยู่ที่หอพระนาค แต่เชิญมาทุกปี เจ้านายปฐมวงศ์ก่อนนั้นก็คงเชิญมาในเวลาสงกรานต์ ภายหลังขาดลูกหลานที่เป็นหลักจะรักษา ก็เลยเก็บไว้เสียในหอพระนาค เจ้านายสกุลศิริวงศ์คงเป็นฝากไว้ ด้วยไม่มีลูกที่เป็นหลักจะรักษา และจะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานเป็นประจำด้วย กรมหมื่นปราบก็ว่าก่อนที่เอาเข้ามาก็เคยเชิญเข้ามาสมทบทุกปี.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

(สำเนา)

หม่อมเจ้าพิมเสนนี้ เคยได้ยินชื่อเคยเห็นจดหมาย พระกระแสรัชกาลที่ ๔ ถามเจ้าหนูเจ้าพิมเสนว่า พระอัฐิในหอพระนั้นเป็นพระอัฐิพระชนกในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทร หรือพระอัฐิท่านทอง ทรงสงสัยอยู่ เจ้าหนูเจ้าพิมเสนกราบทูลว่าไม่ใช่พระอัฐิท่านทอง เป็นอัฐิพระอัยยิกาเป็นแน่ ดังนี้ จึงเห็นว่า คงจะเป็นหม่อมเจ้า ในกรมหลวงเทพิทักษ์มนตรี หรือกรมขุน-อิศรานุรักษ์ ข้อที่อัฐิมาอยู่ในหอพระนาค น่าจะเป็นเพราะเกี่ยวเป็นพระญาติ และคงจะทรงคุ้นเคยอย่างไร และจะไม่มีบุตรหลานที่จะรับไป จึงโปรดให้ฝากเก็บไว้ในหอพระนาค เข้าใจดังนี้.

๑๘ / ๑๒ / ๗๔

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับ ลายพระหัตถ์ ฉบับลง วันที่ ๑๖ มีนาคม รู้สึกยินดีถึงชื่นใจ ด้วยออกมาอยู่ที่นี่นานวันเข้าถึงมีลูกมาอยู่ด้วยหลายคน เรื่องที่พูดกันมันหมดเข้า ที่เที่ยวเตร่ก็ไปเสียหมดทุกแหล่งแห่งตำบลจนจืด ออกรู้สึกรำขึ้นทุกที ท่านองเช่

เขาเล่ากันว่าพวกที่ไปตรวจ North Pole เมื่อเรื่องที่เหมือน ๆ
กันทุกวัน ๆ จนไม่อยากพูดกันเอง ได้รับและได้อ่านหนังสือ
ทั้งถึงอกถึงใจจริงเป็นเครื่องให้ความยินดีอย่างหนึ่ง

เรื่องหม่อมเจ้าพิมเสนนั้นชอบกลหนักหนา พิเคราะห์ดูใน
บันทึกเก่าที่ทรงคัดสำเนาประทานมาเห็นหลักฐานและข้อวินิจฉัย
มีอยู่ดังนี้ คือ

๑. บันทึกนี้ทำเมื่อใน ร. ๕ เพราะอ้างถึง ร. ๔ น่าจะ
ตาว่าทำบันทึกเมื่อตรวจพบอัฐิคราวซ่อมหอพระนาค เมื่องาน
ฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในข้อนี้หม่อมฉันเคยได้ยิน
สมเด็จกรมพระ ฯ เทววงศ์ซึ่งเป็นนายด้านซ่อมหอพระนาคตรัส
ว่าพบอัฐิที่ในหอพระนาคนั้นยุ่งมาก บางทีพระอัฐิเจ้านาย ๒
พระองค์ ๓ พระองค์รวมไว้ในโถแก้วอันเดียวกัน มีฉลากรู้
พระนามก็มี ไม่รู้พระนามก็มี ท่านจึงทรงพระดำริทำโกศตะกั่ว
ปิดทองขึ้นให้พอจำนวน แล้วแยกพระอัฐิเจ้านายออกไว้องค์ละ
โกศ น่าจะพบอัฐิหม่อมเจ้าพิมเสนอยู่ในหอพระนาคคราวนั้น
จึงสับสนเหมือนอย่างที่ท่านทรงสับสนคราวนี้

๒. ใครเป็นผู้เขียนบันทึกข้อนี้ เห็นว่าต้องเป็นผู้ใหญ่ที่มี
กิจเกี่ยวข้องในการตรวจพระอัฐิ มิใช่ข้าราชการในกรมภูษา-
มาลา หรือแม้ขุนนาง ต้องเป็นเจ้า เห็นมีอยู่แต่ ๒ พระองค์

คือ สมเด็จกรมพระยาบำราบปรปักษ์ พระองค์ ๑ กับสมเด็จกรมพระ ฯ เทววงศ์ พระองค์ ๑ ถ้าเป็นสมเด็จกรมพระ ฯ บำราบ ฯ คำที่เขียนว่า รัชกาลที่ ๔ เห็นจะว่าในแผ่นดินพระบาท — จอม — หัว ที่ใช้คำว่า รัชกาลนั้น รัชกาลนี้ เป็นคำสมัยใหม่ในชั้นนั้น ควรจะเป็นสมเด็จกรมพระ ฯ เทววงศ์ ฯ

๓. ที่อ้างในบันทึกถึงพระบาท — จอม — หัว ตรัสถามเจ้าหนู เจ้าพิมเสนว่าพระอัฐิในหอพระเป็นอัฐิท่านทอง หรือพระอัฐิพระชนกสมเด็จพระศรีสุริเยนทร ข้อนี้หม่อมฉันทราบความประกอบทูลได้เป็นแน่นอน ด้วยได้เคยฟังสมเด็จ—หลวงตรัสเล่าว่าเมื่อพระบาท — ปิ่น — หัวสวรรคตแล้ว เสด็จขึ้นไปรับพระอัฐิท่านกึ่ง ลงมาจากวังหน้า ได้โปรดให้สมเด็จ—หลวงทรงเชิญลงมา และรับเอาไปไว้ที่พระตำหนัก ดังนี้ ที่ตรัสถามเจ้าหนู เจ้าพิมเสน คงเป็นในวันที่เสด็จไปรับพระอัฐิท่านกึ่งและเจ้าหนูเจ้าพิมเสนนั้น เชื่อได้ว่าคงเป็นหม่อมเจ้าในเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี หรือเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ ซึ่งอยู่ในวังหน้า เพราะมีเหตุทางวังหลวงเมื่อพระบาท — จอม — หัวแรกผ่านพิภพ พวกหม่อมเจ้าหญิงในกรมหลวงพิทักษ์มนตรีทะนงตัวขึ้นเดินหน้าพระเจ้าลูกเธอในพระบาท—นั่ง — หัว เข

เจ้านายผู้หญิง ออกไปเฝ้าที่พลับพลา ด้วยถือตัวว่า เป็นพระญาติสนิทกว่า ถูกกริ้ว เลิกให้ขึ้นไปอยู่วังหน้าทั้งนั้น หรือโดยมากหม่อมฉันยังได้ทันรู้จักบางองค์

๔. เจ้าพิมเสนที่อรู่ อยู่ในหอพระนาคจะเป็นหม่อมเจ้าพิมเสนองค์ที่อ้างในบันทึก หรือเป็นหม่อมเจ้าในกรมอื่นซึ่งทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง หามีความชอบอย่างหนึ่งอย่างใดในรัชกาลใดรัชกาลหนึ่ง จึงโปรดให้รับพระอัฐิไว้ในหอพระนาค ข้อนี้หม่อมฉันไม่หายสงสัย ถ้าเป็นหม่อมเจ้าพิมเสนในกรมหลวงพิทักษ์มนตรี ต้องสิ้นชีพในตอนปลาย ร. ๔ ทีเดียว ถ้าพระบาท — จอม — หัว โปรดให้รับอัฐิมาไว้ในหอพระนาค ก็จะเป็นด้วย มีความชอบพิเศษ ยิ่งกว่าหม่อมเจ้าองค์อื่นในกรมหลวงพิทักษ์มนตรี จึงทูลได้แต่ว่าไม่แน่ใจ ดังนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๕๗

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๙ ฉบับหนึ่ง วันที่ ๑๐ ฉบับหนึ่ง ได้รับทราบความทุกประการแล้ว

ข้อความในลายพระหัตถ์ฉบับแรก ซึ่งทรงแสดงน้ำพระทัยในความรู้สึกถึงลูกคนเดียวเป็นที่จับใจอย่างยิ่ง ด้วยความจริงเป็นอยู่อย่างนั้น นอกจากฝ่าพระบาทแล้ว ที่จะรู้สึกความจริงได้เช่นนั้นเป็นอันมาก แต่ความเศร้าโศกอาลัยนั้น แม้ถึงจะมีมากแสนสาหัสก็จริง แต่ก็ตกใจได้ว่าแม่ได้มีอายุยืนยาว เป็นอย่างพอใจทีเดียว อีกประการหนึ่งก็เป็นการสมใจ ด้วยเกล้ากระหม่อมมีโรคภัยเบียดเบียน กลัวจะตายเสียก่อนแม่ ถ้าเป็นดังนั้นแล้วแม่จะได้ความทุกข์สักเท่าไร เหลือที่จะประมาณถึง เกล้ากระหม่อมยอมรับความทุกข์นั้นแทนแม่ด้วยความเต็มใจ

หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าที่ประทานไปนั้น สนุกเจ็บปวดดีจริง ๆ ได้อ่านจาว ๆ ไปจบแล้ว ทำให้เพลิดเพลินคลายใจมากดังพระประสงค์ ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก มีแห่งที่ข้องใจอยู่หลายแห่ง นี่จะลงมืออ่านย้อนต้นใหม่ ทีนี้จะ

ได้ตริตรอง เห็นจะมีความเห็นแตกต่างไปจากที่ทรงเดาไว้หลาย แห่ง ที่แรกพออ่านคำนำแล้วก็โจมไปดูที่กล่าวถึงปราสาท พออ่านแล้วก็ฉุน ด้วยหวังใจว่าจะได้ความรู้อะไรขึ้นดีกว่านั้น เพราะเห็นในฉบับที่หมอสมิทตีพิมพ์กล่าวกึกก้องมาก แต่ไม่ได้ความเข้าใจ สังเกตได้ว่าถูกแทรกจึงหวังว่าจะได้รู้ที่จริงที่แทรกคราวนี้ ที่แท้กลายเป็นตากหลายขี้หกเอาใหม่ทั้งนั้น ขรัวจริง ๆ

เรื่องที่จะลงพิมพ์ซึ่งทรงกะประทานมานั้น พระราชนิพนธ์ก็ดีอยู่ดอก แต่เห็นว่าเป็นอย่างเทศนากัณฑ์ ถ้าจะให้เป็นหลักฐานก็ต้องเรื่องพระอุบาฬีไปลังกา ค่อยเป็นเรื่องเป็นราว และจะเป็นประโยชน์มากกว่า ทั้งนี้สัยใจคอเกล้ากระหม่อมชอบโบราณคดีด้วย จึงตกลงใจขอประทานเรื่องพระอุบาฬี มีตีพิมพ์อยู่ข้างในหนังสือวชิรญาณรายเดือนหรืออะไร จำไม่ได้ถนัด หวังว่าจะทรงเก็บมารวบรวมลงไว้ในที่เดียวกันนั้นทั้งเก่าใหม่ คงจะเป็นความลำบากแก่ฝ่าพระบาทมาก แต่ก็ทรงตั้งพระทัยแล้วที่จะช่วย จึงเป็นความยินดีขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ในเรื่องแต่งประวัติ ตามข้อต้องพระประสงค์ในลายพระหัตถ์ฉบับหลังนั้น ได้ค้นคว้ามาทูลให้ทรงทราบต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระบรมอัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ประสูติในพระชนม์ วัน ๗ ๆ ๗ ค่ำ ปีกุนเอกศก จ.ศ. ๑๒๐๑ ตรง

กับสุริยคติ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ (ร.ศ. ๕๘) แม่เกิดได้ปีเดียวยังไม่ถ้วนดี

๒. ตามที่ทรงทราบในเรื่องพระราชทานพระธิดาสมเด็จพระบรมขัยกา ไปให้เจ้านายเลี้ยงนั้นถูกต้องแล้ว แม่นี้อยู่ที่ตำหนักสมเด็จกรมพระยาสุดารัตนตลอดมา เห็นจะจนมีครรภ์จึงได้แยกเรือนออกต่างหาก

๓. เรื่องพระราชทานชื่อนั้น เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าพระราชทานพระองค์เดียวแต่สมเด็จพระเทพศิรินทร์ เอาเรื่องถวายอยู่งานพัดเป็นหลัก นอกจากสมเด็จพระเทพศิรินทร์ เข้าใจว่าทูลกระหม่อมพระราชทานพระนามสมเด็จพระเทพศิรินทร์ จึงไม่เข้ากลอนกับคนอื่น แต่ยังไม่แน่ใจ จะสืบสวนให้แน่ กราบทูลมาภายหลัง

๔. เจ้าฟ้ากรมขุนขัตติยกัลยาสิ้นพระชนม์ วัน ๔ ฯ๗ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก จ.ศ. ๑๒๔๔ ตรงกับสุริยคติวันที่ ๓๑ พฤษภาคม (31 st May) พ.ศ. ๒๔๒๕ (ร.ศ. ๑๐๑) พระชนมพรรษานับอย่างหยาบย่างเข้า ๒๘ เป็นการประหลาด

ถึง ๒ ประการดังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงทรงถือหนัก

ถ้าต้องพระประสงค์สิ่งใดอีก ก็จะสืบมาถวาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๔๕๗

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์รับสั่งบอกข่าว ได้พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ ลงในหนังสือเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามนิกายในลังกาทวีปด้วย ดีใจนัก ความดีใจทำให้คิดต่อไป ว่าพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ มีแล้ว ถ้าได้อะไรที่เกี่ยวข้องแก่รัชกาลที่ ๓ ด้วย จะยิ่งพร้อมมูลดี ควรหรือความคิดกำเริบไปได้ถึงเพียงนี้ เป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ที่ได้ทรงเอาพระธุระใน

การสร้างหนังสือนี้ที่จะให้ดีพอใจ ทั้งกำลังไม่ทรงสบายอยู่ หวังว่าเสด็จไปผ่อนพักเสียยังหัวเมืองได้นั้น ก็คงมีผลให้กลับทรงสบายอีก แต่คงทรงหยุดพักจริงไม่ได้ เป็นการขัดนิสัย แต่เพียงได้ทำอะไรแต่ที่พอพระทัยจะทำ และคนรบกวนห่างไปเท่านั้นก็เป็นประโยชน์พอแล้ว

อยากจะทูลปรึกษาอีกอย่างหนึ่ง คือเห็นเขาทำหนังสือกันใหม่ๆมักพยายามทำรูปประกอบเข้าด้วย หนังสือถ้าจะให้มีรูปบ้าง ก็พอจะพยายามเลือกหาได้ เช่นรูปสัญญิและโลหะปราสาทเป็นต้น แต่รูปเหล่านั้นก็เป็นสำหรับกับพลความ ไม่ใช่ประกอบกับท้องเรื่องตรงนัก หรือจะเล่นทางแผนที่ เช่นแผนที่อันเคยแบ่งมณฑลตามที่ระบุไว้ในหนังสือ ตลอดถึงลังกาทวีปและแผนที่กรุงเก่าเป็นต้น แต่จะเป็นการช่วยให้หนังสือดีขึ้น หรือจะเป็นโชคได้ประโยชน์ไม่คุ้มแรงที่เสียไปประการใดแล้วแต่จะโปรด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๑๑/๑๐/๙๗

ทูล สมเด็จ

ท่านคงจะได้ทรงทราบแล้วว่าหม่อมฉันได้รับพระราชทานอนุญาตให้พักราชการรักษาตัว ๖ เดือน หม่อมฉันได้ขึ้นมาพักอยู่ที่บ้านแบ้ง อำเภอพระราชวัง เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๐ นี้ ไม่ได้ตั้งใจว่าจะเขียนหนังสือถึงผู้หนึ่งผู้ใดในระหว่างที่ออกมาอยู่หัว-เมือง แต่มามีข้อความอัน ๑ ซึ่งเหลือที่จะเว้นจดหมายทูล

คือเมื่อวานนี้ หม่อมฉันให้ไปหอพระสมุด ไประลึกขึ้นได้ว่า กรมพระสมมตเคยรับสั่งบอกว่า สำเนาสมณสาส์นที่มีไปมากับลังกาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีอยู่ จึงลองเรียกมาตรวจดู พบคำแปลสมณสาส์นที่พระไทยถือไปลังกาในรัชกาลที่ ๓ และคำแปลสมณสาส์นของสังฆนายกลังกามีมาในครั้งนั้น รวมทั้ง ๒ ฉบับเป็นหนังสือสักเล่มสมุดไทย ๑ ความยินดีที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะนั้น ด้วยคำแปลทั้ง ๒ ฉบับนี้ เป็นพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อมทรงแต่ครั้งทรงผนวช ไพเราะชัดเจนดีมาก นึกรู้สึกว่าเป็นลาภอัน ๑ ที่ได้หนังสือพระราชนิพนธ์ทูลกระหม่อมมีไว้ในหนังสือแจกในงานพระศพท่านแม่ หม่อมฉันจะเอาลงเต็มทั้ง ๒ ฉบับ จึงทูลมาให้พระอนุโมทนา ไม่ต้องมีลายพระหัตถ์ตอบมาก็ได้

ที่ทรงช่วยแกะแคะปกหลังในร่างหนังสือประดิษฐานพระสงฆ์สยามพิมพ์ในลังกาทวีปนั้นดีนัก ได้แก้ไขตามพระดำริเห็นจะไปพบทุกแห่ง ได้ชี้แจงไว้กับกรมหมื่นกวีพจน์เป็นที่เข้าใจกันแล้ว เขาจะลงมือพิมพ์ทีเดียว แต่หม่อมฉันได้สั่งไว้ให้ส่งปรู๊ฟอันหลังมาให้หม่อมฉันดูก่อนทุกคราว

พระรูปท่านแม่ได้ส่งไปให้พิมพ์แล้ว หนังสือที่จะลงข้างใต้พระรูป หม่อมฉันชอบตามที่ทรงมา จะตัดเสียแต่บรรทัดล่าง ที่เป็นความพิเศษเฉพาะสำหรับลูกหลานแต่ขออย่าทรงลืมว่าหม่อมฉันเป็นลูกคน ๑ ซึ่งควรจะได้ไว้เป็นที่ระลึกถึงพระคุณที่ท่านได้ทรงมีมา ดังทรงทราบอยู่แก่พระทัย.

๑๑/๑๐/๕๗

ทูล กรมหมื่นกวีพจน์

เรื่องหนังสือประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป เธอมาโจทขึ้นเมื่อวันซืนนี้ข้อ ๑ คือที่จะให้เอาประวัติพระองค์เจ้าพรรณรายลงไว้ข้างหน้าคำนำนั้น มาคิดดูชอบกลนักหนา (เห็นจะดีอย่างเธอว่า ขอให้เอาอย่างนั้น เพราะหนังสือ ๒ ตอนนี้ ถ้าจะมีเกี่ยวพันกันตรงความข้างท้ายตอนคำนำ ถ้าได้อ่าง

ถึงประวัติว่าจะกล่าวต่อไป เธอจงตัดความที่เขียนออกเสีย ส่วนวันและลงชื่อฉันนั้นเอาไว้ท้ายคำนำตามเคย การพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ขอให้ส่งปรู๊ฟหลังที่สุดมาให้ฉันดูอย่างคราวพิมพ์พงศาวดารทุกยกไป.

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานมานั้นได้รับแล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ

อนึ่งของที่จะประทานพระประดิษฐ์ ซึ่งกราบทูลไว้ว่าจีวรนั้น มาคิดดูเห็นว่าสบงด้วยเป็นผ้าคู่จะดี เพราะสบงใช้เปลืองย่อมต้องการอยู่มากเหมือนกัน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ

ลายพระหัตถ์ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดนำจดหมายเหตุโหร สองฉบับ ที่พิมพ์แล้วประทานมานั้น ได้รับแล้ว ขอบพระเดชพระคุณมาก จดหมายนั้นดีมากอยู่ในเหตุที่จดหมายเหตุอย่างเดียวกันแตกต่างเล่มกันไปเท่านั้น จะเป็นการลำบากแก่ผู้ค้นจริงอยู่แต่น่าจะหลบหลีกไม่ให้เป็นเช่นนั้นไม่ได้ เพราะได้อะไรมาก็ดีไป เกล้ากระหม่อมเชื่อว่าจดหมายชนิดนั้นยังเก็บไม่หมด ไม่แตกคราวนี้ก็คงแตกคราวหน้า ที่ทรงพระดำริจะแยกจดหมายพระประมูลไว้ภาคอื่นนั้นดีแล้ว ประเดี๋ยวก็คงได้มาอีก คงจะเพิ่มเติมที่เหลือตกค้างอยู่ เป็นตอนใหญ่ขึ้นได้ในภาคหนึ่งอีกเหมือนกัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ด้วยเรื่องจดหมายเหตุโหรที่พิมพ์นั้น บัดนี้โรงพิมพ์เรียงมาจะถึงตำนานพระโกศทองแล้ว จึงทูลเตือนมา.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สภานายก

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๓ รับสั่งคัดค้านเรื่องพระศาสดาที่ถูกอย่างรับสั่งเท่านั้น เกล้ากระหม่อมก็ได้ยินเหมือนกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงรับสั่งเล่า แต่จำไม่ได้เสียที่ตรงว่าในรัชกาลไหน เจ้าคุณพรหมก็ค้านเหมือนกันว่าเชิญไว้วัดสุทัศน์แต่ในรัชกาลที่ ๓ เกล้ากระหม่อมลืมกราบทูลไป

อนึ่งขอประทานกราบทูลให้ทรงทราบ ว่าเมื่อได้กราบทูลสมเด็จพระมหาสมณะ ถึงเรื่องที่ได้ภาคคะเนข้อต่าง ๆ กับฝ่าพระบาท มีพระประสงค์จะใคร่ทรงทราบความละเอียด เกล้ากระหม่อมต้องคัดหนังสือโต้ตอบกันส่งไปถวายนั้น แต่หนังสือฉบับหลังนี้ จะไม่คัดส่งไปถวายอีกต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ส่งสำเนาหนังสือจารึกหลักศิลาพระศรีสุริยพงศ์ มหาธรรมราชามาประทานนั้นได้รับแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก เป็นของต้องการอย่างยิ่งจะได้นอนมองเอาข้อความตามแต่จะได้ เป็นเครื่องประกอบความรู้ หลักหนังสือไทยคู่กันนั้นที่ได้มาใหม่ เข้าใจว่าโปรเฟสเซอ เซเดส์ คงจะ

ได้มองต่อไป เพื่อได้เทียบกับสำเนาซึ่งพิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดาร ภาค ๑ นั้นผิดบ่นบั้

ถ้ามีโอกาสควรจะพิมพ์ใหม่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

แม่พุ่ม พนักงานหอพระ แกเดือดร้อนมาขอความอนุเคราะห์ต่อเกล้ากระหม่อมว่านายท่านเร่งจะเอานามสกุล แกไม่รู้จะเอาที่ไหนไปให้ ขอให้เกล้ากระหม่อมช่วยตั้งให้แกที แกเป็นลูกพระอินทรเดช (เอี่ยม) พระอินทรเดชนั้นเป็นลูกเจ้าพระยาอภัยราชา แต่ชื่อตัวท่านจะชื่ออะไร แกหมดปัญญา

เจ้าพระยาอภัยราชามีไม่กี่คน หวังว่าฝ่าพระบาทคงจะทรงทราบพอที่จะรับสั่งบอกได้ แม่พุ่มนั้นอายุแก่ ๖๐ กว่าแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์เรื่องที่มีพระประสงค์ให้ไปดูผ้าที่หอพระสมุด ฯ นั้น ได้รับแล้ว เกล้ากระหม่อมก็ไม่มีธุระอะไร จะไปวันไหนก็ได้ มิขัดข้องแต่ว่าถ้าวันไหนอากาศคลุ้ม ฝนตกพรำ ๆ ตลอดวัน เช่นนั้นแล้วสู้ไม่ได้ ถ้าขืนไปตากกับอากาศเช่นนั้นเป็นเจ็บ ต้องอุดอยู่แต่ในห้อง ถ้าฝนตกแล้วหายอากาศโปร่งเช่นนั้นไปได้ไม่เป็นไร ตกลงเป็นพรุ่งนี้ ถ้าไม่เป็นวันอากาศมีฝนพรำ โปรดให้รถมารับ ถ้าอากาศไม่ดีก็เลื่อนไปเป็นมะรืนนี้

สมุดเสภาเล่ม ๑ ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานมาได้รับแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ได้พลิกดูหน่อย

เห็นเรียบร้อยมาก ตำนานที่พิมพ์ข้างต้นทรงแก้ไขเสียเรียบ ทีเดียวแล้ว อ่านไปฉุนที่คำไหว้ครู ไม่ได้ความที่ติดที่เข้ามาลงพิมพ์ตัวกลอนติดเป็นบรรทัดละคำนั้นดีมาก จะตรวจดูอะไรก็ง่ายและดูก็งามด้วย ขอถวายอนุโมทนา ที่ได้ทรงลงพระกำลังเป็นหนักหนา ให้หนังสือฉบับนี้ดีมีขึ้นในบ้านเมือง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐

กรมหมื่นกวีพจน์

อยากได้ทราบปีตายและปีพระราชทานเพลิงศพ ๓ ราย คือ

๑. หม่อมเฉื่อย ในกรมพระดำรง พระราชทานเพลิงปีไร

๒. พระยาวิชยา ฯ (หวาด) ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี พ่อเทศาปัตตานีเดี๋ยวนี้ ตายปีไร

๓. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) วัดปทุมคงคา ถึงมรณภาพปีไร

ขอท่านช่วยให้ใครค้นราชกิจจาให้ด้วย จะเอามาลงตำนานหีบศพหลวง สำหรับพิมพ์ต่อตำนานพระโกศ.

นริศ

* * *

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐

ข้าพระพุทธเจ้า ขอประทานกราบทูลทราบฝ่าละอองพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับประทานลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ กันยายน โปรดเกล้า ฯ ให้ค้นหนังสือราชกิจจา หาวันถึงแก่กรรมและวันพระราชทานเพลิงศพ รวม ๓ รายนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ฯ แล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าตรวจดูหนังสือราชกิจจา ได้ความว่า

๑. หม่อมเฉื่อย ถึงอนิจกรรมวันที่ ๑๗ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒ พระราชทานเพลิงวันที่ ๒๗ มีนาคม ปีเดียวกัน

๒. พระยาวิชยา ฯ (หวาด) ถึงแก่กรรมวันที่ ๔ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐ ทราบเกล้า ฯ ว่าเวลานี้ศพฝังอยู่ที่จังหวัดจันทบุรี ยังไม่ได้พระราชทานเพลิง

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] กวีพจน์

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์เตือนสั่งเรื่องโกศ ได้รับแล้ว ข้อที่รับสั่ง ด้วยนั้นเป็นความจริง แต่อย่างไรก็ดี ทรงโกศนั้นแปลงมาจากทิพย์เท่าเป็นแน่ แต่เหตุที่จะให้แปลงนั้นและเป็นปัญหา ทรงพระดำริให้ตั้งออกเสียก่อนนั้น ก็เป็นอันมีเวลาที่จะได้คิด และค้นหาเหตุผลต่อไป ดีแล้ว

ตำนานพระโกศที่เขียนถวายไป มีผิดเสียแห่งหนึ่งแล้ว ที่พระโกศพระองค์เจ้า สนมเรียกพระโกศลายยา พลอยพูดเพ้อ

ตามไปว่าทำเป็นลายยา ครั้นเห็นตัวจึงหาใช่ลายยาไม่ เพราะฉะนั้น คำที่ว่าลายยามีอยู่ในนั้นก็แห่ง ขอประทานขีดฆ่าออกเสียให้หมด ไม่ควรจะผิดเลย ก่อนถวายไปได้ไปตรวจดูโกศเกือบทุกอย่างโดยละเอียด เว้นแต่โกศพระองค์เจ้ากับโกศราชินิกุลไม่ได้ดู เพราะความประมาทหรือเพราะความเกลียดที่รูปน่าเกลียด หรือเพราะลืมนึกถึงอะไรก็ไม่รู้แน่นัก

ตำนานหีบได้เรียงไว้แล้ว ยังแต่จะตรอกลงว่าหีบชนิดไหน สำหรับพระราชทานข้าราชการชั้นใด ซึ่งกำลังสืบ ได้มาบ้างแล้ว คงถวายได้ในสองสามวันนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

วันที่ ๑๗ มกราคม ๒๔๖๐

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

เวลานี้ตู้ลายรดน้ำในหอพระสมุดมีเหลือที่ตั้งถึงเวลาที่จะจัดตู้เลว ๆ ส่งไปที่อื่น เวลาเสด็จหอพระสมุด ขอได้โปรด

๓. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) ถึงมรณภาพวันที่ ๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๓ ศพฝัง ไม่ได้พระราชทานเพลิง

ข้าพระพุทธเจ้าตรวจหนังสือราชกิจจาและสืบถามได้ความดังนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **กวีพจน์**

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ย้อนส่งเรื่องโกศ ได้รับแล้ว ข้อทรงสงสัยด้านนั้นมีแรงมาก แต่อย่างไรก็ดี ทรงโกศนั้นแปลงมาจากหีบเหมเป็นแน่ แต่เหตุที่จะให้แปลงนั้นแลเป็นปัญหา ทรงพระดำริให้ตัดออกเสียก่อนนั้น ก็เป็นอันมีเวลาที่จะได้คิด และค้นหาเหตุผลต่อไป ดีแล้ว

ตำนานพระโกศที่เขียนถวายไป มีผิดเสียแห่งหนึ่งแล้ว ที่พระโกศพระองค์เจ้า สนมเรียกพระโกศลายยา พลอยพูดเพ้อ

ตามไปว่าทำเป็นลายยา ครั้นเห็นตัวจึงหาใช่ลายยาไม่ เพราะฉะนั้น คำที่ว่าลายยามีอยู่ในนั้นกี่แห่ง ขอประทานขีดฆ่าออกเสียให้หมด ไม่ควรจะผิดเลย ก่อนถวายไปได้ไปตรวจดูโกศเกือบทุกอย่างโดยละเอียด เว้นแต่โกศพระองค์เจ้ากับโกศราชินิกุลไม่ได้ดู เพราะความประมาทหรือเพราะความเกลียดที่รูปน่าเกลียด หรือเพราะลืมนึกถึงอะไรก็ไม่รู้แน่นัก

ตำนานหีบได้เรียงไว้แล้ว ยังแต่จะตรอกลงว่าหีบชนิดไหน สำหรับพระราชทานข้าราชการชั้นใด ซึ่งกำลังสืบ ได้มาบ้างแล้ว คงถวายได้ในสองสามวันนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

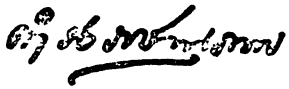
วันที่ ๑๗ มกราคม ๒๔๖๐

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

เวลานี้ตู้ลายรดน้ำในหอพระสมุดมีเหลือที่ต้องถึงเวลาที่จะคัดตู้เลว ๆ ส่งไปที่อื่น เวลาเสด็จหอพระสมุด ขอได้โปรด

ทอดพระเนตรสักที ใบไหนควรคัดออก ขอให้ทรงกาบอกพนักงานไว้ ได้ใหม่มาดีกว่าจะได้เปลี่ยน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

ท่าพระ

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๐

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ตามที่ได้กราบทูลปรึกษาแล้ว เรื่องสิ่งสำคัญในมณฑลต่าง ๆ ที่จะเขียนพระที่นั่ง บัดนี้ได้เขียนบัญชีมาถวายทอดพระเนตร มี ๑๘ มณฑลด้วยกัน แต่มีสิ่งสำคัญได้แต่ ๑๐ มณฑล ก็พอดีกับช่องที่มีจะเขียนแล้ว แต่บางทีจะมีสิ่งสำคัญในมณฑลใดอีกที่ยังนึกไม่ออก ทรงรำลึกได้รับสั่งแนะมา ก็จะเป็นประโยชน์สำหรับเลือกเอาแต่ที่งามแปลกกันเขียน

ตามที่จดบัญชีถวายมา ขยับจะซ้ำกันก็มี เช่นพระธาตุชัยนาท กับพระธาตุนครศรีธรรมราช เป็นกลมด้วยกัน กรุงเก่า

นั้นมีชั้นแปลกซึ่งหาที่เห็นยาก คือพระเจดีย์ไม้สิบสองกับมณฑป ซ้อนชั้นอยู่มณฑลเดียวกัน อยู่ข้างเจ็ยบปวด มณฑลพิษณุโลก นั้น ถ้าเอาพระปรางค์สวรรคโลก บางทีจะเป็นที่ต้องพระราช-หฤทัยมากกว่าพระธาตุสุโขทัย เพราะมีในจารึกพ่อขุนราม-คำแหงสร้าง หรือจะควรยกเขียนเป็นอะไรใหม่ ซึ่งเป็นหลักฐาน แก่บ้านเมือง เช่นตะพานรถไฟเป็นต้นเสียบ้าง ขอได้ทรง พระเมตตาโปรดประทานพระดำริช่วย จะเป็นพระเดชพระคุณ ล้นเกล้า.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

หอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ด้วยหม่อมฉันได้คิดโยงเส้นสายสกุลเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์จัดพิมพ์ขึ้นไว้ ได้ส่งมาถวายฉบับ ๑ พร้อมกับจดหมายนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

๒๔/๓/๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

วันอังคารที่ ๒๕ พรุ่งนี้ เพลาทุ่มเศษ หม่อมฉันจะให้รถยนต์ลงไป ขอให้เสด็จออกจากตำหนักตีนเนินเวลา

๒ ทุ่ม ตรงไปที่โรงหนังพัฒนากร หม่อมฉันจะไปคอยรับอยู่ที่นั่น หนังเลิกแล้ว ขอเชิญเสด็จทรงเลี้ยงสับเปอร์ ที่ถนนราชวงศ์.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรง

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ได้รับแล้ว มีความยินดีที่จะไปพร้อมด้วยลูก ตามพระประสงค์ที่ทรงกำหนดประทานมานั้นทุกประการ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

หม่อมฉันตรวจเรื่องหนังสือที่พิมพ์ในวชิรญาณ จะมารวมลงเป็นเล่มตามชนิดเรื่อง พบหนังสือท่านทรงแต่งเรื่อง ๑ เรื่องไปเที่ยวเมืองพม่า คัดเอาออกดูเห็นแต่งดีน่าอ่านนักหนา แต่ไม่จบ ถึงจะไม่จบเรื่องทีเดียว ถ้าได้ระยะทางเพียงขึ้นไปถึงเมืองมัณฑะเลเท่านั้นจะยังดี ได้ถวายฉบับที่คัดมาพร้อมกับจดหมายนี้ บางทีจะมีระยะทางทรงไว้อย่างไรบ้าง ที่ยังไม่ได้พิมพ์ ขอโปรดทรงอนุเคราะห์ด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

(สำเนาหนังสือ กราบทูลสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศฯ)

วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ข้าพระพุทธเจ้า ขอประทานกราบทูล ทราบฝ่าละอองพระบาท

ด้วยใน กรมพระดำรง เสด็จไป ประทับบ้านแป้ง บางปะอิน สั่งไว้ให้ ข้าพระพุทธเจ้า จัดส่งกาพย์ ขับไม้ เรื่องพระรถมา

ถวายใต้ฝ่าพระบาททอดพระเนตร ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายกาพย์ขับไม้มาพร้อมด้วยจดหมายนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระพินิจวรรณการ

* * *

๑/๔/๖๑

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันให้คัดตำราพิณพาทย์มโหรี ตอนชื่อเพลงถวายเพิ่มเติมมา

ตอนชื่อเพลงปี่พาทย์ สมุดเดิมที่ได้มา ข้างต้นขาด ชื่อเพลงดูเหมือนจะติดไปในใบที่ขาดเสียบ้าง และทราบไม่ได้ว่าเพลงที่มีชื่อในตอนต้น เขาจัดไว้ในหมวดไหนเกณฑ์ไหน บางทีจะทรงพิเคราะห์ความออกดอกกระมัง

ตอนชื่อเพลงมโหรีนั้น ได้ลองเอาตำราชื่อกับเพลงยาวสอบกัน ไม่ตรงกันทั้งวิธีจัดเรื่องและจำนวนเพลง พิเคราะห์ความตามที่ว่าในเพลงยาว เพลงมโหรีที่เป็นเพลงเรื่องจัดเป็น ๑๖ เรื่อง เรียกในเพลงยาวว่าเพลง ส่วนในตำราชื่อเพลง

นั้น ก็จัดโดยทำนองเดียวกัน แต่ไม่ตรงกันทีเดียว เรียกเรื่องตามชื่อเพลงต้น

ไม่เรียกเป็น ๑. ๒ เหมือนในเพลงยาว หม่อมฉันได้พยายามถอดเพลงยาวถวายมาให้ทอดพระเนตรด้วย

สันนิษฐานว่า ทั้งตำราเพลงและเพลงยาวนี้ แต่งเมื่อในรัชกาลที่ ๑ เพลงมโหรี ที่กล่าวในเพลงยาว ทำนองจะบอกว่า เป็นของเล่นกันในครั้งกรุงเก่าตามตำราชื่อเพลง ฤๅจะเป็นของที่เล่นกันในครั้งรัชกาลที่ ๑ หรือที่ ๒ ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ จะเป็นได้หรือไม่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ด้วยได้ทูลตอบไว้แต่ก่อนว่า ยังไม่เคยพบในหนังสือที่ปรากฏว่า เล่นสักรวากันในครั้งกรุงเก่านั้น บัดนี้ได้มาพบใน

เพลงยาวแต่งครั้งกรุงเก่าฉบับ ๑ อ้างถึงเรื่องไปเล่นสักรวากัน จึงเป็นอันได้หลักฐานว่า สักรวานั้นมีแต่ครั้งกรุงเก่าแล้วเป็นแน่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๒๐/๘/๖๑

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมจะต้องขึ้นไปบางปะอิน สำหรับงานวันที่ ๒๖ กรมวังเขาก็บอกมีรถไฟพิเศษรับ แต่ให้อึดหนาระอาใจในการที่จะต้องใช้เวลาขึ้นล่อง และเข้าพิธีรวมกันถึง ๗ ชั่วโมง จึงคิดจะเดินทางซด ๆ สักหน่อย คือจะขึ้นไปเสียแต่วันที่ ๒๕ ด้วยรถเย็น แฟะอยู่ที่ไหน ๆ จนวันที่ ๒๖ จึงจะกลับด้วยรถเย็นเหมือนกัน

คิดว่าบางทีฝ่าพระบาทจะต้องพระประสงค์ให้ไปนอนอยู่ที่ตำหนักบ้านแบ้งสำหรับคุย ๆ ถ้าหากว่ามีที่เหลือหรือว่าจะเป็นเรือแต่ลำเดียว จอดนอนอยู่ที่ตะพานน่าก็ดีเหมือนกัน.

จะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด.

นริศ

• * •

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ตามที่กราบทูลไปก่อน ว่าจะขึ้นไปบางปะอินวันที่ ๒๕ นั้น บัดนี้ได้ทราบมาว่าจะมีงานขึ้นวัง สวดมนต์ในวันที่ ๒๕ นั้น จะหนีไปเห็นจะไม่สมควร จึงตกลงเป็นอันจะขึ้นไปกับรถพิเศษวันที่ ๒๖ ซึ่งจะถึงบางปะอินบ่ายโมง ๑ แล้วและเลยอยู่ที่นั่นสักสองสามวัน แล้วแต่จะสนุกสบาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันลงมากรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๒ นี้ ได้รับลายพระหัตถ์ แต่เป็นลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๒ ซึ่งตรัสว่าจะเสด็จขึ้นไปบางปะอินวันที่ ๒๖ จะประทับอยู่สัก ๓—๔ วัน ตามสบายพระกำริอย่างไร ที่ตรัสมาในลายพระหัตถ์ฉบับแรกยังทราบไม่ได้ นอกจากความสันนิษฐาน แต่ข้อสำคัญมีที่จะต้องรีบทูลถามนั้น มีข้อเดียว แต่จะประทับที่บ้านกรมอนุพงษ์ตามเคย หรือจะมาประทับที่บ้านแบ้งที่บ้านหม่อมฉันอยู่ ถ้าหากว่าจะเสด็จมาประทับที่บ้านแบ้ง มีแพจะจัดถวายได้หลังหนึ่ง และจะเอาเรือมาดีปกนี่กมาจอดไว้ด้วยอีกลำหนึ่ง จะบรรทมในแพหรือในเรือเลือกได้ตามพระทัย แต่ถ้าจะประทับที่บ้านกรมอนุพงษ์ ฯ ก็จะได้ไม่จัด ขอทราบข้อนี้มากับผู้ถือจดหมายนี้ก่อน

เวลาประทับอยู่ที่โน่น หม่อมฉันมีเรือยนต์สำหรับถวายให้ประพาส จะไปชั่ววัน หรือค้างคืนในเรือนั้นก็ได้ หม่อมฉันไปเที่ยว เคยเอาลูกไปด้วยถึง ๔ คน จนเมืองสิงห์และเมืองลพบุรี

วันที่ ๒๖ นั้น หม่อมฉันนัดกับเขาไว้ว่าจะไปอรัญญิก แต่คงจะกลับมาในเวลาบ่ายเย็นวันนั้นเอง ไม่ขัดข้องอันใดแก่ที่ท่านจะเสด็จ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๒๒/๕/๖๑

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือฉบับที่ถวายไปก่อนนั้น กราบทูลว่าจะไปพักที่ตำหนักบ้านแป้งเท่านั้นเป็นพระเดชพระคุณมาก ที่จะจัดประทานทั้งแพและเรือ เป็นการอยู่ข้างเหลือเกินกว่าต้องการ ตามธรรมดาเกล้ากระหม่อมอยู่ไม่ฟุ่มเฟือยมิได้ ที่ทูลขอไปใน

หนังสือฉบับก่อนนั้นเรือลำเดียว จอดที่ตะพานน้ำเป็นพอ เพราะตะพานน้ำนั้นก็ใช้นั่งเล่นได้แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน

วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

แตงไทยผลนี้ ต้นปลูกที่บ้านปลายเนิน เก็บมาถวายด้วยความรำลึกถึงฝ่าพระบาท.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๑๕/๖/๖๑

กราบทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ ได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

เกล้าได้ทราบว่ามีโอกาสที่จะช่วยอุดหนุนพวกทหารอาสาที่ไปราชการสงครามในยุโรปให้ได้มีความสุขในเวลาไปรับราชการนั้น มารดากับตัวเกล้า ฯ พร้อมด้วยบุตรภรรยามีความศรัทธายินดีในโอกาส จึงได้บริจาคทรัพย์คนละเล็กน้อย แจ้งรายชื่ออยู่ในบัญชีที่ส่งถวายมากับจดหมายฉบับนี้ รวมเป็นเงิน ๑๐๐๐ บาท ได้ถวายใบสั่งจ่ายมากับจดหมายฉบับนี้ด้วย เพื่อขอพระบารมีได้ทรงโปรดให้ส่งไปจ่ายใช้.... ตามสมควรแก่การ.

ควร............

* * *

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้ทูลขอให้ทรงช่วยตรวจเรื่องอธิบาย พระราชพงศาวดาร เฉพาะตอนตำนานกฎหมายเมืองไทย อยู่ตั้งแต่

หน้า ๗๐๓ ในสมุดที่ส่งมาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ ขอได้ทรงโปรดทักท้วงแก้ไขด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

๑๕/๖/๖๑

* * *

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

น้ำที่ทุ่งบ้านแข็งขึ้นถึงขนาดพอที่จะเล่นทุ่งได้แล้ว ถ้าไม่ติดพระธุระไร เสด็จมาวันอาทิตย์ที่ ๒๙ เห็นจะพอเหมาะ เสด็จขึ้นมารถไฟเวลาไรขอให้ทราบ จะได้ให้เรือไปคอยรับเสด็จที่สถานี.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

๒๔/๖/๖๑

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรายฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ได้รับแล้ว วันอาทิตย์เห็นจะยังไปไม่ได้ จะต้องช้าไปอีกสักสองสามวัน เพื่อจะจัดธุระให้เสร็จเสียก่อน จะไปได้วันใด และไปกับรถเวลาไหนจะกราบทูลไปให้ทรงทราบภายหลัง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรายฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมวานเขาค้นหาเวลาคุณมนตรีออกจาก ชการ เอาที่เป็นหลักฐานแน่นอน ได้ความจากบัญชีฎีกา

เก่า ความแจ้งอยู่ในหนังสือพระเทพราชแสนยา ซึ่งถวายมานานแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

กรมคลังเงินทหารบกในพระนคร

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ทราบใต้ฝ่าละอองพระบาท

ด้วยโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าตรวจหลักฐานที่เป็นการแน่นอนว่าเจ้าคุณมนตรีสุริยวงศ์ ได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญแต่ปีใดนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้า ฯ ตรวจสอบบัญชีได้ความว่า เจ้าคุณมนตรีสุริยวงศ์ได้รับพระราชทานเงินเดือนเพียงวันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) แล้วขาด จาก อัตรา เงินเดือน มาได้รับ พระราชทาน เบี้ยบำนาญ (เดือนละ ๓๗๓ บาท ๓๓ สตางค์) แต่วันที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕)

การที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลช้าเวลาไป พระราช-อาญาไม่พ้นเกล้า ฯ เป็นด้วยบัญชีตอนเก่าย้ายไปไว้ที่ใหม่ซับซ้อนกันมากและหลายแห่ง การค้นคว้าไม่ใคร่ได้โดยสะดวก.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **พระเทพราชแสนยา**

* * *

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๔๖๑

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ปี่พระยามนตรีรับเบี้ยบำนาญ ซึ่งทรงพระอุตสาหะสืบประทานมานั้น ขอบพระทัยมาก คำนำและประวัติพระยามนตรีพอแต่งแล้วเสร็จ รวมถึง ๓๓ หน้ากระดาษ แต่เข้าใจว่าจะอ่านไม่จืด ด้วยมีเรื่องแปลก ๆ เอาเข้าได้หลายเรื่อง เชื่อว่าถ้าตัวพระยามนตรียังอยู่ได้อ่านก็คงชอบ

มีเรื่องที่จะทูลเป็นพิเศษเรื่อง ๑ เมื่อวานนี้มีกิจธุระแวะไปที่โรงชักรูปฉายานรสิงห์ เห็นรูปหนังพระนครไหวเขาชักไว้

แล้วทั้งชุด ถ่ายดีด้วย หม่อมฉันได้ว่าซื้อสำหรับหอพระสมุดแล้วชุด ๑.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๔ มกราคม ๒๔๖๑

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือ พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานมานั้น ได้รับประทานแล้วเป็นพระเดชพระคุณมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ

หม่อมฉันมาอยู่เกาะหลัก พึ่งเห็นในราชกิจจาวันนี้ ว่า พระประดิษฐไพเราะถึงมรณภาพเสียแล้ว มีความสลดใจ จะถามข่าวใครก็ไม่เห็นมีเหมาะกว่าพระองค์ท่าน จึงได้จดหมายฉบับมาทูลถามข่าว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

๑๓/๑๑/๖๑

* * *

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ผ้าที่ส่งครั้งหลังนี้ เป็นผ้าหลายอย่างต่างชนิด ซึ่งไม่เคยเอาใจใส่สังเกต และไม่เคยพบเห็นก็มี แต่จะเรียกชื่อก็ไม่ค่อยจะได้เสียแล้ว ได้ปรึกษาหม่อมราชวงศ์มี แกเป็นพนักงานรับราชการข้างใน ชราทุพพลภาพ ออกจากราชการอาศัยอยู่ที่บ้าน แกบอกให้ได้บ้าง ที่พึงได้ก็มีที่พึงไม่ได้ก็มี ที่พึงได้ก็ได้ตามแกบอก ที่พึงไม่ได้ก็เรียกเอาใหม่ตามที่เห็นสมควร

แม้กระนั้นยังจนไม่รู้จะเรียกอะไรอยู่อีก ๓ ผืน คิดจะสืบสวนต่อไป เพราะฉะนั้นที่จดถวายมาครั้งนี้ คงเรียกเขลาผิดไปจากที่เขาเคยเรียกกันมาแต่ก่อนบ้าง คิดว่าพนักงานคลังในเห็นจะรู้ดีกว่าพวกอื่น ถ้าได้สอบถามต่อท้าวภัณฑสารเสียอีกทีจะดีมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๖๒

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ทรงพระเมตตาโปรดประทานหนังสือตำนานวังหน้ามานั้นได้รับแล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๖๒

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

หม่อมฉันพบกลอนเพลงยาว สรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับ ๑ นายมี บุตรพระโหราเป็นผู้แต่ง กลอนดีมาก จึงส่งมาถวายทอดพระเนตร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

A TWO MILLION TICAL

LOTTERY.

In connection with the Exhibition at the Lumbini Park a big lottery scheme is on the tapis, and is being arranged by a Committee consisting of the H.H. Prince Kamrob, Their Excellencies Phya Adhikorna Prakas, Phya Birane, Phya Anupon and others, with Phya Vichit Sorakrai as Secretary. The scheme provides for the issue of 2,000,000 tickets at one tical each and of the proceeds 40 percent, are to go to the Lumbini park, 15 percent, will be given in prizes, 10 percent, to the funds of the 18

mondhol and 25 percent, in prizes to go to the various mondhol. Five percent, is allowed for the cost of the tickets and another 5 percent for general expenses. This is, in brief, the general outline of the scheme, further details of which will probably be announced 'ere long.

เดิมพัน บาท ๒,๐๐๐,๐๐๐

แบ่งใช้ในการลอตเตรี

ทำสลาก บาท ๓๐๐,๐๐๐

ทำตั๋ว บาท ๑๐๐,๐๐๐

จัดการ บาท ๒๐,๐๐๐ บาท ๔๒๐,๐๐๐

แบ่งทำเอกสหิบิชัน

ทำปาร์ค บาท ๘๐๐,๐๐๐

ช่วยมณฑล บาท ๒๐๐,๐๐๐

รางวัล บาท ๕๐๐,๐๐๐

จัดการ บาท ๘๐,๐๐๐ บาท ๑,๕๘๐,๐๐๐

รวมเงิน บาท ๒,๐๐๐,๐๐๐

บ้านปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๖๒

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

ได้สั่งแม่โตให้ไปคอยรับหลาน ๆ ซึ่งจะไปดูทหารกลับอยู่ที่บ้านท่าช้างแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

ทูลสมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ได้ข่าวดีเมื่อคืนนี้ ว่างานศพหลวงนั้นจะเลื่อนไปเป็นเดือน ๑๒ จึงคิดจะจับทำตำราช้างดังได้ทูลไว้

ในเรื่องตำราช้างนี้มีเกี่ยวที่จะต้องทำรูปมากอยู่ จะต้องทูลขอให้ทรงเป็นพระธุระในตำราสวยซึ่งเกี่ยวด้วยเรื่องรูป ได้ส่งมาถวายพร้อมกับจดหมายนี้ ๒ เล่มก่อน ว่าด้วยหมายที่พื้นช้างและที่นั่งช้าง ได้ให้ขุนประสิทธิ์ลองเขียนรูปช้างสำรองไว้หลายอย่างสำหรับที่จะพิมพ์ จะต้องหมายลงบนรูปแล้วโยงเส้น

ไปหาชื่อที่เขียนเป็นตัวหนังสือให้เป็นอย่างซึ่งเข้าใจได้ง่าย จะควรทำอย่างไรขอได้โปรดทรงลองดูสักที

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

วันที่ ๑๖ เดือน พฤษภาคม ๒๔๖๒

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

คำนำบทละครรามเกียรติ์ ที่ทรงพระนิพนธ์ประทานมานั้น ได้รับไว้แล้ว

ตัวบทละครได้พิมพ์เกือบครึ่งหนึ่ง เกล้า ฯ ให้เขาเย็บเพียงเท่าที่พิมพ์แล้ว ถวายมาทอดพระเนตรพลาง เรื่องหนังสือนี้ยังมีเวลามาก คงทำได้เรียบร้อย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กราบทูล กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

ขอประทานกราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๔ หนึ่งเล่ม ประชุมพงศาวดารภาค ๑๒ ภาค ๑๓ รวม ๒ เล่ม ตำราสรรพคุณยา ๑ เล่ม กับนิราศเมืองเทศ ๑ เล่ม รวม ๕ เล่ม ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ประทานไปนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้รับไว้แล้ว พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์

* * *

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

ขอประทานกราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑ เดือนนี้ โปรดเกล้า ฯ ประทานร่ายจักพลในมหาชาติกัณฑ์นครกัณฑ์ ของกรมสมเด็จพระปรมา ฯ

ทรงอธิบายธุดงคเสนาไปนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้รับแล้ว พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ
ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๔๖๒

กราบทูลกรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

เสียใจ วันนี้เสด็จมาที่บ้านไม่ได้เฝ้า เพราะพระยาสโมสรมาลากเอาไปนั่งทำพินัยกรรมเสีย แล้วเลยเที่ยวตุเหร็ดเตร่ไปแต่ไม่เสียเที่ยวมิได้ ไปได้หุ่นโทนมาใบหนึ่ง แต่ไม่ใช่ของเก่ามิได้ ใหม่เอี่ยมทีเดียวทำด้วยซีเมนต์คอนกรีต แล้วลงรักสีที่กระพุ้งเป็นสีมะตูมสุก ที่บ้วกันเป็นสีแดงคล้ำๆ ทำด้วยไม้แดงกับกระโหลกน้ำเต้า เอามาต่อกันเข้าดูเข้าทีหนักหนา เห็นเหมือนของเก่า เห็นเข้ารำลึกถึงฝ่าพระบาท ด้วยใบที่ถวายไว้นั้นเลวเต็มที จึงได้ซื้อเขามา แต่ว่าเป็นหุ่นเปล่ายังไม่ได้ขึ้น

หนัง กำลังจัดการให้เขาเอาไปปั้นอยู่ แล้วมาจึงจะนำไปถวาย เหตุที่ทำอย่างใหม่เช่นนี้ เพราะเจ้าของไปจ้างเขาปั้นดินไม่ได้อย่างใจ จึงคิดสรตะทำปั้นเอง ว่าเพราะดีกว่าโทนดินเสียด้วย

จดหมายเหตุทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จ.ศ. ๑๑๙๓ ได้รับประทานแล้ว ขอบพระเดชพระคุณมาก แต่ยังไม่ทันอ่านมิได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ฯ

* * *

วันที่ ๒๖ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

กราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาท

ดวงเจ้านายรัชกาลที่ ๑ เกล้า ฯ ได้ค้นดูในหอพระสมุด ไม่เห็นนอกออกไปจากที่ประทานมา

ที่ประทานมายังขาดกรมสุรินทร เห็นจะคัดตกเสียองค์ ๑ ประทานให้บริบูรณ์ได้จะขอบพระเดชพระคุณมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

กราบทูลกรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ที่ทรงพระเมตตาโปรดชวนไปดูหนัง อยู่ข้างจะอยากดูมาก ฟังลูกแกมาเล่าดูน่าสนุก แต่มีความเสียใจไปไม่รอด สมเด็จพระมาตุจฉาทรงเร่งลายพัดหายใจไม่ทัน จะต้องเขียนให้แล้วคืนวันนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ทูลสมเด็จกรมพระนริศ

หนังสือตำราการพระราชพิธีที่ได้ทูลไว้ว่าได้ฉบับมาใหม่นั้น บัดนี้คัดตอนว่าด้วยตำรากระบวนเสด็จประพาสครั้งกรุงเก่าแล้วตอน ๑ จึงส่งมาถวายพร้อมกับ จ.ม. ฉบับนี้ ยังตอนว่าด้วยพระราชพิธีใน ร. ที่ ๑ อีกตอน ๑ คัดขึ้นแล้วยังให้ติดพิมพ์อยู่ เสร็จเมื่อใดจึงจะส่งมาถวาย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

ท่าพระ กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๔๖๓

กราบทูล กรมพระดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวานนี้ได้รับสมุดดิกชันนารี อัปเต ส่งมาจากหอพระสมุด ซึ่งฝ่าพระบาททรงพระเมตตาโปรดให้ส่งมาประทาน ขอบพระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า

หนังสือนี้ นึกอยากได้มานานแล้ว เพราะได้ยินกรมสวัสดิ์เธอกริ้วดิกชันนารีของมอเนีย วิลเลียม เนือง ๆ ว่าแปล

ไม่ดีไม่ถูก และเมื่อเธอกริ้ว มอเนีย วิลเลียม ที่ไร เธอก็สรร-
เสริญดิกชันนารีอั๋ปเตททุกที ว่าแปลดีนัก จึงทำให้นึกอยากได้
แต่ไม่รู้ที่จะให้ใครสั่งถูก ก็เป็นจนอยู่เพียงนั้น มาจนเมื่อฝ่า-
พระบาทรับสั่งว่าทรงสั่งถึง ๑๐ เล่ม และทรงพระเมตตาโปรด
จะประทานเล่มหนึ่ง ก็ยังเกิดความยินดีแล้ว แต่ยังหนักใจที่
ราคาเจ็ดรูปี เห็นถูกเหลือเกิน กลัวจะโดนอย่างที่ฝรั่งเขาเรียก
ปอกเก็ตดิกชันนารีเข้า ก็จะหาอะไรไม่ได้พอใจ ครั้นได้รับเล่ม
สมุดที่ประทานมา เปิดตรวจดูมีความปีติเหลือล้นพ้นประมาณ
เพราะเป็นหนังสือที่ให้คำแปลอย่างดี มีศัพท์บริบูรณ์สมความ-
ปรารถนา จัดได้ว่าทรงพระเมตตาโปรดประทานความรู้ให้ยืด
ยาวกว้างขวางออกไป เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ขอถวาย
พระพร ให้เจริญพระชนมายุ บำราศพระโรค บริบูรณ์สมบัติ
ศัตรูหมู่ร้ายแพ้พ่ายพระบารมี ทรงพระเจริญศรี เสวยสุขทุก
เมื่อเทอญ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานโทษ ที่กราบทูลเมื่อวานนี้ ว่าพระยาสีหราชฤทธิไกรรับใช้สมเด็จพระมาตานั้น ผิดไปมาก ที่จริงได้เป็นมหาดเล็กรับใช้พระองค์มงคลเท่านั้น แต่ก็เป็นคนเก่ามาก เห็นจะทราบการพอกราบทูลได้มาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๔

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ประทานบันทึกที่เขียนรูปภาพมานั้นแล้ว บางตอนก็เห็นว่าจะเขียนได้งาม บางปางสงสัยว่าจะเขียนไม่ได้งาม จะทดลองเขียนขึ้นดูหรือปางไหนเห็นไม่งามก็จะยักย้ายไปตามใจ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๔

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือเพลงยาวเจ้าพระ ซึ่งทรงพิมพ์แจกกฐิน กับเสื่อที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานมานั้นได้รับแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก

ตำนานชื่อเมืองแพร่ ซึ่งรับสั่งที่ปราสาทวันนั้น เลยติดใจมาคิด เห็นว่าจะเป็นชื่อเดียวกันกับเมืองแปรนั้นเอง ชื่อเมืองมักรับพร่าทานอย่างกัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๔

ทูลสมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เครื่องแฟนซีที่ท่านจะทรงแต่งนั้น มานึกได้ว่ามีเข้าทีอยู่อย่างหนึ่ง คือยูนิฟอร์มกรมวังอย่างเก่า เช่นเคยเห็นพระยามหานิเวศ เผือก และพระยาบำเรอศักดิ์ กอน เมื่อยังเป็นจางแต่ง

จำได้ว่าเป็นเสื้อแพรสีกรมท่าดอก ดุม ๒ แถว มีหางแซงแซว ปักคอ ข้อมือ และคาดราดคดตำรวจ นุ่งม่วงเชิง หมวกเข้าใจว่าใช้เฮลเม็ตดำยอดพระเกี้ยว เครื่องนี้ยังไม่เคยปรากฏว่าใครได้เคยแต่งแฟนซี ถ้าทรงสืบหาเสื้อเก่าเอาเครื่องปักก็เห็นจะยังพอหาได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

ท่าพระ

วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

พระยาศรีธรรมาธิราช ส่งหนังสือซึ่งพิมพ์แจกในการยืนชิงช้ามาให้อ่าน เห็นขันจนต้องจดหมายถวาย คือตำราพิธีทวาทศมาศ ฉบับที่พิมพ์ตอนหลังนั้น คนแต่งไม่มีความรู้อะไรเลย เก็บเล็กผสมน้อยเรียบเรียงปลอมเป็นตำราเก่า ด้วยปรารถนาจะแสดงตนเป็นอาจารย์ พยายามใช้คำลึก ๆ ซึ่งตนไม่เข้าใจว่า-

จดีย์สุโขทัย ที่เมืองตาก พ.ศ. ๒๔๖๔

อะไร เพื่อลวงโลกให้คนหลง มีคติเหมือนอาจารย์กุหลาบ ถ้าหากจะพลัดไปเป็นนายกุหลาบแต่งจริง ๆ ก็จะยิ่งเป็นความขันมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๖๔

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์นำของฝาก โดยพระเมตตาโปรดมาประทาน ได้รับแล้วมีความยินดีเป็นล้นเกล้า ขอถวายบังคมขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง แม่โตก็กราบถวายบังคมฝ่าพระบาท ให้ช่วยกราบทูลขอบพระเดชพระคุณด้วยเหมือนกัน

ฆ้องนั้นได้ลองตีฟังแล้ว เสียงดีมากอยู่ หาที่มีเสียงเพียงแต่เท่านี้ก็ไม่ใช่จะหาได้ง่าย ๆ เลย

ได้ทรงพระเมตตาบอกหลาน ๆ และหม่อมเจิมด้วย ว่าที่มีจิตเมตตาระลึกถึงหาของมาฝากนั้น ขอบใจเป็นอย่างยิ่ง เครื่อง

ล้างหน้าออกจะเหมาะสำหรับเหมาะกับบ้านต้น ๆ อย่างที่คลอง-เตยนี้ จะใช้จริง ๆ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๔๖๕

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมขอถวายรูปสันนุราชชุบตัว เฉลิมพระขวัญวันนี้ซึ่งตรงกับวันประสูติ เพื่อสำราญพระหทัย และหวังให้ใช้เป็นแบบทำพิมพ์ลงสมุดบทละครนอกได้ด้วย

แบบนี้ ตั้งใจว่าจะทำให้เป็นรูปพิมพ์สีกลาย ๆ คือให้ช่างเขาถ่ายรูปนี้ร่นลงเป็นส่วน ๘ เอา ๗ ทำเป็นพิมพ์เส้น ที่เรียกว่าไลน์บล๊อก ก่อนที่จะพิมพ์ลงกระดาษพิมพ์ให้พิมพ์สีแสดลงเป็นพื้นเสียก่อน แล้วจึงพิมพ์เส้นดำทับ จะได้เห็นเหมือนกับว่ารูปภาพเหล่านั้น นั่งโต้อยู่กับแสงไฟในหลุมตรงหน้า แล้วตัดปิดลงบนกระดาษสีม่วงแก่ ดังที่ปิดรูปตัวอย่างนั้นอีกชั้นหนึ่ง

เพื่อจะได้ขับให้เห็นแสงไฟสว่างยิ่งขึ้น หนังสือบอกยทนั้น ให้ตีพิมพ์บนกระดาษบาง ซึ่งสำหรับทับหน้ารักษารูป

อยู่ข้างจะเสียใจ ที่เขียนรูปนั้นไม่ดีได้เหมือนดังตั้งใจ เพราะขาดความชำนาญในทางเขียนเส้นแรจะเขียนระบายช่างพิมพ์ก็ทำเอาดีกว่าพิมพ์เส้นไปไม่ได้ คิดจะเขียนแก้ตัวใหม่ แต่ก็หมดเวลา จึงจำถวาย อย่างไรก็ดี รูปนี้โปรดให้รอไว้ทำพิมพ์ทีหลังที่สุดจะเป็นการดี ด้วยหากว่าถ้ามีเวลาเหลือ จะลองเขียนแก้ตัวถวายใหม่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้ส่งแบบพัดซึ่งลงสีแล้วมาถวายทอดพระเนตร และได้ให้ช่างพิมพ์เขาดูแล้ว ตามความคิดเดิมที่ว่าจะเหมาเขาทั้งแพรด้วยนั้น เขาไม่รับ เขาให้หาแพรไปให้เขา จะเป็นแพรชนิดใด

เขาพิมพ์ได้หมด ให้เหมือนตัวอย่าง เขาขอประทานค่าพิมพ์เล่มละ ๕ บาท

วันนี้เวลาเย็นก็จะได้ไปเฝ้าเป็นโอกาสที่จะได้ฟังกระแสพระดำริต่อไปว่าจะโปรดประการใด จะได้ปฏิบัติตามพระประสงค์ทุกประการ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

รูปนางพระยา ที่หม่อมฉันทูลว่าพบใหม่นั้น เขาถ่ายรูปแล้ว หม่อมฉันได้ส่งมาถวายทอดพระเนตรพร้อมกับ จ.ม. นี้ ชุด ๑. ๓ แผ่น ส่วนรูปสำริดนั้น พระยาประชา ฯ เขารับจะทำปลาสเตอรให้ หม่อมฉันได้ส่งไปให้เขาทำอยู่ เมื่อแล้วจึงจะได้ถวายทอดพระเนตร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ริโกรีช่างเขียน

วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ

กรมแผนที่เขาส่งตัวอย่างรูปพิมพ์พระเรื่องสังข์ทองกับเรื่องคาวีมาให้ดูสำหรับจะให้ติเตียนแก้ไข หม่อมฉันได้ส่งมาถวายพร้อมกับ ร.ม. นี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ค้นหาอะไร ๆ เผอิญพบเขากล่าวถึงสร้อยคอพระวิษณุ ว่าทำด้วยพลอย ๕ อย่าง หมายต่างธาตุทั้ง ๕ พอเห็นก็เข้าใจทันที ว่านี่เอาอย่างไปใช้ฝังพระเจดีย์ที่ทรงหล่อใหม่นั้นจะดีด้วย เป็นที่บรรจุธาตุ ธาตุทั้ง ๕ นั้น เขานับดินน้ำไฟลมและอากาศ แต่พลอยที่ต่างธาตุนั้น มีเข้าที่อยู่สองอย่างเท่านั้น คือพลอย

สีขาวต่างธาตุดิน ว่าเพราะเกิดในดิน และมุกดาต่างธาตุน้ำ เพราะเกิดในน้ำ อีกสามอย่างดูไม่มีมูลอะไรที่เกี่ยวกับไฟลม และอากาศเลย ผู้เขียนก็ไม่พยายามที่จะอธิบายตลอดไป เพราะฉะนั้นจะเอาอย่างเขาหมดคนนั้นก็ไม่ได้ เกล้ากระหม่อมจึงคิดปรุงทูลถวายใหม่ดังนี้

นิล หมายต่างธาตุดิน เพราะเกิดในดิน และสีดำเหมือนดินหรือถึงจะกระเดียดเป็นสีขาบหรือเขียวแก่ ก็สงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกันได้

มุกดา คือไข่มุก หมายต่างธาตุน้ำ เพราะสีขาวเหมือนน้ำ และเกิดในน้ำ

ราชาวดี คือขนกการเวก หมายต่างธาตุลม เพราะนกการเวกกินลมเป็นภักษา มูลถ่ายออกมาต้องเจือด้วยลม และสีก็เป็นน้ำเงินดังลมอากาศด้วย (ยาราชาวดี คือยาสีขนกการเวก ใช้มากในของที่ทำในรัชกาลที่ ๑)

ปัทมราค หรือจะเรียกอย่างง่ายว่า ลูกปัทม หมายต่างธาตุไฟ เพราะสีแดงดุจไฟ และหุงด้วยไฟด้วย (แต่ที่จริงปัทมราคนั้น คือทับทิมแก้วหุงเทียมทับทิมเรียกลูกปัทม แล้วยังเลอะ

ลงไปถึงแก้วหุงถมทองแดงก็เรียกถมปัทม
จะเป็นสีอะไรก็ไม่สะดุดใจ   ลืมชื่อที่หมาย
ความว่าสีเหมือนดอกบัวนั้นเสียหมด).

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๕

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

พัดนั้นทำฝีมือต่ำช้า หักโครงไม่เที่ยง ดึงแพรเอาลายเข้าหาโครงเลยรวนหมด ทั้งนึกสมกับที่เกล้ากระหม่อมวิตกว่าจะเป็นเช่นนั้น แต่ก็สมควรแล้วกับฝีมือคนคุก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๗/๑๑/๖๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ

หนังสือตำนานวังเก่า ที่ประทานมานั้นได้ส่งถวายเจ้านายที่เสด็จประทับอยู่หัวหินตามพระประสงค์แล้วทุกพระองค์

พนักงานหอพระสมุดที่ได้เกี่ยวข้องในเรื่องแต่งและพิมพ์หนังสือเรื่องตำนานวังเก่านั้น

กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา }
พระยาพฤฒาธิบดี } ช่วยเที่ยวสืบสวน

งานคัดเขียน นายสมบุญ โชติจิตร

นายเดช คงสายสินธุ์

การติดต่อกับโรงพิมพ์ พระเจนจีนอักษร

การตรวจฉบับเวลาพิมพ์ หลวงพินิจวรรณการ

นึกได้ว่าผู้ที่ได้มีหน้าที่ มี ๖ คนดังทูลมา.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๖ ธันวาคม ๖๕

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

รูปฝรั่งวัดโพธิ์นั้น ถ่ายแล้วให้เขาพิมพ์สักสองหรือสามคอปปี้จะดี จะได้ส่งแยกย้ายไปให้เขาดูตัวอย่างทำอะไรต่ออะไรได้หลายแห่ง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับประทานรูปฝรั่งวัดโพธิ์ ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ทรงถ่ายไว้แล้ว ไม่เป็นการลำบาก และทำการได้ทันที ขอประทานถอนคำที่กราบทูลขอให้พิมพ์หลายคอปปี้ เพราะ

คิดว่าถ่ายขึ้นแล้วพิมพ์ได้ง่าย อันเดียวก็ได้เหมือนกัน ดูอย่างในรูปเขียนแบบให้เขาไปทำ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระนริศ

* * *

ท่าพระ

วันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง ได้ทรงพระเมตตาโปรดรับฝากหนังสือไปถวายเจ้านาย ซึ่งเสด็จประทับอยู่ที่หัวหินด้วย

กับอยากได้รับสั่งแนะนำให้ทราบว่าเจ้าพนักงานในหอพระสมุด ฯ คนใดบ้าง ที่ได้ช่วยทำการเกี่ยวกับหนังสือสำหรับงานศพของแม่โต ซึ่งควรจะให้หนังสือแก่เขาเป็นรางวัล ถ้าถึงโอกาสที่จะทรงส่งหนังสือเข้ามากรุงเทพแล้ว โปรดจดชื่อประทานมาด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระนริศ

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ตั้งแต่คืนนี้ได้ตรึกตรองถึงหนังสือซึ่งจะทรงแจกในงานซ้ายิด ไม่แลเห็นเรื่องอื่นจึงได้นึกตกลงใจ เมื่อก่อนจะหลับว่าจะขึ้นแต่งเรื่องตำนานพระพุทธรูปต่อไป แต่งพลางพิมพ์พลางบางทีจะทัน แต่คงไม่ได้เท่าให้เวลาให้นานพอจะตรวจตรา เป็นอย่างต้องขอไปที

ครั้นเช้าวันที่ ๒๕ นี้ เผอิญพระอนุมานราชธนมาหาจึงนึกขึ้นได้ถึงหนังสืออีกเรื่อง ๑ คือพงศาวดารดึกดำบรรพที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า เอนเชียนต์ไตม์ (ดูเหมือนหม่อมฉันจะได้เคยส่งมาถวายท่านแล้วเล่ม ๑) หนังสือเรื่องนี้หม่อมฉันชอบแต่แรกได้เห็น ได้เอาออกอวดพระอนุมานและขุนโสภิตนานมาแล้ว เขาขออนุญาตไป พระอนุมานเป็นผู้แปล ขุนโสภิตเป็นผู้พิมพ์ เขาได้เคยเอาฉบับพิมพ์มาให้หม่อมฉันมีอยู่จึงเอามาตรวจดู เห็นว่าเป็นหนังสือเรื่องดี แปลก็ดี ยังขาดแต่รูปจึงให้เอารถไปรับ ขุนโสภิตมาถามถึงหนังสือเรื่องที่ว่านั้น

ขุนโสภิตบอกว่าได้พิมพ์เป็น ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งใช้กระดาษหนาเย็บเป็นหนังสือ ๒ เล่มสมุดฝรั่ง อีกฉบับหนึ่งพิมพ์ด้วยกระดาษบางเย็บเป็นเล่มสมุดเดียว ยังไม่ได้ขายทั้ง ๒ ฉบับ แต่ฉบับกระดาษหนา เดิมทำไว้เพียง ๑๐๐ จบ ได้ให้พวก

พ้องที่ชอบพอไปเสียประมาณ ๕๐ ใบ ยังเหลืออยู่ประมาณ ๕๐ ใบ หรือจะกว่านั้นบ้าง แต่ฉบับกระดาษบางนั้นยังอยู่ทั้ง ๑๐๐๐ใบ ถามถึงราคาว่าเย็บหลังแข็งดังตัวอย่างที่ส่งมาถวาย จะเรียกราคาเล่มละ ๓ บาทถัวกัน ถ้าโปรดหนังสือเรื่องนี้ อาจจะทำให้สำเร็จสะดวกได้ทันกำหนด วิธีที่จะคิดทำให้ดีขึ้นนั้น หม่อมฉันคิดว่าควรจะเติมรูปภาพถ่ายจากรูปภาพฉบับภาษาฝรั่ง ให้มีสักตอนและรูป (ปรึกษากับขุนโสภิต เขาแนะนำให้ว่ากับโรงเรียนเพาะช่าง ว่าทำดีกว่ากรมแผนที่) อีกประการ ๑ หม่อมฉันจะแต่งคำอธิบายที่ลงข้างต้นเสียใหม่ ทำเป็นอย่างหนังสือหอพระสมุด ฯ เรียกชื่อเรื่องว่าพงศาวดารดึกดำบรรพ์ หนังสือซึ่งขุนโสภิตได้พิมพ์ไว้แล้วนั้น เอาทั้งฉบับกระดาษหนาและฉบับกระดาษบาง ฉบับกระดาษหนาใช้เป็นของถวายผู้ที่มีบรรดาศักดิ์สูง ฉบับกระดาษบางใช้แจกบุคคลชั้นต่ำลงมา จำนวนคงพอด้วยประการทั้งปวง หม่อมฉันได้ส่งหนังสือตัวอย่างมาถวายทอดพระเนตร ๓ เล่ม จะโปรดประการใดขอได้ทราบโดยเร็ว.

เอาคำที่เขาสมมติว่าเป็นขุมทรัพย์ของเด็กออกเสีย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๙/๑/๖๖

ทูล สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศ ฯ

ด้วยเมื่อหม่อมฉันกลับจากบ้านเจ้าพระยาเทเวศร พูดกันมากับหญิงจงกลางทางถึงเรื่องเครื่องเวียนที่ท่านจะถวายพระเจ้าอยู่หัว คิดเห็นกันว่าที่จะถวายของฝรั่ง เช่นหมูแฮม หรือลูกองุ่นเป็นต้น ดูจะจืดไป หญิงจงว่าของไทยอย่างที่เรียกว่าเสบียงกรังนั้นมีหลายอย่างทั้งคาวและหวาน ใจเธอรักให้ทำของเหล่านั้นบรรจุขวดแก้วจัดเรียงลงในกระเช้าแต่งด้วยแพรและเครื่องอื่น ๆ เธอเห็นว่าอาจจะทำได้งามและแปลกได้ ครั้นมาถึงบ้านมาพูดกันขึ้นกับหญิงพูนหญิงเหลืออีก เลยเกิดพร้อมใจกันว่า ถ้าเสด็จอาไม่ทรงรังเกียจหลานหญิงในดิศกุลมีหญิงจงเป็นหัวหน้า จะรับทำเครื่องเวียนสำหรับพระเจ้าอยู่หัวถวายช่วยในงานของเสด็จอา จึงพากันขอให้หม่อมฉันรับทูลมา ถ้าชอบด้วยพระดำริและทรงอนุญาตจะได้ลงมือเตรียม เพราะวันจวนอยู่แล้ว อนึ่งของอื่นนอกจากนั้นเช่นขนมสำหรับเลี้ยงที่วังหรือสิ่งใดที่มีพระประสงค์จะให้หลานหญิงทีนไ

โอกาสสนองพระคุณ ก็จะใคร่ทราบเสียเนิ่น ๆ จะได้ตระเตรียมควรประการใดแล้วแต่จะโปรด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตรงคำว่า พระราชเกียรติ "<u>สมเด็จพระนเรศวรมหาราช</u>"

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ เมษายน ๖๖

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมลองร่างคำนำส่งมาถวายนี้ แต่เกรงว่าจะเกะกะ คำนำเป็นของแต่งยากที่จะให้พ้นจืด ยิ่งงานอย่างที่ทำครั้งนี้ยิ่งไม่มีทางจะพูดมาก จึงลองคิดทุลึ่งไปแปลก ๆ ขอได้ทรงตรวจดู ถ้าทรงพระดำริเห็นขวางโลก ได้ทรงพระเมตตาโปรดตัดทอนแก้ไขเสีย

วันข้างท้ายเกล้ากระหม่อมว่างที่ไว้ ควรจะลงวันใดดี โปรดทรงตรอกประทานด้วย

พิมพ์เซ็นชื่อ จะได้ส่งตรงไปให้ขุนโสภิต.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๖

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

องค์เสรฐ เธอให้ลูกชายมาถามว่าจะใช้อะไรเธอบ้าง เกล้ากระหม่อมก็มานึกได้ทันทีนั่นเอง ว่าถ้าใช้เธอเป็นผู้นำของออกไปถวาย เห็นจะเหมาะดี เพราะเธอเป็นหลานที่ใกล้ และเธอก็คล่องแคล่วดี ทั้งชาติเธอก็สูง จะเข้าเฝ้าแหนก็สมควร เว้นแต่ยังไม่ได้พูดกับเธอ คิดจะทูลปรึกษาฝ่าพระบาทเสียก่อน ทรงพระดำริเห็นเป็นการควรมิควร ขอประทานลายพระหัตถ์ให้ทราบเกล้า เกล้ากระหม่อมก็หนักใจอยู่ที่จะวานใคร ๆ เขานำไป เกรงเขาจะมีความรังเกียจ เพราะว่าอาจจะเป็นทาง

อันตรายแก่เขาก็เป็นได้ ที่ว่าเที่ยวประจบประแจงเจ้านาย เป็นเจ้าหน้านำของไปถวาย ถ้าองค์เสรฐแล้วเห็นเป็นเสพท์เดียว

ได้พบหญิงจงสองครั้งแล้ว หนักและเอื้อเป็นอันมาก เกล้ากระหม่อมปล่อยให้เธอจัดตามใจเธอเห็นดีทุกประการ

ได้ยินเขาว่าทางไปหาดเจ้าสำราญนั้นลำบากหนัก ถ้ามีเข้าของไปก็ต้องมีเกวียนบรรทุก ถ้าเป็นจริงดังนั้นไม่เตรียมการไว้ก่อน อาจจะไปไม่สำเร็จอะไรต่าง ๆ ได้ ในเหตุนี้หวังพระบารมีฝ่าพระบาทจะทรงช่วยอนุเคราะห์ได้ ด้วยตรัสขอให้เทศาหรือผู้ว่าราชการเมืองเขาช่วยตระเตรียมรับรองส่งเสีย คงสำเร็จสะดวกทุกประการ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

๒๐/๑/๖๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ลายพระหัตถ์ที่ประทานมาได้รับแล้ว หม่อมฉันกลับออกมาหัวหิน ก็นึกเป็นห่วงถึงงานที่วังอยู่เนือง ๆ คิดเห็นข้อความขึ้นใหม่ซึ่งอยากจะทูล ก็มีอยู่บางข้อ จะถือเอาโอกาสนี้ทูลตอบ

ข้างลายพระหัตถ์ และทูลความข้ออื่นที่หม่อมฉันคิดเห็นด้วยทีเดียว คือ

๑. ที่ทรงพระดำริจะให้องค์เสรฐ เป็นผู้นำของไปทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น เห็นจะดีกว่าวานข้าราชการในพระราชสำนัก แต่ถ้ายิ่งได้เจ้าชายอรุณ จะยิ่งดีกว่าองค์เสรฐ เพราะดูเหมือนเธอจะเป็นคนใกล้เข้าในพระราชสำนักได้สะดวกกว่าองค์เสรฐ เพราะองค์เสรฐ ตอนนี้ออกจะเป็นชาวบ้านนอกเสียแล้ว แต่คนใดคน ๑ ใน ๒ คนนี้เป็นใช้ได้

๒. วันที่ ๒๘ เมษายนเป็นวันเสาร์ มีรถไฟเร็วลงมา รถไฟออกจากสถานีกรุงเทพ ฯ เวลาเช้า ๗ นาฬิกา ถึงเมืองเพชรบุรีก่อน ๑๑ นาฬิกา ถ้ามีรถยนต์รับที่สถานีเมืองเพชรบุรีทางรถยนต์ไปหาดเจ้าสำราญอีกประมาณ ๕๐ นาที ถึงหาดเจ้าสำราญได้ราวเวลาเที่ยง ก่อนเวลาเสวยช้านาน รถยนต์นั้นหม่อมฉันจะว่าเจ้าเมืองให้เขาจัดไว้รับ หวังใจว่าจะสำเร็จได้

๓. เรื่องที่นึกขึ้นว่าจะทูลนั้นเรื่อง ๑ ยังให้วิตกหมกมุ่นถึงการเลี้ยงเย็น วันที่ ๒๘ หม่อมฉันนึกแน่ใจว่าเจ้านายคงจะเสด็จไปช่วยหมดทุกพระองค์ ขุนนางก็คงมีมากเคยเห็นตัวอย่างครั้งกรมพระนราธิป ฯ ทำซายิดก็ไม่บอกใคร

ด้วยเป็นเวลากำลังถูกกริ้ว ยังมีเจ้านายเสด็จไปแทบทุกพระองค์ และข้าราชการซึ่งเคยอยู่ในบังคับบัญชา หรือชอบอัธยาศัยกันไม่กลัวภัย พากันไปก็มาก ที่จัดรับแขกพระตำหนักจนไม่มีที่นั่ง นึกถึงตัวอย่างมีมาดังนี้ ในฐานะที่ผูกกับพระองค์ท่านเป็นอันมาก หม่อมฉันแน่ใจว่าคงจะมีคนไปมากกว่าคาด ได้ยินสมเด็จหญิงกลางตรัสว่า หนังสือพิมพ์ก็ลงบอกข่าวกำหนดงานทั่วแล้ว แต่หม่อมฉันหาได้เห็นหนังสือพิมพ์ไม่ เห็นว่าข้อสำคัญนั้นไม่ใช่แต่รู้ไม่ได้ว่าใครจะไปบ้าง ซ้ำรู้ไม่ได้ว่าจะไปเวลาใดด้วย หม่อมฉันคาดว่าคงจะมีแขกตั้งแต่บ่าย ๔ โมงไปจนถึงทุ่มหรือทุ่มเศษ จะกระชั้นเวลากินเนอร์จะบอกเลิกไล่แขกก็ไม่ได้ จะตั้งโต๊ะเลี้ยงแต่ลูกหลานตามเคยดูก็จะกระไรอยู่ ใจหม่อมฉันเห็นว่าการเลี้ยงอาหารเย็นสำหรับแขกที่ไปช่วยในวันที่ ๒๘ นั้นดูเป็นการจำเป็น เห็นจะหลีกเลี่ยงให้เรียบร้อยไม่ได้ ใจหม่อมฉันรักจะให้จัดเลี้ยงอย่างเรสเตอรลองตั้งโต๊ะเล็ก ๆ ขนาดนั่ง ๔ คน ใช้กับข้าวเย็นเป็นพื้น ท่านองอย่างที่เรียกว่า เลี้ยงแบบวัดเบญจมบพิตรครั้งรัชกาลก่อน เอาเวลาเป็นเกณฑ์ เลี้ยงตั้งแต่ย่ำค่ำไปจน ๒ ทุ่ม ใครไปได้เวลาก็เชิญกินทีเดียว ไม่ต้องมีสุราเมรัย จะไม่เปลืองเท่าใด

นัก กับข้าวมีซุปและกับข้าวฝรั่ง ๒ สิ่ง นอกนั้นเป็นกับข้าวไทย สัก ๓ หรือ ๔ สิ่ง เมื่อหม่อมฉันซายิด เคยหาหมี่ตลาดพลูมาตั้งเตาผัดเลี้ยงดูคนก็ชอบกันมาก นี่เราก็มีหมี่เป็นหลักอยู่ ส่วนของหวานนั้นมีไอสกริม ขนมฝรั่งสักสิ่งหนึ่ง ขนมไทยสัก ๒ สิ่งกับลูกไม้ก็พอ ถ้าทรงเห็นชอบด้วย ขอให้ตรัสกับหญิงจง ผู้คนที่จะทำเธอพอหาได้ เห็นจะไม่ลำบากมากมายหรือเปลืองปานใดนัก

๔. การเลี้ยงลูกหลานวันที่ ๒๘ นั้นหม่อมฉันเห็นว่าปีนี้งดเสียก็ได้ เพราะก็อยู่ในผู้ที่จะไปช่วยเหลือทั้งนั้น

๕. มีความคิดอีกอย่าง ๑ เกิดแต่ได้สังเกตงานที่มีแขกมาก ไม่ว่างานหลวงหรืองานราษฎร์ จำต้องจัดให้มีพนักงานรับแขก คือ พนักงานรับพระ พนักงานรับเจ้านาย พนักงานรับขุนนาง และที่สุดพนักงานรับแขกผู้หญิง ถ้ามีพนักงานรับการจึงจะเรียบร้อย รับตั้งแต่เขาเข้ามาพาไปสู่ที่นั่งและเชิญไปเลี้ยงดู เมื่องานซายิดที่บ้านหม่อมฉัน ได้อาศัยพวกหม่อมเจ้าลูกหลานเป็นพื้น องค์เสรฐจะเหมาะแก่หน้าที่นี้คน ๑ ถ้ามีหม่อมเจ้าหรือข้าราชการที่เคยทรงบังคับบัญชาแม้จนที่เป็นมิตรสหายมาขอรับหน้าที่ ขอจงทรงพระดำริในเรื่องพนักงานรับแขก ดังทูลมา

คิด ๆ ไปมันไปเห็นสุภาษิตของเสด็จพระอุปัชฌาย์ ซึ่งดำรัสว่า "ช้างจะเข้ารูเข็ม นั้นยากอยู่" แต่งานสำคัญได้เสียก็อยู่วันที่ ๒๘ ตอนเย็นวันเดียว นอกนั้นเห็นไม่พอกระไรนัก หม่อมฉันคิดเห็นดังนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๖๖

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ได้ส่งมาถวายบัดนี้ คือหนังสือฉบับหนึ่ง รูปกรอบหนึ่ง กับสมุด ๗ เล่ม ได้ทรงพระเมตตาโปรดรับฝากไปจำแนกที่หัวหินด้วย หนังสือฉบับหนึ่ง รูปกรอบหนึ่ง สมุดเล่มหนึ่ง ถวายพระอรรคชายาเธอ สมุดอีกหกเล่มนั้น ถวายเจ้าฟ้าหญิง

กลาง เจ้าฟ้าหญิงน้อย เสด็จกรมหลวงสมรรัตน์ องค์สร้อย และให้คุณแม่ชุ่ม กับหญิงเหลือ ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

๙/๒/๖๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ด้วยเมื่อหม่อมฉันเข้ามาช่วยงานทำบุญฉลองพระชนมายุแล้ว เมื่อจะกลับไปหัวหินในวันที่ ๒๙ มหาดเล็กได้นำห่อสมุดกับกรอบพระรูปซึ่งมีรับสั่งให้ถวายพระอรรคชายาเธอ ไปส่งหม่อมฉันที่สถานี ครั้นหม่อมฉันไปถึงหัวหิน ตรงไปเฝ้าพระอรรคชายาเธอ ก็ได้นำไปถวายในเวลานั้น ได้มีรับสั่งถามว่าสมุดนั้นเหตุใดจึงเกินจำนวนอยู่ ๔ เล่ม หม่อมฉันทูลว่าจะอย่างไรก็ไม่ทราบ ด้วยท่านมีรับสั่งวานให้นำของทั้งนี้มาถวายและมหาดเล็กได้นำมาส่งที่สถานีเท่านั้น จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเห็นจะประทานถึงพระองค์เจ้าหลานของท่านด้วย ทรงรับไว้

คิด ๆ ไปมันไปเห็นสุภาษิตของเสด็จพระอุปัชฌาย์ ซึ่งตรัสว่า "ช้างจะเข้ารูเข็ม นั้นยากอยู่" แต่งานสำคัญได้เสียก็อยู่วันที่ ๒๘ ตอนเย็นวันเดียว นอกนั้นเห็นไม่พอกระไรนัก หม่อมฉันคิดเห็นดังนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์)

* * *

ท่าพระ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๖๖

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรายฝ่าพระบาท

ได้ส่งมาถวายนี้คือ หนังสือฉบับหนึ่ง รูปกรอบหนึ่ง กับสมุด ๗ เล่ม ได้ทรงพระเมตตาโปรดรับฝากไปจำแนกที่หัวหินด้วย หนังสือฉบับหนึ่ง รูปกรอบหนึ่ง สมุดเล่มหนึ่ง ถวายพระอรรคชายาเธอ สมุดอีกหกเล่มนั้น ถวายเจ้าฟ้าหญิง

กลาง เจ้าฟ้าหญิงน้อย เสด็จกรมหลวงสมรรัตน์ องค์สร้อย และให้คุณแม่ชุ่ม กับหญิงเหลือ ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทรง

* * *

๙/๒/๖๖

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ด้วยเมื่อหม่อมฉันเข้ามาช่วยงานทำบุญฉลองพระชนมายุแล้ว เมื่อจะกลับไปหัวหินในวันที่ ๒๙ มหาดเล็กได้นำห่อสมุดกับกรอบพระรูปซึ่งมีรับสั่งให้ถวายพระอรรคชายาเธอ ไปส่งหม่อมฉันที่สถานี ครั้นหม่อมฉันไปถึงหัวหิน ตรงไปเฝ้าพระอรรคชายาเธอ ก็ได้นำไปถวายในเวลานั้น ได้มีรับสั่งถามว่าสมุดนั้นเหตุใดจึงเกินจำนวนอยู่ ๔ เล่ม หม่อมฉันทูลว่าจะอย่างไรก็ไม่ทราบ ด้วยท่านมีรับสั่งวานให้นำของทั้งนี้มาถวาย และมหาดเล็กได้นำมาส่งที่สถานีเท่านั้น จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเห็นจะประทานถึงพระองค์เจ้าหลานของท่านด้วย ทรงรับไว้

ครั้นต่อมาอีก ๒ วัน หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ของท่าน จึงทราบความว่าสมุดอีก ๔ เล่ม ทรงเจตนาให้ถวายกรมหลวงสมรรัตน์ ฯ เล่ม ๑ ประทานพระองค์หญิงขาวเล่ม ๑ พระองค์หญิงแดง เล่ม ๑ และประทาน......หม่อมฉันเล่ม๑ เมื่อได้ทราบดังนี้ นึกว่าจะไปเรียกคืนจากพระอรรคชายาก็อย่างไรอยู่ จึงได้นิ่งเสีย หมายว่าจะมาทูลให้ท่านทรงทราบ เข้าใจว่าสมุดคงจะยังมีเหลืออยู่พอประทานแทนได้

หม่อมฉันได้อพยพกลับมากรุงเทพ ฯ แล้ว เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๖๖

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ส่งวานนี้ได้รับประทานแล้ว เป็นการพลาดมากที่หนังสือถวายฝ่าพระบาทกับของพลัดไปคนละทาง เหตุว่าตามปกติเกล้ากระหม่อมเขียนหนังสือถึงใคร ๆ แล้วก็วางไว้

ที่โต๊ะเขียนหนังสือ เมื่อข่าวมันมาจัดห้องมันก็เอาหนังสือนั้น
ส่งไป หนังสือถวายฝ่าพระบาทฉบับนั้นเขียนแล้ววางไว้ ทำใจ
ว่าเช้าจะ จัดของ รวมไปกับ หนังสือให้ไป คอยคัก ถวาย ที่สถานี
เพราะวันนั้นเช้าจะลุกขึ้นเลี้ยงพระ มีเวลาจัดส่งทัน แต่หาเป็น
ไปตามนึกไม่ ข่าวมันเข้าเก็บกวาดเสียแต่ย่ำรุ่งครึ่ง มันเร็ว
ใจหาย ส่งหนังสือนั้นไปที่วังทันที เกล้ากระหม่อมลุกขึ้นสี
หนังสือส่งไปเสียแล้ว แต่คาดคะเนว่าไปย่ำรุ่งครึ่งคงได้ทรง
รับแล้ว ส่งของไปผสมที่สถานีคงบรรจบกันได้เรียบร้อย จึงส่ง
แต่ของไปเปล่า ๆ ไม่ได้จดบันทึกอะไรให้ทรงทราบ เมื่อ
หนังสือนั้นแคล้วไม่ได้ทรงรับ จึงเป็นการพลาดพลั้งไปมาก
ขอประทานโทษ

แต่การที่เป็นไปไม่เสียอะไร ที่ฝ่าพระบาทไม่ได้ไป
ทรงเรียกหนังสือกลับนั้นดีแล้ว ถ้าเรียกกลับจะน่าเกลียดมาก
หนังสือยังมีอีกถมไป เกล้ากระหม่อมจะจัดส่งใหม่

มีความคิดถึงฝ่าพระบาท จะไปเฝ้าในวันสองวันนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ขอถวายรายงานได้ไปดูหนังรูปแผนที่เมืองญี่ปุ่น เรื่องดินไหวเมื่อคืนนี้ หนังนั้นม้วนเดียว แต่รูปของเขาชัดเจนดีกว่าดูในหนังสือพิมพ์มายเป็นอันมาก ควรทอดพระเนตรได้ ดูเหมือนวันนี้จะเล่นที่โรงพัฒนากร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๖๘

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

ใต้ฝ่าพระบาทรวมทั้งพระธิดาทรงพระเมตตาโปรด ประทานสมุดรูปภาพสยามไปทำขวัญวันเกิด ศก ๒๔๖๒ นั้น ได้รับประทานแล้วด้วยความยินดีเป็นอันมาก ได้ยินเขาประกาศ

ขายนี้กอยากได้อยู่แล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง และขอบใจหลานทุกคนด้วยกัน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

กราบทูล กรมพระดำรงราชานุภาพ ทราบฝ่าพระบาท

พระองค์เจ้าศุภโยค คัดยอดเงินจ่ายการพระศพคราวนั้นมาให้ดู เห็นว่าน่ารู้อยู่บ้าง จึงได้ส่งมาถวายทอดพระเนตร ในเรื่องนี้ได้สนทนากันเล่นกับพระองค์เจ้าศุภโยคมาบ้าง แล้วจะกราบทูลภายหลังเมื่อได้เฝ้าฝ่าพระบาท

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๖๘

กราบทูล กรมพระดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ตรัสถามความรู้ ในเรื่องหุ้มทองคำพระโกศรูมณฑปน้อย ในเรื่องนั้นเกล้ากระหม่อมไม่ทราบความเลย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๘

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

ค้นได้สิ่งที่เขียนไว้ถวายมา ๔ อย่าง คือ

๑. ร่างเขียนโคมพระที่นั่งบรมพิมาน

๒. ร่างธรรมาธรรมสงคราม

๓. เหรียญสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ ซึ่งกำลังทำอยู่บัดนี้

๔. พระเมรุสมเด็จพระมหาสมณเจ้า